

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ευαγγελία Λούβη Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Βιβλίο εκπαιδευτικού

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ' Γυμνασίου

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	Ευαγγελία Λούβη <i>Επικ. καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου</i>
ΚΡΙΤΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς <i>Ιστορικός</i>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Άλκης - Νικόλαος Ρήγος <i>Αναπλ. καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	Όλγα Καραγεώργου <i>Σχολική Σύμβουλος</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	Μάρκος Ρενιέρης <i>Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης</i>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	Κωνσταντίνα Κουτσουρούμπα <i>Φιλολόγος</i>
	Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα <i>Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i>
	Δημήτριος Γιαννακόπουλος <i>Πάρεδρος ε.θ. Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i>
	«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε.»

Εικόνα εξωφύλλου: Κωνσταντίνος Βολανάκης, *Τα εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου* (1893), Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

Πράξη με τίτλο:

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παλμός

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα	9
A. Γενικές αρχές του μαθήματος της Ιστορίας	11
B. Διδακτική μεθοδολογία.	15
Προτεινόμενη ενδεικτική βιβλιογραφία	23

Μέρος Πρώτο Ο ΚΟΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

1. Η εποχή του Διαφωτισμού	27
2. Η αμερικανική επανάσταση	30
3. Η έκρηξη και η εξέλιξη της γαλλικής επανάστασης (1789-1794)	32
4. Η τελευταία φάση της γαλλικής επανάστασης και η εποχή του Ναπολέοντα (1795-1815)	34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

5. Ο ελληνισμός από τα μέσα του 18ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι.	36
6. Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη	38
7. Η Φιλική Εταιρεία και η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες	40
8. Η εξέλιξη της ελληνικής επανάστασης (1821-1827)	42
9. Πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων για συγκρότηση κράτους	44
10. Ελληνική επανάσταση και Ευρώπη	46
11. Τα επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848 στην Ευρώπη	48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

12. Η ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης	50
13. Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης	52
14. Οι ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας. Νέα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια	54
15. Αποικιοκρατία και αποικιακός ανταγωνισμοί	56
16. Εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία	58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

17. Ο Ι. Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831). Η ολοκλήρωση της ελληνικής επανάστασης (1829).	60
18. Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την 3η Σεπτεμβρίου 1843	62
19. Από την 3η Σεπτεμβρίου 1843 έως την έξωση του Όθωνα (1862)	63
20. Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το κίνημα στο Γουδί (1909)	65

21. Το κρητικό ζήτημα (1821-1905)	67
22. Τα Βαλκάνια των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών επιδιώξεων	69
23. Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ:

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

24. Επιστήμες και στοχασμός στον κόσμο τον 19ο αιώνα	73
25. Τέχνες και Γράμματα στον κόσμο τον 19ο αιώνα	75
26. Πνευματική ζωή, Γράμματα και Τέχνες στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα	77
Επαναληπτικό κριτήριο αξιολόγησης στο Πρώτο Μέρος	79

Μέρος Δεύτερο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ (1909) ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (1913)

27. Το κίνημα στο Γουδί (1909)	80
28. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωθυπουργός: η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912	82
29. Οι βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913)	84
30. Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια αμέσως μετά τους βαλκανικούς πολέμους	86

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ:

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1914-1918)

31. Τα αίτια, η έκρηξη και τα μέτωπα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου	88
32. Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – Ο Εθνικός Διχασμός	90
33. Η ρωσική επανάσταση	92
34. Η λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και οι μεταπολεμικές ρυθμίσεις	94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ:

Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)

35. Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία	96
36. Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου	98
37. Το τουρκικό εθνικό κίνημα	100
38. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922)	102
39. Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ:

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)

40. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση	106
41. Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929	108
42. Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929	109
43. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936	111
44. Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο	113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ:

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

45. Τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου	115
46. Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος	117
47. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο	119
48. Κατοχή, Αντίσταση και Απελευθέρωση	121
49. Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών	123
Επαναληπτικό κριτήριο αξιολόγησης στο Δεύτερο Μέρος	125

Μέρος Τρίτο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ:

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

50. Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης	126
51. Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος	128
52. Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου	130
53. Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη	132
Επαναληπτικό κριτήριο αξιολόγησης στο ενδέκατο κεφάλαιο	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ:

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

54. Ο εμφύλιος πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963). Ο κυπριακός αγώνας (1955-1960).	135
55. Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 (1963-1974)	137
56. Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τις αρχές της δεκαετίας του '80 (1974-1981)	139
57. Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του '80 (1981-1989)	141
58. Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001)	143

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ:

ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

59. Οι κυριότεροι σταθμοί στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001)	145
60. Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.	147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ

61. Επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις στον κόσμο τον 20ό αιώνα	149
62. Τέχνες στον κόσμο τον 20ό αιώνα	151
63. Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα	153
64. Τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα	155
65. Οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα	157

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας γράφτηκε με σκοπό να διευκολύνει την/τον εκπαιδευτικό που διδάσκει το μάθημα της Ιστορίας στην Γ΄ Γυμνασίου.

Χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη.

Το πρώτο μέρος είναι θεωρητικό και αναφέρεται:

- στις γενικές αρχές του μαθήματος της Ιστορίας (σύγχρονες τάσεις της ιστοριογραφίας και της Διδακτικής της Ιστορίας, γενικοί και ειδικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας)
- στη διδακτική μεθοδολογία (σχεδιασμός και οργάνωση της διδασκαλίας, διεξαγωγή της διδασκαλίας, ενδεικτικές δραστηριότητες)
- στην αξιολόγηση στο μάθημα της Ιστορίας.

Το δεύτερο μέρος παρακολουθεί το Βιβλίο του μαθητή και περιλαμβάνει:

- τους ειδικούς διδακτικούς στόχους κάθε ενότητας
- σχολιασμό των γραπτών πηγών και του εικονιστικού υλικού
- επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων-δραστηριοτήτων
- πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.

Με άλλα λόγια, το βιβλίο προσφέρει στην/στον εκπαιδευτικό γενική ενημέρωση για τις σύγχρονες τάσεις της ιστοριογραφίας και της Διδακτικής του μαθήματος της Ιστορίας, αλλά και, ειδικότερα, την/τον βοηθά σε ετήσια και καθημερινή βάση να οργανώσει την εκπαιδευτική διαδικασία, στην τάξη και έξω από αυτή.

Τέλος, ένας αριθμός βιβλίων Θεωρίας και Διδακτικής της Ιστορίας, όπως και έργων που αφορούν την εξεταζόμενη στην Γ΄ Γυμνασίου περίοδο, μπορεί από χρόνο σε χρόνο να εμπλουτίζει την προσωπική βιβλιοθήκη της/του εκπαιδευτικού, προκειμένου με καλύτερη ενημέρωση να αισθάνεται περισσότερο ανανεωμένη/ος, σίγουρη/ος και ελεύθερη/ος κατά τη διδακτική πράξη.

Α. ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Σύγχρονες τάσεις της ιστοριογραφίας

Οι ιστορικοί, για να φέρουν σε πέρας το έργο τους, στηρίζονται στις πηγές (στις πρωτογενείς: γραπτές, υλικές, εικαστικές, οπτικοακουστικές, και στις δευτερογενείς: μελέτες άλλων ιστορικών), τις οποίες αξιοποιούν κριτικά, καταφεύγοντας σε θεωρίες (οπτικές) και μεθόδους (εργαλεία). Για να είναι αποτελεσματικοί, όπως γίνεται σε κάθε γνωστικό τομέα, δέχονται κάποιες από τις κατακτήσεις του παρελθόντος και ενσωματώνουν, κριτικά και δημιουργικά, στον τρόπο με τον οποίο ερευνούν και σκέφτονται, ό,τι νέο προέκυψε στη σύγχρονη εποχή, τον 20ό αιώνα, στη διάρκεια του οποίου με πολύ μεγαλύτερη ωριμότητα αναπτύχθηκε η ιστοριογραφία κυρίως λόγω της σχέσης που ανέπτυξε με τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου.

Από τον 16ο αιώνα, κυρίως, έως τον 19ο, σημαντική πρόοδος σημειώθηκε στις μεθόδους, με την ανάπτυξη των (βοηθητικών) επιστημών της Ιστορίας: Η παλαιογραφία, η λεξικογραφία, η διπλωματική, η χρονολόγηση κτλ. επέτρεψαν την ακριβή ανάγνωση και την καλύτερη κατανόηση των λεγομένων σε κάθε πηγή και, επομένως, την ακριβέστερη αποτύπωση της ιστορικής αφήγησης. Τον 19ο αιώνα η θετικιστική ιστορική σχολή, που θεωρούσε ως θετικό ό,τι είναι ακριβές, έδωσε έμφαση σ' αυτό το αίτημα, όπως και στη σημασία των αρχειακών πηγών (των κρατικών και ιδιωτικών εγγράφων που σώζονται σε αντίστοιχα αρχεία, δηλαδή σε τόπους ή φακέλους φύλαξης). Με αυτόν τον τρόπο κατακτήθηκαν, σε γενικές γραμμές, οι μέθοδοι της Ιστορίας.

Αυτή την εποχή, ωστόσο, κυριαρχούσε, μεταξύ των ιστορικών, η αντίληψη (θεωρία) ότι η ιστορία είναι το αποτέλεσμα της δράσης των προσώπων, ιδιαίτερα των πρωταγωνιστών, πολιτικών και στρατηγών, γεγονός που οδηγούσε στη θέση ότι η ιστορία είναι κυρίως πολιτική, διπλωματική και στρατιωτική. Κάτι τέτοιο, όμως, είναι μόνο εν μέρει ορθό, επειδή υπεισέρχονται και άλλοι, πολύ σοβαροί, παράγοντες που καθιστούν δυνατή ή όχι τη δράση των προσώπων. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και η κατανόηση της πολιτικής Ιστορίας απαιτεί τη γνώση όλων των παραγόντων (του γεωγραφικού, γεωπολιτικού, οικονομικού κτλ.).

Οι ανεπάρκειες της θετικιστικής προσέγγισης έκαναν τους ιστορικούς, κατά τον 20ό αιώνα, να στρέψουν την προσοχή τους στο σύνολο των όψεων που παρουσιάζει ένα κοινωνικό σύνολο σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Η ιστοριογραφία που εξετάζει όλες αυτές τις όψεις, τη γεωγραφική, τεχνολογική και οικονομική, κοινωνική και δημογραφική, πολιτική και πολιτισμική, ονομάζεται συνολική Ιστορία. Καθώς προσπαθεί να περιγράψει κάθε όψη χωριστά, γίνεται αντιληπτό ότι αυτό που προκύπτει είναι το αποτέλεσμα της σχέσης των μερών (των επιμέρους όψεων) μεταξύ τους και προς το όλο. Κάθε μέρος επηρεάζει το άλλο μέρος και όλα μαζί συντελούν στη διαμόρφωση του όλου. Τη σχέση των μερών μεταξύ τους και με το όλο δεν την προκαθορίζει απόλυτα η θεωρία. Ο ιστορικός είναι εκείνος που καλείται, σε κάθε περίπτωση, να την εντοπίσει. Αυτή η θεωρία (οπτική) της Ιστορίας είναι η περισσότερο αποδεκτή σήμερα. Γι' αυτό και η σχολική Ιστορία, πολιτική και πολιτισμική παλαιότερα (ως δύο ασύνδετες παράλληλες εκφάνσεις της Ιστορίας), γίνεται, με την εξέταση όλων των όψεων του ιστορικού πεδίου, όλο και περισσότερο συνολική.

Με τη συνολική Ιστορία έχουν σχέση και οι έννοιες *μακρός, μέσος και σύντομος χρόνος*. Οι καταστάσεις που δεν μεταβάλλονται εύκολα για μακρές ιστορικές περιόδους (δομές) είναι σε μεγάλο βαθμό καθοριστικές για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα των κοινωνιών, παρά την επιρροή που ασκούν τα διαδοχικά φαινόμενα ανάπτυξης και ύφεσης μέσης διάρκειας, μερικών ετών (συγκυρίες), καθώς και τα γεγονότα που συμβαίνουν στον σύντομο χρόνο. Μερικά γεγονότα μπορεί να είναι καθοριστικά (π.χ. η κατάκτηση ή η απελευθέρωση ενός λαού) και ως τέτοια δεν πρέπει να παραγνωρίζονται. Άλλο τόσο, όμως, οι δομές και οι συγκυρίες πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους ιστορικούς.

Από τη στιγμή που η ιστοριογραφία προσπάθησε να γίνει συνολική, για να εμβαθύνει στις πρωτογενείς πηγές, ανέπτυξε σχέσεις με τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου, τη γεωγραφία, την κοινωνιολογία, τη δημογραφία, τη στατιστική, την πολιτική επιστήμη, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία κ.ά., και, έκτοτε, είναι το κατεξοχήν διεπιστημονικό σύστημα συσχετισμένων γνώσεων. Κατά συνέπεια, μπορεί να εκπληρώνει σε πολύ μεγάλο βαθμό το αίτημα του σύγχρονου σχολείου για διαθεματικές προσεγγίσεις.

Οι παραπάνω αλλαγές στην οπτική της ιστορικής επιστήμης οδήγησαν, κατά τον 20ό αιώνα, στη μετάβαση από την ιστορία-αφήγημα στην ιστορία-πρόβλημα. Στις μέρες μας, καθώς νέες πρωτογενείς πηγές έρχονται στο φως, νέες θεωρίες και μέθοδοι προτείνονται, αποτελεί, πλέον, κοινό τόπο η θέση ότι οριστική Ιστορία δεν υπάρχει. Υπάρχει η ιστοριογραφία που είναι σε θέση να δώσουν σε κάθε εποχή οι κοινωνίες που την παράγουν μέσω των ιστορικών και μέσω των δυνατοτήτων που τους προσφέρουν. Σήμερα, ωστόσο, πέρα από την ιστοριογραφία που εξακολουθεί να υπηρετεί σκοπιμότητες, ένας πολύ μεγάλος αριθμός ιστορικών μελετών σε παγκόσμια κλίμακα, χάρη στην πολυμορφία των κριτηρίων και των καταστάσεων, έχει κερδίσει τον σεβασμό των ίδιων των ιστορικών και του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού.

Μπορούμε να κλείσουμε με τις εξής παρατηρήσεις για τη γλώσσα της Ιστορίας και τις ποσοτικές μετρήσεις:

Αν και η γλώσσα της σύγχρονης ιστοριογραφίας φαινομενικά δεν διαφέρει από την καθημερινή, στην πραγματικότητα είναι μια ειδική γλώσσα που προσπαθεί να περιγράψει με ακρίβεια καταστάσεις και να δίνει λογικές εξηγήσεις. Με την ίδια πρόθεση, αποδίδει μεγάλη σημασία στη χρήση ιστορικών όρων, για να δηλώσει συνοπτικά, με μια λέξη ή ένα ονομαστικό σύνολο, ομοειδή φαινόμενα.

Τέλος, η Ιστορία καταφεύγει όχι μόνο σε ποιοτικές εκφράσεις αλλά και σε ποσοτικές μετρήσεις. Η μελέτη των ποσοτικών / αριθμητικών δεδομένων (ποσοτική ιστορία) επιτρέπει να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια τα μεγέθη και να φωτιστούν πτυχές. Για παράδειγμα, από τη σχέση ανάμεσα στις τιμές βασικών αγαθών διατροφής και τους μισθούς γίνεται αντιληπτό αν για ορισμένο χρονικό διάστημα βελτιώνεται ή χειροτερεύει το βιοτικό επίπεδο συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και αν η μεγάλη απώλεια εισοδήματος μπορεί να είναι η αιτία κοινωνικής αναταραχής ή να συνυπολογιστεί ως μία από τις αιτίες ακόμη και επανάστασης.

2. Σύγχρονες τάσεις της Διδακτικής της Ιστορίας

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα η Διδακτική της Ιστορίας ήταν έντονα επηρεασμένη από τον ιστορικό θετικισμό, καθώς και από τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ζαν Πιαζέ (Jean Piaget). Οι θετικιστές ταύτιζαν την ιστορική πραγματικότητα με τη διανοητική της ανακατασκευή. Ο Πιαζέ πίστευε ότι η διαδικασία πρόσληψης της γνώσης εξαρτάται από διεργασίες βιολογικού και ψυχολογικού χαρακτήρα, με αποτέλεσμα να θεωρεί αδύνατη τη συγκρότηση ιστορικής σκέψης πριν από την εφηβική ηλικία και μάταιη τη διδασκαλία της Ιστορίας στην παιδική και πρώτη εφηβική ηλικία.

Οι παραπάνω απόψεις άρχισαν να αμφισβητούνται από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Ο παιδαγωγός Τζέρομ Μπρούνερ (Jerome Bruner) διατύπωσε την άποψη, ήδη από το 1960, ότι είναι δυνατή η αποτελεσματική διδασκαλία της Ιστορίας σε κάθε ηλικία. Για να συμβεί αυτό, υποστήριξε ο Μπρούνερ, θα πρέπει να βρεθεί η κατάλληλη διδακτική μέθοδος, και οι μαθησιακές πρακτικές να μεταποτιστούν, βαθμιαία, από την απλή πρόσληψη γνώσεων στην κατανόηση και στην αξιοποίηση των μηχανισμών μάθησης του παιδιού, ώστε να γίνει δυνατή η διαμόρφωση αντιληπτικών και ερευνητικών δεξιοτήτων από τον μαθητή.

Κινούμενη στο ίδιο πλαίσιο, η Ντόναλτσον (M. Donaldson) έδειξε, το 1978, ότι ο βαθμός

ιστορικής κατανόησης των παιδιών εξαρτάται από τη γλωσσική τους επάρκεια, καθώς και από την εξοικείωσή τους με την επιστημολογική ιδιαιτερότητα και το εννοιολογικό οπλοστάσιο της ιστορικής επιστήμης.

Οι έρευνες του Μάρτιν Μπουθ (Martin Booth) στη Βρετανία, από τα τέλη της δεκαετίας του '60 έως και τη δεκαετία του '80, έδειξαν ότι μαθητές ηλικίας 11 ετών μπορούν να σχηματίσουν ενεργή ιστορική σκέψη υπό ορισμένες προϋποθέσεις: *Πρώτον*, η σχολική τάξη να λειτουργεί ως δημόσιος χώρος ή ως επιστημονική κοινότητα, όπου οι μαθητές θα εξοικειώνονται με τη διατύπωση ανοικτών ερωτημάτων και την κατασκευή ερμηνευτικών υποθέσεων βασισμένων σε δεδομένα που έχουν προκύψει από δική τους έρευνα. *Δεύτερον*, η ιστορική κατανόηση και η αξιολόγηση της γνωστικής διαδικασίας να συνδέονται στενά με την ικανότητα του μαθητή να συγκεντρώνει και να επεξεργάζεται πρωτογενές και δευτερογενές ιστορικό υλικό, το οποίο θα γίνεται διαρκώς ογκωδέστερο και συνθετότερο. *Τρίτον*, το διδακτικό υλικό να μην έχει αποκλειστικά γλωσσικό και αφηρημένο χαρακτήρα, αλλά να περιλαμβάνει και εικαστικές ή οπτικές ιστορικές πηγές, που κινητοποιούν την ιστορική φαντασία και κάνουν αποτελεσματικότερη την ιστορική ενσυναίσθηση, την αναγωγή δηλαδή στον κώδικα «του Άλλου, του Άλλοτε και του Αλλού».

Ο Μπουθ υπήρξε ο χαρακτηριστικότερος, ίσως, εκφραστής ενός ρεύματος που δημιουργήθηκε στη Βρετανία, στις αρχές της δεκαετίας του '70, και στο πλαίσιο του οποίου κυρίαρχη ήταν η αντίληψη ότι ο μαθητής πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένας μικρός ιστορικός, θεώρηση που μάλλον κυριάρχησε κατά τη δεκαετία του '80. Η προσέγγιση αυτή, καθώς και οι μελέτες άλλων ιστορικών και παιδαγωγών, όπως π.χ. ο Γάλλος Ανρί Μονιό (Henri Moniot), άνοιξαν νέους ορίζοντες, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στη Διδακτική της Ιστορίας.

3. Γενικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας

Οι γενικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας είναι οι εξής:

α) *Η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης, πιο συγκεκριμένα κριτικής ιστορικής σκέψης.* Ο σκοπός αυτός μπορεί να πραγματοποιηθεί αν συνεχώς και συστηματικά, στο επίπεδο της εξατομικευμένης αντιληπτικότητας των μαθητών, τους εξοικειώνουμε με τις θεωρίες και τις μεθόδους των ιστορικών.

β) *Η ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης.* Αυτός ο σκοπός θα μπορούσε να διατυπωθεί πιο αναλυτικά ως εξής: Η ανάπτυξη κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής, οικολογικής συνείδησης. Επειδή, όμως, αυτή τη συνείδηση την αποκτούμε μέσα από την ιστορία, συγκρίνοντας παροντικές με παρελθοντικές καταστάσεις, την ονομάζουμε ιστορική συνείδηση. Με τη μελέτη του παρελθόντος, κατανοώντας την ατομική, οικογενειακή, τοπική, εθνική, παγκόσμια κατάσταση στις μεταξύ τους σχέσεις, εξηγούμε, όσο γίνεται καλύτερα, το παρόν και, ανάλογα με τον βαθμό συνειδητοποίησης και τις δυνατότητες του παρόντος, σχεδιάζουμε το μέλλον. Με άλλα λόγια, όσο περισσότερο αναπτύσσουμε την ιστορική μας συνείδηση, τόσο περισσότερο γινόμαστε συνειδητοί και ενεργοί πολίτες.

γ) *Η ενίσχυση της πολιτισμικής μας ταυτότητας.* Ένας άνθρωπος χωρίς ταυτότητα είναι ευάλωτος σε δυνάμεις που τείνουν να τον αλλοτριώσουν και να τον καταστήσουν υποχείριό τους. Από την άλλη πλευρά, η πολιτισμική μας ταυτότητα δεν πρέπει να γίνεται τροχοπέδη που δεν μας αφήνει να προχωρήσουμε. Άτομα και ολόκληρες κοινωνίες έμειναν πίσω, με συνέπεια να χάσουν τον δυναμισμό τους ή και να καταστραφούν, επειδή αγνόησαν την ανάγκη για μεταβολή.

δ) *Η κατανόηση και ο σεβασμός των διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων, η κατανόηση του «άλλου», η συνειδητοποίηση της έννοιας της ετερότητας.* Η αρνητική εμπειρία από την έλλειψη κατανόησης απέναντι στο διαφορετικό είναι μεγάλη (αποκλεισμοί, θρησκευτικοί πόλεμοι, αντισημιτισμός κτλ.). Τη δική μας, π.χ., ξενοφοβία μπορούμε να την κατανοήσουμε αν με-

λετήσουμε πώς η ίδια συμπεριφορά εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ, στις αρχές του 20ού αιώνα, εις βάρος των Ελλήνων μεταναστών στη χώρα αυτή. Με βάση τις εμπειρίες από το παρελθόν και τον σεβασμό του διαφορετικού, μπορούμε να εξηγήσουμε τις παρενέργειες που προκύπτουν από την ύπαρξη διαφορετικών ταυτοτήτων σε τοπική και υπερτοπική κλίμακα και να τις αντιμετωπίσουμε με ανθρωπισμό.

4. Ειδικοί σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας στην Γ' Γυμνασίου

Ειδικότερα, κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας στην Γ' Γυμνασίου οι μαθητές επιδιώκεται:

- Να έρθουν σε συστηματική επαφή με τις θεωρίες και τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί, να εξοικειωθούν μαζί τους και να μάθουν να τις χρησιμοποιούν στην προσπάθεια γνωριμίας τους με το παρελθόν.
- Να γνωρίσουν το ειδικό λεξιλόγιο της επιστήμης της Ιστορίας, να το αφομοιώσουν και να μάθουν να το χρησιμοποιούν.
- Να ασχοληθούν με το υλικό που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί, δηλαδή με τις κάθε είδους πηγές της Ιστορίας.
- Να αποκτήσουν την ικανότητα να αναλύουν τις ιστορικές πηγές και να ξεχωρίζουν τα γεγονότα από τις ερμηνείες και τις απόψεις.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι, όπως για κάθε γεγονός δεν υπάρχει, συνήθως, μόνο μία άποψη αλλά περισσότερες, έτσι και οι πηγές απηχούν συνήθως ένα πλήθος ερμηνειών.
- Να καταλάβουν ότι η κάθε πηγή δεν λέει τη μία και μόνη αλήθεια, αλλά παρουσιάζει απλώς τη δική της αλήθεια.
- Να κατανοήσουν ότι η κάθε ιστορική αφήγηση στηρίζεται σε έναν αριθμό πηγών.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι η κάθε ιστορική αφήγηση –φυσικά και η αφήγηση του σχολικού βιβλίου που μελετούν– αποτελεί μία από τις πιθανές ιστορικές προσεγγίσεις. Δεν είναι ούτε η μόνη ούτε, ασφαλώς, η μόνη σωστή.
- Να αρχίσουν, με βάση τα παραπάνω, να μελετούν το παρελθόν δίκως να αποδέχονται, εκ των προτέρων, καμία ιστορική ερμηνεία, αν πρώτα δεν την ελέγξουν με τη δύναμη της κριτικής και του ορθού λόγου.
- Να επιλέγουν και να αναδιοργανώνουν πληροφορίες και σχόλια συνθέτοντας τη δική τους άποψη για τα γεγονότα που μελετούν.
- Να εντοπίζουν αίτια και αποτελέσματα, ομοιότητες και διαφορές.
- Να αποκτήσουν την ικανότητα να κινούνται με άνεση στον ιστορικό χρόνο και να εντάσσουν τα γεγονότα που μελετούν σε ιστορικές περιόδους.
- Να κατανοήσουν ότι η αληθινή γνωριμία με μια ιστορική περίοδο προϋποθέτει τη μελέτη όλων των πτυχών της (οικονομία, κοινωνική και πολιτική οργάνωση, πολιτισμός, ιδεολογία).
- Να γνωρίσουν την πορεία διαμόρφωσης του νεότερου και σύγχρονου κόσμου, από τη γαλλική επανάσταση (1789) έως τις μέρες μας.
- Να συνειδητοποιήσουν τη συμβολή των Ελλήνων στη διαμόρφωση του παγκόσμιου πολιτισμού, μένοντας μακριά από απλουστεύσεις και απολυτότητες κάθε είδους.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι τελικά αξίζει να ασχολούμαστε με τη μελέτη του παρελθόντος όχι επειδή «η Ιστορία διδάσκει», όπως πίστευαν παλιά, αλλά επειδή η γνώση της Ιστορίας και ο προβληματισμός πάνω σε αυτή μας καθιστά, βαθμιαία, αληθινούς πολίτες, δηλαδή ανθρώπους με γνώση και γνώμη τεκμηριωμένη για όσα συμβαίνουν γύρω μας.

B. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

1. Σχεδιασμός και οργάνωση της διδασκαλίας

Ο σχεδιασμός της διδασκαλίας οφείλει να εκκινεί από την επιλογή και τη σαφή διατύπωση των διδακτικών στόχων της ενότητας που πρόκειται να γίνει αντικείμενο επεξεργασίας. Είναι αυτονόητο ότι κατά τη διαδικασία αυτή θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι γενικοί σκοποί διδασκαλίας της Ιστορίας, όσα προβλέπονται στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών, οι ειδικοί σκοποί διδασκαλίας του μαθήματος στην Γ' Γυμνασίου, καθώς και οι ειδικοί διδακτικοί στόχοι κατά θεματικές ενότητες, όπως διατυπώνονται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Επίσης, θα πρέπει να επιλέγονται οι μέθοδοι που θα ακολουθηθούν, καθώς και τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο σχεδιασμός της διδακτικής προσέγγισης διευκολύνεται όταν ο εκπαιδευτικός έχει γενική εποπτεία της ύλης, καθώς και του ετήσιου προγραμματισμού.

Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω, οφείλουμε να σκεφτούμε κυρίως δύο πράγματα: α) πού θα βρούμε το αναγκαίο διδακτικό υλικό και β) πώς θα το οικονομίσουμε, στο στάδιο της επεξεργασίας, στην τάξη, πόσο χρόνο θα αφιερώσουμε στην αφήγηση και γιατί, πόσο χρόνο θα διαθέσουμε στις άλλες δραστηριότητες, κυρίως στην επεξεργασία πρωτογενών και δευτερογενών πηγών κάθε είδους.

Χωρίς να αποκλείουμε τη δυνατότητα εύρεσης κατάλληλου διδακτικού υλικού και στην προτεινόμενη βιβλιογραφία, η αφετηρία πρέπει να είναι πάντα το διδακτικό υλικό που περιέχεται στο διδακτικό εγχειρίδιο και στο Βιβλίο του εκπαιδευτικού.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδουμε, πέρα από το αφηγηματικό μέρος, στις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Μάλιστα, θα πρέπει να αξιοποιηθεί, στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, το γεγονός ότι η ιστορική περίοδος που εξετάζεται στην Γ' Γυμνασίου (1789-2001) καλύπτεται, κατά μεγάλο μέρος της, από φωτογραφικό υλικό. Οι οπτικές πηγές θα πρέπει να βρίσκονται σταθερά στο κέντρο της προσοχής μας κατά τον σχεδιασμό μιας διδακτικής προσέγγισης.

2. Η διδασκαλία

α. Τρόποι

Οι μέθοδοι διδακτικής προσέγγισης που μπορεί να επιλεγούν είναι πολλές. Ιδιαίτερη σημασία θα πρέπει να δοθεί στο να τοποθετούν στο κέντρο του ενδιαφέροντός τους τον μαθητή και να λαμβάνουν όλα εκείνα τα μέτρα που κρίνονται απαραίτητα προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενεργητική συμμετοχή όλων των μαθητών στη διδακτική διαδικασία. Θα πρέπει να αντιληφθούμε τον εαυτό μας σαν ένα μάεστρο: διαθέτουμε πλούσιο ρεπερτόριο (μέθοδοι διδακτικής προσέγγισης) και οφείλουμε να το αξιοποιούμε λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη μας κάθε φορά ποια είναι η ορχήστρα που έχουμε να διευθύνουμε (τάξη), ποιες ιδιαιτερότητες παρουσιάζει και ποιο μουσικό έργο (διδακτική ενότητα) καλούμαστε να εκτελέσουμε. Σίγουρα, η μονολιθικότητα ως προς τις μεθόδους δεν είναι προτέρημα του καλού δασκάλου και κάνει το μάθημα αφόρητα πληκτικό για τους μαθητές.

Η *αφήγηση* εκ μέρους του εκπαιδευτικού θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο περιορισμένη. Κύριοι σκοποί της πρέπει να είναι η παρακίνηση του ενδιαφέροντος των μαθητών και η παροχή, με συντομία και ακρίβεια, εκείνων των πληροφοριών που κρίνονται απαραίτητες για την ενεργοποίηση του προβληματισμού των μαθητών.

Ο *διάλογος* δεν θα πρέπει να αφήνεται στην τύχη αλλά να οργανώνεται από τον εκπαιδευτικό κατά τρόπο ώστε να συμμετέχουν όλοι οι μαθητές. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την αξιοποίηση των γνώσεων αλλά και των εμπειριών των μαθητών, με τη σύνδεση των εξεταζόμενων γεγονότων με την επικαιρότητα, με την αξιοποίηση ερεθισμάτων από άλλα μαθήματα κτλ.

Η προσέγγιση των πηγών, των ιστορικών όρων και των συναφών θεωρητικών και μεθοδολογικών προβλημάτων πρέπει να καταλαμβάνει το μέγιστο δυνατό μέρος του χρόνου. Η έρευνα των πηγών φέρνει τους μαθητές πολύ κοντά στον επιστημονικό τρόπο εργασίας βοηθώντας τους να λειτουργήσουν σαν μικροί ιστορικοί. Πρώτα απ' όλα, τα παιδιά γνωρίζουν τις μεθόδους εργασίας και τις θεωρίες που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί και, μέσα από τη χρησιμοποίησή τους, εξοικειώνονται με αυτές. Κατά την ενασχόληση με τις πηγές, τα κύρια ερωτήματα που πρέπει οπωσδήποτε να τίθενται είναι τα ακόλουθα: Είναι αυθεντική η πηγή; Ποια είναι η προέλευσή της; Πότε δημιουργήθηκε; Ποιος υπήρξε ο δημιουργός της; Σε ποιο βαθμό παρέχει άμεσες πληροφορίες για το θέμα που ερευνάμε; Ποιος ακριβώς ήταν ο σκοπός δημιουργίας της; Η αναζήτηση απαντήσεων σε ερωτήματα σαν τα παραπάνω απομακρύνει τους μαθητές από τη λογική της στείρας απομνημόνευσης και τους προσανατολίζει στην καλλιέργεια και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων πρόσληψης της γνώσης.

Οι εργασίες, ατομικές και ομαδικές, είναι δυνατό να πραγματοποιούνται εντός ή εκτός τάξης και να ολοκληρώνονται σε μια διδακτική περίοδο ή σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Οι εργασίες σύντομης διάρκειας, εκτός από τις καθιερωμένες ερωτήσεις εμπέδωσης και ανάλυσης που υποβάλλονται από τον διδάσκοντα, μπορούν να βασίζονται σε γραπτές και οπτικές πηγές, καθώς και σε εμπειρίες των μαθητών από επισκέψεις σε αρχαιολογικούς, ιστορικούς χώρους και μουσεία. Επίσης, μπορεί να στοχεύουν στην ανάπτυξη ψυχοκινητικών δεξιοτήτων (δημιουργία χαρτών, διαγραμμάτων, φωτογραφιών, εικαστικών έργων κτλ.).

Οι εργασίες μεγαλύτερης διάρκειας θα πρέπει να σχεδιάζονται με μεγάλη προσοχή. Ιδιαίτερη σημασία θα πρέπει να δίνεται στην επιλογή των κατάλληλων θεμάτων, η οποία δεν θα πρέπει να επιβάλλεται από τον καθηγητή αλλά να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης με τους μαθητές και να γίνεται με κριτήριο τα ενδιαφέροντά τους. Κατά την επιλογή των θεμάτων, θα πρέπει επίσης να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η τοπική Ιστορία, καθώς και η καταγωγή των μαθητών. Για παράδειγμα, σε γυμνάσιο του Ελληνικού ή της Καλαμαριάς, συνοικιών με ισχυρή προσφυγική παρουσία, εύλογο θα ήταν οι μαθητές να ενδιαφέρονταν περισσότερο για την εκπόνηση μιας εργασίας με θέμα την εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα.

Η βιωματική προσέγγιση είναι μια από τις μεθόδους που διευκολύνουν ιδιαίτερα την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών. Οι κατάλληλες ερωτήσεις, από την πλευρά του εκπαιδευτικού, μπορούν να φέρουν στην επιφάνεια βιώματα των μαθητών, πολύτιμα για τη διαδικασία πρόσληψης της γνώσης. Εξίσου γόνιμοι εκπαιδευτικά μπορεί να αποδειχθούν οι δραματοποιημένοι διάλογοι, καθώς και η απόδοση αποσπασμάτων ή και ολόκληρων θεατρικών έργων από τους μαθητές.

Τα εποπτικά μέσα βοηθούν στην αισθητοποίηση των αφηρημένων ιστορικών πληροφοριών σε όλες τις φάσεις της διδακτικής προσέγγισης. Πέρα από το εποπτικό υλικό που υπάρχει στο σχολικό βιβλίο, καλό θα ήταν ο εκπαιδευτικός να αναζητά ή να επινοεί εποπτικό υλικό που θα εντάσσει στο μάθημά του. Επίσης, κρίνεται αναγκαίο να επισημαίνονται, κάθε φορά, στους μαθητές οι δυνατότητες, αλλά και οι περιορισμοί και τα προβλήματα που μπορεί να ενυπάρχουν στη χρήση κάθε εποπτικού μέσου.

Οι εφαρμογές της πληροφορικής δεν πρέπει, επίσης, να μείνουν αναξιοποίητες στο πλαίσιο μιας σύγχρονης διδακτικής προσέγγισης. Οι υπολογιστές και το Διαδίκτυο (Internet) μπορούν να χρησιμοποιηθούν προκειμένου οι μαθητές να αναζητήσουν πρόσθετες πληροφορίες και οπτικοακουστικό υλικό για διάφορα ιστορικά θέματα. Θέλοντας να υπογραμμίσουμε τη σταθερή θέση που θα πρέπει να έχουν οι εφαρμογές της πληροφορικής στην οργάνωση της διδακτικής προσέγγισης, προτείνουμε, σε ορισμένες διδακτικές ενότητες, διευθύνσεις στο Internet πιστεύοντας ότι η αξιοποίησή τους μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών και στην ενίσχυση της

αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας. Οι εφαρμογές της πληροφορικής μπορούν, ακόμη, να αξιοποιηθούν για τη συγγραφή εργασιών, καθώς και για την επικοινωνία μεταξύ των μαθητών. Επίσης, το Internet μπορεί να αξιοποιηθεί ως χώρος παρουσίασης των εργασιών των μαθητών. Ακόμη, θα πρέπει να αξιοποιηθεί το σχετικό εκπαιδευτικό λογισμικό που έχει εκπονηθεί και πιστοποιηθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Οι *εκπαιδευτικές επισκέψεις* σε αρχαιολογικούς και ιστορικούς χώρους, καθώς και σε μουσεία αποτελούν μια ακόμη μορφή διδακτικής προσέγγισης. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δίνεται στην καλή σχεδίαση και στην ακριβή υλοποίηση της προετοιμασίας τέτοιων επισκέψεων. Τουλάχιστον δύο εβδομάδες νωρίτερα, οι μαθητές θα πρέπει να ενημερώνονται για τον τόπο και τον σκοπό της επίσκεψης και να αναλαμβάνουν όλοι συγκεκριμένες δραστηριότητες, διερευνητικού χαρακτήρα. Ανάμεσα σε αυτές, ιδιαίτερη θέση θα πρέπει να έχουν εκπαιδευτικά παιχνίδια του τύπου «κυνήγι θησαυρού». Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της επίσκεψης που θα γίνει στο Ιστορικό Μουσείο της Αθήνας, κάποιοι θα πρέπει να αναλάβουν να βρουν τις σημαίες της επανάστασης και, όταν γυρίσουμε στο σχολείο, να μας τις περιγράψουν.

Κατά την εφαρμογή μη παραδοσιακών μεθόδων διδακτικής προσέγγισης, όπως οι παραπάνω, ιδιαίτερη φροντίδα πρέπει να υπάρξει, από την πλευρά του εκπαιδευτικού, για την τελική σύνθεση των κύριων σημείων της διδακτικής ενότητας, ώστε να αποτραπεί ο κίνδυνος αποπροσανατολισμού των παιδιών και τελικά μη επίτευξης των ειδικών διδακτικών στόχων που τέθηκαν στην αρχή της ενότητας.

Τέλος, κατά την πορεία εξέλιξης της διδακτικής προσέγγισης θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή:

- στη σύνδεση παρελθόντος-παρόντος, μέσα από καλά μελετημένα ερωτήματα προς τους μαθητές και αξιοποίηση της βιωματικής προσέγγισης
- στη διάσταση του χώρου, μέσα από τη συχνή μελέτη χαρτών και την υπογράμμιση της στενής σχέσης του χώρου με τον χαρακτήρα πολλών πολιτισμών
- στη διάσταση του χρόνου, μέσα από την επισήμανση της λειτουργίας τριών ειδών ιστορικού χρόνου (μακρός, μέσος, βραχύς)
- στην εξοικείωση με βασικούς ιστορικούς όρους, μέσα από τη σταθερή ενασχόληση με το περιεχόμενό τους και τον τρόπο χρήσης τους.

β. Ενδεικτικές δραστηριότητες

Η φύση του μαθήματος της Ιστορίας είναι τέτοια που παρέχει τη δυνατότητα για πολλαπλές προσεγγίσεις μέσα από ποικίλες δραστηριότητες. Αυτές θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν αναπόσπαστο μέρος της διδακτικής προσέγγισης και να μην αφήνεται κανένα περιθώριο να εννοηθεί, από τους μαθητές, ότι αποτελούν μορφή «ελεύθερου χρόνου».

Οι δραστηριότητες μπορεί να είναι ατομικές ή ομαδικές, να πραγματοποιούνται εντός ή εκτός τάξης και να αφορούν μια διδακτική ενότητα ή περισσότερες.

Κύριος σκοπός της πραγματοποίησής τους δεν είναι μόνο η καλύτερη κατανόηση κάποιων ιστορικών γνώσεων αλλά, κυρίως, ο συσχετισμός και η αξιοποίηση συναφών γνώσεων, ενδιαφερόντων, κλίσεων και δεξιοτήτων των μαθητών, δηλαδή η διαθεματική προσέγγιση διαφόρων ιστορικών θεμάτων.

Οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να διακριθούν, με κριτήριο τον βαθμό προετοιμασίας τους, στις ακόλουθες κατηγορίες:

Δραστηριότητες χωρίς ειδική προετοιμασία των μαθητών

Οι κυριότερες από αυτές, χωρίς να αποκλείονται άλλες, είναι οι εξής:

- Γνωριμία και εξοικείωση με τις θεωρίες και τις μεθόδους εργασίας του ιστορικού.
- Μελέτη γραπτών, οπτικών και ακουστικών πηγών κάθε είδους (κείμενα, χάρτες, έργα τέχνης, χρονολογικοί πίνακες, διαγράμματα, στατιστικοί πίνακες).

- Μελέτη και εξοικείωση με ιστορικούς όρους που είναι αναγκαίοι για την προσέγγιση ιστορικών προβλημάτων.
- Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων και διερεύνησή τους.
- Διατύπωση κρίσεων για τον βαθμό αξιοπιστίας ιστορικών πηγών.
- Οργάνωση συνολικού σχεδίου δράσης για τη διερεύνηση ενός φαινομένου.
- Τοποθέτηση ιστορικών γεγονότων και φαινομένων στην κλίμακα του χρόνου.
- Διατύπωση συμπερασμάτων και αξιολογικών κρίσεων μετά από διερεύνηση.
- Απόπειρες αναγωγής στη σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα.

Δραστηριότητες που απαιτούν ειδική προετοιμασία

- Εκπόνηση ιστορικών εργασιών.
- Σύνταξη χρονολογικών πινάκων μιας ευρείας ιστορικής περιόδου.
- Σύνταξη παράλληλων χρονολογικών πινάκων (Ελλάδα - Ευρώπη - Κόσμος).
- Εκπόνηση εργασιών προφορικής Ιστορίας (προγράμματα συνεντεύξεων).
- Δραματοποίηση ιστορικών καταστάσεων μέσα από θεατρικό παιχνίδι.
- Προετοιμασία και πραγματοποίηση θεατρικής παράστασης με ιστορικό περιεχόμενο.
- Σχεδιασμός επίσκεψης σε ιστορικούς χώρους και μουσεία. Αξιοποίηση μουσειοσκευών.
- Παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων μιας περιόδου με τη μορφή χρονικού ή ανάπλασή τους με τρόπο λογοτεχνικό.
- Σύνθεση ιστορικών χαρτών, σχεδίων και κατασκευή μοντέλων.
- Εκπόνηση εργασιών τοπικής Ιστορίας.
- Ιστορική έρευνα σε χώρους ή αρχεία μιας περιοχής και εκπόνηση ανάλογης ιστορικής εργασίας.
- Οργάνωση εκθέσεων με ιστορικά θέματα.

Τα διαθεματικά σχέδια εργασίας

Μια κατηγορία δραστηριοτήτων που απαιτεί ειδική προετοιμασία είναι τα διαθεματικά σχέδια εργασίας.

Θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι το κύριο κριτήριο επιλογής διαθεματικών σχεδίων εργασίας προς υλοποίηση πρέπει να είναι τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Καθήκον του εκπαιδευτικού είναι να προτρέψει τους μαθητές να εκφράσουν αυτά τα ενδιαφέροντα.

Κατά την επιλογή, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η τοπική Ιστορία και οι δυνατότητες που παρέχει, γενικά, η συγκεκριμένη περιοχή. Για παράδειγμα, στα Δωδεκάνησα θα μπορούσε να εκπονηθεί ένα πρόγραμμα προφορικής Ιστορίας που θα βασιζόταν σε μαρτυρίες ανθρώπων από τα χρόνια της ιταλικής κατοχής.

Η υλοποίηση ενός διαθεματικού σχεδίου εργασίας προϋποθέτει, από την πλευρά του καθηγητή, καλό σχεδιασμό και οργάνωση της διαδικασίας μάθησης. Οι στόχοι θα πρέπει να είναι σαφείς και οι ευθύνες του κάθε μαθητή συγκεκριμένες.

Η επιδίωξη σφαιρικής προσέγγισης του παρελθόντος θα πρέπει να εκφραστεί με την εμπλοκή διαφόρων γνωστικών αντικειμένων στην εκπόνηση του σχεδίου. Με κάθε τρόπο θα πρέπει να δίνεται έμφαση στη διαθεματική προσέγγιση.

3. Η αξιολόγηση

Συχνά επισημαίνεται στους εκπαιδευτικούς το εξής: Μιλάτε για θεωρίες, μεθόδους, ιστορικές έννοιες και κριτικές προσεγγίσεις πηγών, ενώ τα παιδιά τελειώνουν το σχολείο και δεν ξέρουν καλά καλά ποιος ήταν ο Κολοκοτρώνης και ο Καραϊσκάκης... Παρ' όλο που η Μνημοσύνη, μητέρα των μουσών, είχε ξεχωριστή θέση στην εποχή πριν από την εφεύρεση της γραφής, και σήμερα μπορούμε να προσφεύγουμε στα βιβλία, για να αντλήσουμε μια πληροφορία, ο μαθητής, όταν τελειώνει το σχολείο, πρέπει –σ' αυτό νομίζουμε ότι μπορούμε να συμφωνήσουμε όλοι– να έχει συγκρατήσει έναν αριθμό γνώσεων που να δίνουν την πανοραμική εικόνα μιας εποχής. Αν κρίνουμε από αυτό που γίνεται στις εισαγωγικές εξετάσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο, όταν ζητάμε από τους υποψηφίους να απομνημονεύσουν τα πάντα. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να τα χάνουμε όλα.

Ένα ελάχιστο γνώσεων, που συνθέτει την εικόνα μιας εποχής, δεν είναι δύσκολο να έχει πρόχειρο στη μνήμη του όποιος τελειώνει το σχολείο. Θα αναφερθούμε σε ένα παράδειγμα:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, 1830-2001

- Κύριες περίοδοι του ελληνικού κράτους.
- Εξέλιξη των συνόρων του ελληνικού κράτους.
- Πληθυσμός της Ελλάδας (σε στρογγυλούς αριθμούς).
- Συντάγματα.
- Πρωθυπουργοί μακράς θητείας (ποια/ες δεκαετία/ες έδρασαν).
- Η εξέλιξη της εμπορικής ναυτιλίας.
- Η ίδρυση των ελληνικών πανεπιστημίων.
- Η ηλεκτρική ενέργεια.
- Η επίσημη γλώσσα της εκπαίδευσης και του κράτους.
- Οι σημαντικότεροι λογοτέχνες, ζωγράφοι, γλύπτες, μουσικοσυνθέτες, σκηνοθέτες.
- Τα πιο αξιοσημείωτα γεγονότα του μεταπολεμικού κόσμου.
- Τι γιορτάζουμε στα σχολεία στις 25 Μαρτίου, 28 Οκτωβρίου, 17 Νοεμβρίου.

Για να εδραιωθούν οι παραπάνω γνώσεις, μπορούν να ανακαλούνται στη μνήμη κάθε τόσο, ευκαιριακά, με κατάλληλα διατυπωμένες ερωτήσεις ή και να ζητούνται περισσότερες της μιας φορές.

Γενικότερα, τώρα, η αξιολόγηση μπορεί να λάβει τρεις μορφές: **διαγνωστική, διαμορφωτική και αθροιστική.**

Η **διαγνωστική** και η **αθροιστική αξιολόγηση** ελέγχουν το γνωστικό, κυρίως, επίπεδο των μαθητών και τον βαθμό επίτευξης των διδακτικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτών των μορφών αξιολόγησης, δίνονται στους μαθητές ασκήσεις, δραστηριότητες ή συνθετικές εργασίες, οι οποίες αφενός συμβάλλουν στην ενεργητική μάθηση και αφετέρου βοηθούν στη διαπίστωση της ικανότητάς τους να αξιοποιούν τις γνώσεις τους για την επίλυση προβλημάτων.

Μορφές τέτοιων ασκήσεων μπορούν να είναι οι εξής:

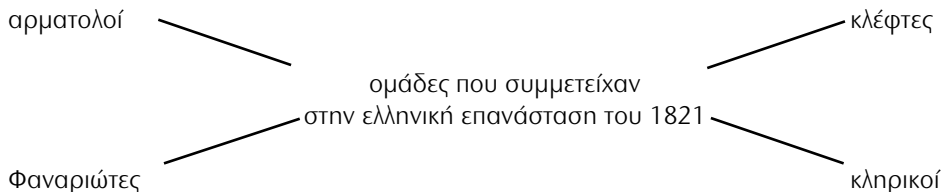
α) *Ασκήσεις χρόνου*

Οι ασκήσεις που έχουν σχέση με τον χρόνο μπορούν να είναι: διαδοχής, απλής ή αιτιακής ακολουθίας, σύγκρισης σύγχρονων γεγονότων με γεγονότα άλλων κρατών και πολιτισμών, επισήμανσης και απόδοσης σημασίας σε φαινόμενα μακράς, μέσης και σύντομης διάρκειας, κατανόησης των κριτηρίων βάσει των οποίων γίνεται η περιοδολόγηση, κατανόησης του χρονολογικού μας συστήματος, ειδικότερα στην Γ' Γυμνασίου του Ιουλιανού και του Γρηγοριανού ημερολογίου.

β) *Ασκήσεις σε σχήμα άστρου*

Οι ασκήσεις σε σχήμα άστρου μπορούν να δίνονται σε κάθε διδακτική ενότητα, ώστε οι μαθητές να συνθέτουν τον δικό τους σύντομο γραπτό ιστορικό λόγο και να καλούνται, καμιά φορά, τα πρώτα λεπτά της ωριαίας εκπαιδευτικής συνάντησης, να τον αναπαράγουν προφορικά ή να τον αναδιατυπώνουν με μια περιφερειακή έννοια ως κεντρική.

Κάθε άσκηση άστρου εκπονείται κατά τη μελέτη μιας γραπτής πηγής, ενός αποσπάσματος ιστοριογραφικού κειμένου, ενός κεφαλαίου ή μιας παραγράφου του σχολικού βιβλίου και έχει ως βάση μια κεντρική έννοια (ΚΕ), με την οποία συνδέουμε άλλες περιφερειακές έννοιες (ΠΕ). Τοποθετούμε τις ΠΕ στα άκρα ακτίνων που ξεκινούν από την ΚΕ. Έτσι, για παράδειγμα, αν μας δοθεί κείμενο που μιλά για τις ομάδες οι οποίες συμμετέχουν στην ελληνική επανάσταση του 1821, μια άσκηση άστρου θα μπορούσε να πάρει την εξής μορφή:

γ) Ασκήσεις διαμόρφωσης ιστορικής σκέψης

Ασκήσεις ταξινόμησης / καταγραφής σε στήλες προσώπων κατά ιδιότητα, εργαλείων με κριτήριο, π.χ. παραδοσιακά-νεότερικά, ιεράρχησης συλλογικών προσώπων με συγκεκριμένο κριτήριο, π.χ. μόρφωση, κοινωνική τάξη, θέση στο πολιτικό σύστημα, θέση στην παραγωγή, εξήγησης του μέρους από την επίδραση άλλου μέρους (καλός καιρός-καλή συγκομιδή) ή του μέρους από την επίδραση ενός όλου (του έργου *Ελληνική Νομαρχία* σε σχέση με το κίνημα του Διαφωτισμού), απόδοσης σημασίας με καθορισμό κριτηρίου (καθιέρωσης της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας της εκπαίδευσης).

δ) Ασκήσεις εμπειρικής προσέγγισης ιστορικών εννοιών

Ασκήσεις αναγραφής χαρακτηριστικών (π.χ. ελληνικών περιφερειακών πόλεων του 19ου αιώνα με κριτήρια το μέγεθος του πληθυσμού, το πολεοδομικό σχέδιο, τη μορφή των σπιτιών και των δρόμων, τις ασχολίες των κατοίκων, τις διοικητικές υπηρεσίες και τις οικονομικές δραστηριότητες, τη σχέση τους με την ύπαιθρο ή με άλλες πόλεις και την πρωτεύουσα του κράτους), διάκρισης ιστορικών όρων (π.χ. εξέγερσης, επανάστασης, στρατιωτικού κινήματος, στρατιωτικού πραξικοπήματος), επισήμανσης όρων με μειωτικό ή αντίστροφο ιδεολογικό φορτίο (π.χ. υπανάπτυκτοι, ανώτερη, κατώτερη κοινωνική τάξη).

ε) Ασκήσεις κριτικής προσέγγισης πρωτογενών και δευτερογενών γραπτών πηγών

Ασκήσεις λεκτικής κατανόησης, κατανόησης της ιστορικής σημασίας του λεγομένου, της πλευράς από την οποία θεωρεί τα πράγματα ο συντάκτης της πηγής, της αγκίστρωσής του στο ξεπερασμένο ή της ικανότητάς του να αντιλαμβάνεται τη σημασία του νέου, επισήμανσης των συναισθηματικών και ιδεολογικών φορτίσεων.

στ) Ασκήσεις απόδοσης σημασίας στις υλικές πηγές

Ασκήσεις καταγραφής χαρακτηριστικών, διακρίβωσης του τρόπου παραγωγής των υλικών πηγών, του προορισμού, της χρήσης και του παραγόμενου αποτελέσματος.

ζ) Ασκήσεις προσέγγισης εικαστικού έργου

Ασκήσεις ένταξης ενός έργου σε συγκεκριμένο αισθητικό ρεύμα ή σχολή, εντοπισμού του προσωπικού στοιχείου, ερμηνείας των συμβόλων που εικονίζονται, των συναισθηματικών φορτίσεων και ιδεολογικών αντιλήψεων (π.χ. εξέταση όλων αυτών στον πίνακα του Νικόλαου Γύζη «Ιστορία»).

Η **διαμορφωτική αξιολόγηση** πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της διδακτικής προσέγγισης και στοχεύει στο να επιτρέψει στον εκπαιδευτικό να ανιχνεύσει τον βαθμό πρόσληψης, εκ μέρους των μαθητών, της ιστορικής γνώσης, προκειμένου να διαμορφώσει ανάλογα τη διδακτική του τακτική και να προσφέρει ειδική βοήθεια στους μαθητές που την έχουν ανάγκη, εξατομικεύοντας, αν αυτό είναι αναγκαίο, τις διδακτικές του ενέργειες. Η διαμορφωτική αξιολόγηση δεν μπορεί παρά να είναι διερευνητικού χαρακτήρα, πράγμα που σημαίνει ότι η μαθησιακή διαδικασία πρέπει μάλλον να ενθαρρύνεται παρά να ελέγχεται. Έτσι, η αξιολόγηση συμ-

βάλλει στη βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας και όχι μόνο στην καταγραφή των μετρήσιμων αποτελεσμάτων.

Η αξιολόγηση στοχεύει και στον έλεγχο της απόκτησης γνώσεων και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων εκ μέρους των μαθητών. Με την αξιολόγηση επιδιώκεται να διαπιστωθεί όχι μόνο τι γνωρίζει ο μαθητής αλλά και κατά πόσο μπορεί να χρησιμοποιεί τις γνώσεις που απόκτησε στην ερμηνεία φαινομένων και στη λύση προβλημάτων.

Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση αποτελεί κυρίως μέσο ανατροφοδότησης της διδασκαλίας, αφού παρέχει εικόνα σχετικά με τον βαθμό επιτυχίας των μεθόδων που ακολουθούνται και την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών μάθησης που έχουν επιλεγεί. Αυτό σημαίνει, ανάμεσα στ' άλλα, ότι η αξιολόγηση δεν αποτελεί, σε καμία περίπτωση, αυτοσκοπό.

Πολλά από τα παραπάνω φαίνονται, ίσως, δύσκολα. Πιστεύουμε, ωστόσο, ότι τα βιβλία που έχετε στα χέρια σας, τόσο του μαθητή όσο και του εκπαιδευτικού, μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά στο να επιχειρηθεί μια άλλη προσέγγιση στο μάθημα της Ιστορίας. Χρειάζεται μεθοδικότητα και υπομονή. Η μεγαλύτερη απαίτηση από τους μαθητές μας είναι κάθε φορά να έχουν αποκτήσει και μια ακόμη ικανότητα να κατανοούν, να διακρίνουν, να κατατάσσουν κτλ. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί να είναι αμέσως λαμπρό, οι ικανότητες και οι δεξιότητες δεν αποκτιούνται σε μια μέρα. «Λαμπρό» προβάλλει, μόνο, το αποτέλεσμα της αποστήθισης. Όσοι θεωρούν ότι το εκάστοτε σχολικό εγχειρίδιο είναι άριστο, αυτοί μπορούν και να πιστεύουν ότι με την πιστή προφορική ή γραπτή αναπαραγωγή του οι μαθητές οδηγούνται στην τέλεια γνώση.

Πάντως, τα βιβλία που έχετε στη διάθεσή σας, τόσο του μαθητή όσο και του εκπαιδευτικού, γράφτηκαν όχι με την πρόθεση να συσσωρεύσουν στο μυαλό του μαθητή πλήθος νέων πληροφοριών, αλλά με την προσδοκία να τον εξοικειώσουν με τα μεθοδολογικά και εννοιολογικά εργαλεία της ιστορικής επιστήμης, να αναδείξουν και να καλλιεργήσουν τις διανοητικές του δεξιότητες, να οξύνουν την κριτική του ικανότητα, να τον μυήσουν στην ηθική της κατανόησης και του σεβασμού της διαφοράς, στην απροκατάληπτη γνωριμία «με τον Άλλο, το Άλλοτε και το Άλλού», να τον βοηθήσουν, τέλος, να αποκτήσει ιστορική συνείδηση, να γίνει, δηλαδή, υπεύθυνος και ενεργός άνθρωπος, αληθινός πολίτης.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
- Αναστασιάδης Γ., *Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας (1974-1992)*, Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1993.
- Ασδραχάς Σπ., *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Ασδραχάς Σπ., *Ζητήματα ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Baerentzen Lars κ.ά. (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, 1945-1949*, μτφρ. Αρ. Παρίση, Ολκός, Αθήνα 1999.
- Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1975.
- Βερέμης Θ. & Κρεμμυδάς Β., *Ο σύγχρονος κόσμος*, Γνώση, Αθήνα 1985.
- Βερέμης Θ., *Ελλάδα-Ευρώπη. Από τον Πρώτο Πόλεμο ως τον Ψυχρό Πόλεμο*, Πλέθρον, Αθήνα 1992.
- Berstein S. & Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμοι 3, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης, 1974-1990, Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001.
- Braudel F., *Μελέτες για την ιστορία*, μτφρ. Ο. Βαρών & Ρ. Σταμούλη, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1986.
- Braudel F., *Η Μεσόγειος, Ο χώρος και η ιστορία*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990.
- Braudel F., *Η γραμματική των πολιτισμών*, μτφρ. Ά. Αλεξάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνική Τραπέζης, Αθήνα 2002.
- Burns E.M., *Ευρωπαϊκή ιστορία. Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, τόμοι 2, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1984.
- Γιανουλόπουλος Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992.
- Γιανουλόπουλος Γ., *«Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Dakin D., *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983.
- Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989.
- Δερτιλής Γ., *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909*, Εξάντας, Αθήνα 1985.
- Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1977.
- Δημαράς Κ.Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1982.
- Duby G., *Παγκόσμιος Ιστορικός Άτλας*, επιμ. Χ. Ράπτης, Πατάκης, Αθήνα 2006.
- Εκδοτική Αθηνών (συλλογικό), *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1986-2000.
- Κιτρομπλίδης Π., *Νεοελληνικός διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996.

- Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Εξάντας, Αθήνα 1988.
- Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία της Ευρώπης, 16ος-20ός αιώνας*, Γνώση, Αθήνα 1991.
- Λεονταρίτης Γ., *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Λιάκος Α., *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Λιάκος Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ΙΕΠΕΤΕ, Αθήνα 1993.
- Λυριντζής Χ. & Νικολακόπουλος Η., Σωτηρόπουλος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού εμφύλιου πολέμου, 1946-1949*, τόμοι 2, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2000-2001.
- Μαυρογορδάτος Γ.Θ. & Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1988.
- Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.
- Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
- Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Μαζάουερ Μ., *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Πατάκης, Αθήνα 2002.
- Μεγnaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, τόμοι 2, Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Νικολακόπουλος Ηλ., *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.
- Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.), *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια το 19ο αι.*, Θεμέλιο, Αθήνα 1980.
- Petroopoulos J., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843*, τόμοι 2, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.
- Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1992.
- Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2001.
- Σβολόπουλος Κ. (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995-1997.
- Σκοπετέα Ε., *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Σωτηρέλλης Γ., *Συντάγματα και εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.
- Τσαούσης Γ.Δ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιομαρτυρικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1983.
- Τσόκας Σ., *Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977.
- Τσουκαλάς Κ., *Η ελληνική τραγωδία: Από την Απελευθέρωση ως τους Συνταγματάρχες*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1981.

- Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, κοινωνία, εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.
- Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988.
- Φυρέ Φρ. & Ρισέ Ντ., *Η Γαλλική Επανάσταση*, μτφρ. Η. Αθανασιάδης, Β. Μαργώνη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997.
- Χαραλάμπης Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985.
- Χατζιωσήφ Χ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992.
- Χατζιωσήφ Χ., *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.
- Χατζιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Hobsbawm E., *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990.
- Hobsbawm E., *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996.
- Hobsbawm E., *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000.
- Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1997.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

- Αβδελά Έ., *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998.
- Αντωνιάδης Λ., *Η διδακτική της Ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα 1995.
- Βαϊνά Μ., *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον 21ο αι.*, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Bloch M., *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1994.
- Γιαννακόπουλος Δ.Κ., «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (1789-μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα): Μια πρόταση διαθεματικής διδασκαλίας για την Ιστορία της Γ' Γυμνασίου», Κ. Αγγελάκος (επιμ.), *Διαθεματικές προσεγγίσεις της γνώσης στο ελληνικό σχολείο*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Γιαννακόπουλος Δ.Κ., «Η αξιολόγηση του μαθήματος της Ιστορίας και η αξιολόγηση της διδασκαλίας της Ιστορίας στην ελληνική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Γενική θεώρηση», *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2004, τεύχ. 9.
- Γιαννόπουλος Γ., *Δοκίμια θεωρίας και διδακτικής της ιστορίας*, Βιβλιογονία, Αθήνα 1997.
- Γιαννόπουλος Γ., «Η ιστορία στην εκπαίδευση: θεωρία και πράξη», *Η ιστορία στο σχολείο*, Κολλέγιο Αθηνών, Αθήνα 2001, σ. 25-58.
- Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (ΕΜΝΕ), *Η διδασκαλία της ιστορίας στη μέση εκπαίδευση*, Γρηγόρης, Αθήνα 1988.
- Ιωάννου Θ. Π., *Διδάσκοντας ιστορία: από τις θεωρίες μάθησης στη στοχοθετική στρατηγική*, Ατραπός, Αθήνα κ.κ.
- Κόκκινος Γ., *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Κόκκινος Γ., *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της ιστορίας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 1998.
- Κόκκινος Γ. & Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.

- Κόκκινος Γ., «Η ιστορία στο σχολείο», περ. *Ιστορικά* 36(2002), σ. 165-200.
- Κουλούρη Χρ., «Σχολικά εγχειρίδια και ιστορική έρευνα. Η ευρωπαϊκή εμπειρία», περ. *Μνήμων* 11(1987), σ. 219-224.
- Κουλούρη Χρ. (επιμ.), *Εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της νεότερης ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης*, τόμοι 4, Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, 2006.
- Λε Γκοφ Ζ., *Θέματα διδακτικής της ιστορίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1993.
- Μονιότ Η., *Η διδακτική της ιστορίας*, μτφρ. Έφν Κάννερ, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Νάκου Ειρ., *Τα παιδιά και η ιστορία. Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 3: Ιστορία*, Γρηγόρης, Αθήνα 1984.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 9: Το μάθημα της Ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Γρηγόρης, Αθήνα 1988.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 17: Εθνική συνείδηση και ιστορική παιδεία*, Γρηγόρης, Αθήνα 1994.
- Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, *Σεμινάριο 21: Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, Γρηγόρης, Αθήνα 1999.
- Ρεπούση Μ., «Διδακτική της ιστορίας. Στοχασμοί, διεργασίες και ζητούμενα, 1880-1980», περ. *Τα ιστορικά* 33(2000), σ. 319-378.
- Ρεπούση Μ., «Οι έννοιες της Ιστορίας. Από την ιστορική γνώση στην ιστορική κατανόηση», περ. *Μνήμων* 22 (2000), σ. 191-220.
- Ρεπούση Μ., *Μαθήματα Ιστορίας. Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2004.
- Ρεπούση Μ. (επιμ.), *Ιστορικές πηγές στο σχολείο, από τα ίχνη στις μαρτυρίες*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2005.
- Sebba J., *Ιστορία για όλους. Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, μτφρ. Μ. Καβαλιέρου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Stradling R., *Διδάσκοντας την Ευρωπαϊκή Ιστορία του 20ού αιώνα*, μτφρ. Β. Σακκά, Συμβούλιο της Ευρώπης - Ξιφαράς, Αθήνα 2007.
- Stradling R., *Η πολυπρισματικότητα στη διδασκαλία της Ιστορίας: Ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς*, μτφρ. Δ. Κοκκώνης, Συμβούλιο της Ευρώπης - Ξιφαράς, Αθήνα 2007.
- Τζόκας Σπ., *Διδακτικές στρατηγικές στο μάθημα της Ιστορίας*, Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Φραγκουδάκη Ά. & Δραγώνα Θ., «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Ferro M., *Πώς διηγούνται την ιστορία στα παιδιά*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Ferro M., *Κινηματογράφος και Ιστορία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.

Κατά τη διδακτική πράξη καλό θα ήταν να αξιοποιηθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό το εκπαιδευτικό λογισμικό που αφορά την Ιστορία του Γυμνασίου.

Μέρος Πρώτο

Ο ΚΟΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η εποχή του Διαφωτισμού

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να ανακαλέσουν γνώσεις από την Ιστορία της Β' Γυμνασίου σχετικές με τις μεταβολές που διαμόρφωσαν συνθήκες ευνοϊκές για τις απαρχές της εκβιομηχάνισης στα μέσα του 18ου αιώνα.

Να μάθουν πώς συντελέστηκε η μετάβαση στο βιομηχανικό σύστημα, δηλαδή με ποιους τρόπους εκδηλώθηκε, αρχικά, το φαινόμενο που ονομάστηκε *βιομηχανική επανάσταση*.

Να γνωρίσουν, σε γενικές γραμμές, την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της εποχής, καθώς και την ιδεολογική ατμόσφαιρα στη δυτική Ευρώπη του 18ου αιώνα.

Να μάθουν τι ήταν ο *Διαφωτισμός*.

Να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά και τους κύριους εκπροσώπους του Διαφωτισμού.

Να μάθουν τις βασικές απόψεις που διατυπώθηκαν στο πλαίσιο του Διαφωτισμού για καίρια θέματα, όπως η πολιτική, η θρησκεία, η εκπαίδευση και η οικονομία.

Να αξιολογήσουν τη σημασία της παρέμβασης του Διαφωτισμού στο πλαίσιο των γενικότερων μεταβολών που συντελούνταν κατά τον 18ο αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η βαθμιαία εξάπλωση της χρήσης μηχανών για την παραγωγή προϊόντων (εκμηχάνιση της παραγωγής) είχε, σε πρώτη φάση και μέχρι να κατασκευαστούν πολλά εργοστάσια, δύο άμεσα αποτελέσματα: πρώτον, περιορίστηκαν οι ανάγκες σε εργατικά χέρια και δεύτερον οι εργαζόμενοι δεν ήταν απαραίτητο να διαθέτουν ούτε μεγάλη σωματική δύναμη ούτε εξαιρετικές γνώσεις ή δεξιότητες. Έτσι, οι εργοδότες προτιμούσαν γυναίκες και παιδιά, που αμείβονταν λιγότερο. Παράλληλα, όμως, με την εξαθλίωση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων, η εκμηχάνιση της παραγωγής γεννούσε μεγάλο πλούτο, που συγκεντρωνόταν στα χέρια λίγων επιχειρηματιών.

2. Ο Ντεκάρτ (Καρτέσιος), θεμελιωτής της φιλοσοφικής αμφιβολίας, παρουσιάζει τις βασικές αρχές της μεθόδου του: ο άνθρωπος οφείλει να αμφιβάλλει για τα πάντα· μπορεί να αποδέχεται μόνο αυτό που αποδεικνύεται αληθινό, αφού ελεγχθεί με τη λογική. Οι θέσεις του συνοψίστηκαν στη φράση *cogito ergo sum* (αμφιβάλλω, άρα υπάρχω).

3α. Οι θέσεις του Λοκ περί πολιτικής βίας αποτέλεσαν ένα από τα κύρια πολιτικά όπλα της ένδοξης επανάστασης στην Αγγλία (1688), της αμερικανικής επανάστασης (1776-1783) και της γαλλικής επανάστασης (1789).

3β. Ο Ρουσό υποστηρίζει ότι σε μια αληθινή δημοκρατία ο λαός πρέπει να είναι ο απόλυτος κυρίαρχος του πολιτεύματος. Δεν είναι, βεβαίως, τυχαίο ότι τις απόψεις του υιοθέτησαν οι ριζοσπάστες Ιακωβίνοι, που κυριάρχησαν κατά τη δεύτερη φάση της γαλλικής επανάστασης.

4. Η «διάκριση των εξουσιών» ήταν το μέτρο που πρότεινε ο Μοντεσκιέ προκειμένου να αντιμετωπιστεί η αυθαιρεσία που προέκυπτε ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης όλων των εξουσιών στα χέρια ενός απόλυτου μονάρχη.

Προτεινόμενη διαθεματική προσέγγιση: Αξιοποιώντας τις γνώσεις των μαθητών από το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, καλό θα ήταν να επισημανθεί ότι η διάκριση των εξουσιών αποτελεί θεμέλιο όλων των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτευμάτων. (Μπορεί να αξιοποιηθεί από το πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό η πηγή 3.)

5. Ο Βολτέρος υπήρξε ένας από τους συνεπέστερους επικριτές του θρησκευτικού φανατισμού, επιλογή για την οποία καταδικάστηκε από την καθολική εκκλησία. (Παράλληλα, μπορεί να αξιοποιηθεί από το πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό η πηγή 2.)

6. Ο Άνταμ Σμιθ, θεμελιωτής του οικονομικού φιλελευθερισμού, υποστήριξε τη θέση ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει όσο το δυνατόν λιγότερο στην οικονομική ζωή.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Με αφορμή την εικόνα μπορεί να γίνει μια πρώτη συζήτηση για τις απαραίτητες διαμόρφωσης του βιομηχανικού συστήματος.

4. Αξίζει να επισημανθεί στους μαθητές ότι κατά την εποχή που εξετάζεται στην παρούσα διδακτική ενότητα οι άνθρωποι ενημερώνονταν μόνο από εφημερίδες και πολιτικά φυλλάδια. Καθώς, ωστόσο, πολλοί άνθρωποι δεν ήξεραν να διαβάζουν, οι κοινωνικές συναθροίσεις λειτουργούσαν και ως χώροι επεξεργασίας και διάδοσης ιδεών και αντιλήψεων.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Η απάντηση, θα πρέπει να ενσωματώνει πληροφορίες που παρέχονται στο κυρίως κείμενο της διδακτικής ενότητας, αλλά και να αξιοποιεί τα επιπλέον στοιχεία που δίνονται στις πηγές 3α, 3β και 4.

2. Πυρήνας της απάντησης θα μπορούσε να είναι η εκτίμηση ότι η κριτική των διαφωτιστών οικονομολόγων στον μερκαντιλισμό εξυπηρετούσε, αντικειμενικά, τις επιδιώξεις της αστικής τάξης.

3. Το ισχύον σήμερα σύνταγμα της Ελλάδας ενσωματώνει πολλά στοιχεία της πολιτικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, καθώς βασίζεται στη διάκριση των εξουσιών και αναγνωρίζει πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στους πολίτες.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι περιφράξεις στην Αγγλία

Η ανάγκη διατροφής ενός αυξανόμενου πληθυσμού επιβάλλει την αύξηση της παραγωγής. [...] Το βρετανικό προβάδισμα συνδέεται αναμφίβολα με την έγκαιρη εκδήλωση της κίνησης των περιφράξεων (enclosures). [...] Τούτη καταλήγει στην καταστροφή του κοινοτικού πλαισίου αξιοποίησης των αγροτικών γαιών (διανομή των κοινοτικών δασών και λιβαδιών) και το τέλος της από κοινού εκμετάλλευσης των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Η περίφραξη των αγροτεμαχίων, που καθορίζει σαφώς τα όρια της ιδιοκτησίας, ενθαρρύνει τους ιδιοκτήτες να βελτιώνουν τις γαίες τους με τον εμπλουτισμό του εδάφους, τις αποστραγγίσεις, τον πειραματισμό με νέες καλλιέργειες και τη χρησιμοποίηση νεότερων τεχνικών.

S. Bernstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 1, σ. 439-440.

2. Ο Διαφωτισμός εναντίον της θρησκείας

Θεμέλιο της ευρωπαϊκής ενότητας κατά τον Μεσαίωνα, ο χριστιανισμός υφίσταται την επίθεση του φιλοσοφικού κινήματος. Η κοσμική έκφρασή του, ο κλήρος, γίνεται αντικείμενο των πρώτων επιθέσεων. Ιδιαίτερα ο Βολτέρος τού καταφέρει σκληρά πλήγματα εξαίροντας εναντίον του το

πνεύμα της ανεξίτηρσκίας. Αυτή η κριτική των κοσμικών πλευρών της χριστιανικής εκκλησίας πολύ σύντομα καταλήγει σε αμφισβήτηση των βασικών δογμάτων της θρησκείας. Από τα τέλη του 18ου αιώνα, λογική και χριστιανισμός εμφανίζονται ως στοιχεία ασυμβίβαστα.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ.1, σ. 460.

3. Η συγκέντρωση της εξουσίας στοιχείο φθοράς της μοναρχίας

Η μοναρχία αποδυναμώνεται, όταν ο ηγεμόνας, συγκεντρώνοντας όλη την εξουσία στο πρόσωπό του, συγκεντρώνει το κράτος στην πρωτεύουσα, την πρωτεύουσα στην αυλή του και την αυλή αποκλειστικά στο πρόσωπό του. Η μοναρχική εξουσία φθείρεται, όταν τα ανώτερα αξιώματα του κράτους επιβραβεύουν την πιο χαμηλή στάθμη δουλικότητας, όταν ο ηγεμόνας δεν σέβεται τον λαό του και αντίθετα χρησιμοποιεί τα ευτελέστερα εργαλεία της αυταρχικής εξουσίας.

Μοντεσκιέ, *Το πνεύμα των νόμων*.

Πηγή: Γ.Δ. Ζιούτος, *Μοντεσκιέ, Επιλογή από το έργο του*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1993, σ. 323.

4. Εγκυκλοπαίδεια ή συστηματικό λεξικό των επιστημών, των τεχνών και των επαγγελμάτων

Η Εγκυκλοπαίδεια της εποχής του Διαφωτισμού υπήρξε ένα έργο που σκοπό είχε να εκλαϊκεύσει τις επιστημονικές και φιλοσοφικές κατακτήσεις του καιρού της. Εκδόθηκε στο Παρίσι κατά το διάστημα από το 1751 ως το 1772 αρχικά σε 17 τόμους με 11 επιπλέον τόμους που περιλάμβαναν αποκλειστικά πίνακες. Ακολούθησαν ένα συμπλήρωμα 5 τόμων και ένα ευρετήριο 2 τόμων.

Μετά από ένα πρώτο διάστημα πρόχειρων προσπαθειών, ο εκδότης εμπιστεύθηκε τη διεύθυνση του έργου σε δύο από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες του Διαφωτισμού, τον Ντιντερό και τον Ντ' Αλαμπέρ, οι οποίοι στάθηκαν –ιδίως ο πρώτος– οι πρωτεργάτες της Εγκυκλοπαίδειας μέχρι την έκδοσή της.

Όπως έγραψε χαρακτηριστικά ο Ντ' Αλαμπέρ στον Πρόλογο της Εγκυκλοπαίδειας, σκοπός του έργου ήταν «να εκθέσει στο μέτρο του δυνατού τη σειρά και τη συνάρτηση των γνώσεων [...] να περιλάβει κάθε επιστήμη και για κάθε τέχνη, ελευθέρια ή μηχανική, τις γενικές αρχές που αποτελούν τη βάση της, και τις πιο βασικές λεπτομέρειες που αποτελούν την ουσία και την υπόστασή της».

Η Εγκυκλοπαίδεια υπήρξε η μεγαλύτερη συλλογική πνευματική και εκδοτική προσπάθεια του 18ου αιώνα, ένα από τα έργα-σύμβολα του Διαφωτισμού.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η αμερικανική επανάσταση

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να πληροφορηθούν τα σχετικά με τη δημιουργία, τη φυσιολογία και την πολιτική οργάνωση αποικιών υπό αγγλικό έλεγχο στη Βόρεια Αμερική κατά το διάστημα 1607-1732.

Να μάθουν τα αίτια της κρίσης στις σχέσεις των αποικιών αυτών με την Αγγλία.

Να κατανοήσουν τις συνθήκες εκδήλωσης της αμερικανικής επανάστασης, να γνωρίσουν τα κύρια γεγονότα της και τους πρωταγωνιστές της.

Να μάθουν τα σχετικά με την ίδρυση και την πολιτειακή οργάνωση των ΗΠΑ.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Το απόσπασμα από τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας απηχεί την πολιτική φιλοσοφία του Λοκ, σύμφωνα με την οποία είναι δικαιολογημένη κάθε επανάσταση που στρέφεται εναντίον οποιασδήποτε αυταρχικής εξουσίας.

[Παράλληλα, καλό θα ήταν να αξιοποιηθεί το κείμενο του ιστορικού Φερνάντ Μπροντέλ, που δίνεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό, προκειμένου να συζητηθεί με τους μαθητές το ακριβές κοινωνικό και ιδεολογικό υπόβαθρο στο οποίο θεμελιώθηκαν οι ΗΠΑ.]

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Να αξιοποιηθεί ο χάρτης, ώστε να γίνει σαφές στους μαθητές το γεωγραφικό πλαίσιο αναφοράς της διδακτικής ενότητας.

2. Η εικόνα 2 μπορεί να αξιοποιηθεί προκειμένου να γίνει κατανοητό από τις μαθήτριες και τους μαθητές ότι η εναντίωση των Αμερικανών στην αγγλική κυριαρχία είχε λάβει, από ένα χρονικό σημείο και μετά, συλλογικό χαρακτήρα.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Η παράλληλη μελέτη των πολιτικών απόψεων του Τζον Λοκ και των θέσεων που διατυπώνονται στην αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να ανακαλύψουν το νήμα που ενώνει την πολιτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού με την αμερικανική επανάσταση.

2. Η απάντηση θα πρέπει να βασιστεί στην επισήμανση εκείνων των στοιχείων του αμερικανικού πολιτεύματος (π.χ. διάκριση των εξουσιών) που αποτέλεσαν εφαρμογές πολιτικών αρχών του Διαφωτισμού.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ελευθερία ή θάνατος, η κραυγή ενός εξεγερμένου Αμερικανού

Είναι μάταιο, κύριοι, να συζητάμε το θέμα. Οι πλούσιοι γαιοκτήμονες μπορεί να φωνάζουν Ειρήνη, ειρήνη! – δεν υπάρχει, όμως, καμία ειρήνη. Ο πόλεμος έχει ήδη αρχίσει! Η επόμενη θύελλα που θα φτάσει από το βορρά, σαρώνοντας τα πάντα, θα φέρει στ' αυτιά μας τον άγριο ήχο των όπλων! Τ' αδέρφια μας είναι ήδη στο πεδίο της μάχης! Εμείς γιατί στεκόμαστε απαθείς; Μα, τέλος πάντων, τι επιθυμούν οι πλούσιοι κύριοι; Τι θα ήθελαν να έχουν; Είναι, λοιπόν, η ζωή τόσο αγαπητή και η ει-

ρήνη τόσο γλυκιά, ώστε να τις αγοράσουμε πληρώνοντας με τις αλυσίδες μας και τη σκλαβιά μας; Το απαγορεύει ο μεγαλοδύναμος Θεός! Δεν ξέρω οι άλλοι τι μάθημα έχουν πάρει απ' όλα αυτά, αλλά όσο για μένα, ένα έχω να πω: ελευθερία ή θάνατος.

Patrick Henry (πρωτεργάτης της αμερικανικής επανάστασης): απόσπασμα ομιλίας που εκφωνήθηκε στις 23 Μαρτίου 1775 στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, στο Ρίτσομοντ της Βιρτζίνια.

Πηγή: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk>.

2. Ο ιστορικός Φερνάντ Μπροντέλ για την αμερικανική ανεξαρτησία

Η Διακήρυξη [ενν. της Ανεξαρτησίας] κατοχύρωσε το δικαίωμα της εξέγερσης και την ισότητα όλων των ανθρώπων απέναντι στο νόμο. Αλλά η κυρίαρχη ιδέα που βασανίζει και κινητοποιεί όλους αυτούς τους ιδιοκτήτες, τους επιχειρηματίες, τους νομομαθείς, τους μεγαλοκαλλιεργητές, όσους διαχειρίζονται το χρήμα και κερδοσκοπούν με αυτό [...] είναι πώς θα κατοχυρώσουν την ιδιοκτησία, την περιουσία, τα κοινωνικά προνόμια. Την ίδια στιγμή που γεννιέται η Αμερική, έχει κιόλας τους πλούσιους της, που τα πλούτη τους, έστω και περιορισμένα, τους δίνουν το δικαίωμα να κατευθύνουν τους άλλους. [...] Η τάξη πραγμάτων που επιβάλλουν αυτοί οι άνθρωποι, στο όνομα της ελευθερίας και της ισότητας, είναι ήδη καπιταλιστική, όσο κι αν ο καπιταλισμός αυτός βρίσκεται ακόμη στα σπάργανα. Η εξουσία ανήκει στους κατέχοντες. Το ίδιο και οι ευθύνες. Για τους υπόλοιπους: η μεγάλη παραχώρηση να τους προστατεύει ο νόμος ενάντια στους πλούσιους, όπως προστατεύει και τους πλούσιους από αυτούς. Από κει και πέρα, δεν έχει καμιά σημασία αν το αμερικανικό σύνταγμα πιστεύει ότι είναι επαναστατικό, νέο, ισοκρατικό, δίκαιο, στο μέτρο που τείνει να εξισορροπήσει, τη μια με την άλλη, τις διάφορες παρορμήσεις του ζωικού είδους που λέγεται άνθρωπος, και που εξακολουθεί να είναι εγωιστικό και ανελέητο.

[...] Όσο για την κοινωνία, βεβαίως και δεν θα καταργηθούν τα προνόμια, και λιγότερο απ' όλα το ιερό προνόμιο της ιδιοκτησίας. Θα ληφθεί όμως μέριμνα ώστε ο δρόμος προς τα προνόμια –δηλαδή προς το χρήμα– να είναι ανοιχτός σε όλους. Γιατί όχι, σε μια χώρα απέραντη, και ακόμη «νέα», όπως η Αμερική;

F. Braudel, *Γραμματική των πολιτισμών*, γ' ανατύπωση, μτφρ. Ά. Αλεξάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σ. 621-623.

3. Τόμας Τζέφερσον (1743-1826), ένας πρωτοπόρος Αμερικανός

Ο Αμερικανός πολιτικός Τόμας Τζέφερσον, τρίτος πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, γεννήθηκε στη Βιρτζίνια, καταγόταν από εύπορη οικογένεια και σπούδασε νομικά.

Το 1775, με την έναρξη της αμερικανικής επανάστασης, εκλέχτηκε αντιπρόσωπος της Βιρτζίνια στο Κογκρέσο (συνέδριο της Φιλαδέλφειας), όπου πρωταγωνίστησε στη σύνταξη της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776).

Μετά το τέλος του πολέμου διετέλεσε μέλος του Κογκρέσου (1783-84) και χάρη σε δική του πρόταση το δολάριο έγινε εθνικό νόμισμα των ΗΠΑ.

Ως πρεσβευτής των Ηνωμένων Πολιτειών στο Παρίσι στα 1785-89 ο Τζέφερσον έζησε την πρώτη φάση της γαλλικής επανάστασης και συμμετείχε σε κάποιο βαθμό στη σύνταξη της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Με την επιστροφή του από το Παρίσι το 1789 έγινε υπουργός των Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Τζορτζ Ουάσιγκτον, ενώ δύο χρόνια αργότερα, το 1800, κέρδισε τις εκλογές και τον επόμενο χρόνο ανέλαβε το αξίωμα του προέδρου. Η ιστορικότερη ίσως από τις αποφάσεις της προεδρίας του ήταν η αγορά της Λουιζιάνας το 1803 από τη Γαλλία.

Ο Τζέφερσον υπήρξε πρόμαχος των ατομικών ελευθεριών και υποστήριζε τον απόλυτο χωρισμό εκκλησίας και κράτους. Ήταν βαθιά αφοσιωμένος στα ιδεώδη της δημοκρατίας και σταθερός πολέμιος της μοναρχίας. Τον απασχολούσε πάντοτε ζωηρά η διατήρηση του «πνεύματος του '76», έτους της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, και μαχόταν με σφοδρότητα οποιαδήποτε απόπειρα νόθευσής του.

Μετά τη λήξη της δευτέρας προεδρικής θητείας του ο Τζέφερσον αποσύρθηκε στα κτήματά του στη Βιρτζίνια όπου και ασχολήθηκε με την ανέγερση του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια. Πέθανε το 1826.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η έκρηξη και η εξέλιξη της γαλλικής επανάστασης (1789-1794)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν την οξυτήτα με την οποία εκδηλώθηκε η οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση στη Γαλλία του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα.

Να πληροφορηθούν τα συγκεκριμένα γεγονότα που οδήγησαν στην εκδήλωση της γαλλικής επανάστασης και στην πτώση του «παλαιού καθεστώτος».

Να μελετήσουν τη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, καθώς και τις βασικές διατάξεις του συντάγματος του 1791.

Να γνωρίσουν τα γεγονότα από την έκρηξη της γαλλικής επανάστασης έως και το τέλος της δεύτερης φάσης της (1789-1794).

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, στην οποία αποτυπώνεται με σαφήνεια όλη η πολιτική λογική του Διαφωτισμού, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά κείμενα όλων των εποχών. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ιδίως κατά τον 19ο αιώνα, αποτέλεσε σταθερό σημείο αναφοράς όλων των επαναστάσεων, όλων των αγώνων για ελευθερία. Απαιτείται να αφιερωθεί χρόνος στη μελέτη και στη συζήτησή της.

2. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ακόμη και στο πλαίσιο μιας τόσο θεαματικής πολιτικής μεταβολής, όπως η γαλλική επανάσταση, τα δικαιώματα των γυναικών αγνοήθηκαν. Υπό την έννοια αυτή, ο λόγος της Ολυμπία ντε Γκουζ ακούγεται εδώ διπλά επαναστατικός, καθώς στρέφεται όχι μόνο εναντίον του «παλαιού καθεστώτος» αλλά και εναντίον των προκαταλήψεων που ήθελαν τη γυναίκα υποδεέστερη.

4. Οι θέσεις αυτές του Ροβεσπιέρου αποτέλεσαν τις πολιτικές αρχές με βάση τις οποίες ασκήθηκε η εξουσία από τους Ιακωβίνους κατά τη δεύτερη φάση της επανάστασης.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η γελοιογραφία αποτυπώνει την πραγματικότητα του «παλαιού καθεστώτος»: η τρίτη τάξη, έχοντας μόνο υποχρεώσεις και καθόλου δικαιώματα, μεταφέρει σαν να είναι υποζύγιο τις προνομιούχες τάξεις, τους ευγενείς και τον κλήρο.

2. Ο ζωγράφος Νταβίντ, υποστηρικτής της επανάστασης, αποδίδει στον πίνακα αυτό την επαναστατική ένταση που οδήγησε στον όρκο του σφαιριστηρίου.

3. Η κατάληψη των ανακτόρων των Βερσαλιών αποτέλεσε ένα από τα γεγονότα-ορόσημα της επανάστασης. Αξίζει να υπογραμμιστεί ο ρόλος που έπαιξαν οι γυναίκες του Παρισιού σε αυτή την επαναστατική ενέργεια, στοιχείο που αποτυπώνεται και στην εικόνα.

4. Ο αποκεφαλισμός του βασιλιά Λουδοβίκου, γεγονός πρωτοφανές για την ευρωπαϊκή πολιτική πραγματικότητα εκείνης της εποχής, προκάλεσε σοκ στις κυρίαρχες τάξεις ολόκληρης της Ευρώπης και σηματοδότησε την είσοδο της επανάστασης στην πιο ριζοσπαστική φάση της.

5. Οι δίκες ευγενών στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης κατέληγαν σχεδόν πάντα σε καταδίκες και εκτελέσεις. Στην εικόνα αξίζει να επισημανθούν η στάση τόσο του κατηγορουμένου όσο και των κατηγορών, καθώς και η γενικότερη «έκτακτη» ατμόσφαιρα που επικρατεί.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη της γαλλικής επανάστασης αποτυπώνει με σαφήνεια τις πολιτικές θέσεις του Διαφωτισμού.

3. Ο ρόλος των γυναικών στη γαλλική επανάσταση υπήρξε σημαντικός, γεγονός που αποτυπώνεται στην εικόνα 3. Η συμμετοχή τους, ωστόσο, δεν εκτιμήθηκε όσο ίσως θα της άξιζε, με αποτέλεσμα να μην τους αναγνωριστούν δικαιώματα ούτε από τα επαναστατικά συντάγματα.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Οι *sans-culottes*: δύο διαφορετικές απόψεις σύγχρονων ιστορικών

Αυτό που ζωντανεύει τα όνειρά τους [ενν. των *sans-culottes*] είναι το ιδανικό μιας κοινωνίας όπου η ιδιοκτησία είναι γενικευμένη, αλλά περιορισμένη στις προσωπικές ανάγκες [...]. Ιδανικό και άρνηση εξίσου αντιδραστικά [...]. Αντιδραστικοί στο κοινωνικό τους ιδανικό, [ενν. οι *sans-culottes*] αποτέλεσαν, σύμφωνα με τον πιο πρόσφατο ιστορικό τους Albert Soboul, την πιο προωθημένη πολιτική ομάδα της Επανάστασης: «Στο πλαίσιο της λαϊκής κυριαρχίας, με την πλήρη έννοια του όρου, εκλάμβαναν την αυτονομία και τη διαρκή λειτουργία των συνελεύσεων των τομέων [ενν. του Παρισιού] ως το δικαίωμα να κυρώνουν νόμους, να ελέγχουν και να ανακαλούν εκλεγμένα πρόσωπα· έτειναν έτσι στην άσκηση μιας άμεσης διακυβέρνησης και την εγκαθίδρυση μιας λαϊκής δημοκρατίας». Αν όμως [...] ψάξουμε να δούμε ποιο είναι αυτό που [...] αναγγέλλει τη δημοκρατία του 20ού αιώνα, θα νιώσουμε κάποια απογοήτευση. Οι δραστηριοποιημένοι παρέμειναν πάντα μια μειοψηφία [...]. Η φανερή ψηφοφορία, η καταγγελία θεωρούμενη ως καθήκον του πολίτη, η φρίκη για ό,τι μπορεί να διασπάσει την ομοφωνία, η διαρκής προσφυγή στη βία, αποκαλύπτουν ένα πολύ παλιό υπόβαθρο ψυχολογίας ομάδας.

Φρ. Φυρέ & Ντ. Ρισέ, *Η γαλλική επανάσταση*, μτφρ. Η. Αθανασιάδης, Β. Μαργώνη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σ. 264-265.

Σχολιασμός

Ο ιστορικός Ντενί Ρισέ υποστηρίζει ότι οι *sans-culottes* υιοθετούσαν εξαιρετικά συντηρητικές, αντιδραστικές θέσεις. Διαφωνεί έτσι με τον μαρξιστή ιστορικό Αλμπέρ Σομπούλ, που, όπως φαίνεται από το απόσπασμα, θεωρεί ότι οι απόψεις και οι πρακτικές των *sans-culottes* διακρίνονταν για τον γνήσια δημοκρατικό, ριζοσπαστικό τους χαρακτήρα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Η τελευταία φάση της γαλλικής επανάστασης και η εποχή του Ναπολέοντα (1795-1815)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν τα γεγονότα της τελευταίας φάσης της γαλλικής επανάστασης (1795-1799).

Να γνωρίσουν την εποχή του Ναπολέοντα και ειδικότερα τις ναπολεόντειες μεταρρυθμίσεις και τους ναπολεόντειους πολέμους που συγκλόνισαν την Ευρώπη.

Να αποτιμήσουν τη σημασία της περιόδου 1789-1815 για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία.

Να πληροφορηθούν τα σχετικά με το συνέδριο της Βιέννης και τις προσπάθειες των Ευρωπαίων ηγεμόνων να επιβάλουν την Παλινόρθωση.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η γαλλική επανάσταση, με την κατάργηση της μοναρχίας και των προνομίων των ανώτερων τάξεων, λειτούργησε ως ένα εργαστήριο όπου για πρώτη φορά άνθρωποι που δεν συμμετείχαν ως τότε στη διαχείριση της εξουσίας έμαθαν τον τρόπο να αντιστέκονται αποτελεσματικά στην τυραννική εξουσία, δοκίμασαν να αυτοκυβερνηθούν και παράλληλα να διοικήσουν τη χώρα. (Καλό θα ήταν να αξιοποιηθεί το κείμενο του Έ. Χόμπσμπουμ που δίνεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό, για τη σημασία της γαλλικής επανάστασης.)

2. Τα λόγια του Κολοκοτρώνη επιβεβαιώνουν, ουσιαστικά, τα όσα λέει ο Ροβεσπιέρος στην πηγή 1. Το γεγονός ότι η μεταβολή αυτή στις νοοτροπίες και στις πολιτικές συμπεριφορές των ανθρώπων είχε γίνει αντιληπτή ακόμη και από έναν αγράμματο Έλληνα οπλαρχηγό στην άλλη άκρη της Ευρώπης μαρτυρά την τεράστια ακτινοβολία των ιδεών της γαλλικής επανάστασης.

3. Η γαλλική επανάσταση, με το να αναγνωρίσει πολιτικά δικαιώματα στην πλειονότητα των Γάλλων, έδωσε νέο, δημοκρατικό περιεχόμενο στην έννοια πατριωτισμός, καθώς στη δημοκρατία οι πολίτες συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν την πολιτεία και ταυτόχρονα αναλαμβάνουν την ευθύνη υπεράσπισης αυτής της πολιτείας.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Αξίζει να επισημανθεί η έκταση των ναπολεόντειων κατακτήσεων, καθώς και το γεγονός ότι η επικράτηση των στρατιών του Ναπολέοντα στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης συνοδεύτηκε από ανάλογες πολιτικές μεταβολές: σχεδόν παντού οι ευγενείς διώχθηκαν, τα προνόμιά τους καταργήθηκαν και επιβλήθηκαν καθεστώτα παρόμοια με αυτό της ναπολεόντειας Γαλλίας.

2. Ο Νταβίντ, θαυμαστής ο ίδιος του Ναπολέοντα, αποδίδει με μεγαλοπρέπεια τον Γάλλο ηγέτη, συμβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο στην εξύμνησή του.

3. Καλό θα ήταν οι μαθητές να συγκρίνουν τους χάρτες 1 και 3, προκειμένου να εντοπίσουν τις διαφορές, να τις ερμηνεύσουν και να τις σχολιάσουν.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Για την κεντρική ιδέα της απάντησης βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Οι όροι «Αριστερά» και «Δεξιά» ως προσδιορισμοί πολιτικών παρατάξεων χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Ναπολέων μιλά για τη γαλλική επανάσταση και τις επιδιώξεις του

Έχουμε τελειώσει με το ρομάντζο της επανάστασης. Τώρα πρέπει να αρχίσουμε να γράφουμε την ιστορία της επιδιώκοντας να εφαρμόσουμε ό,τι από τις αρχές της είναι αληθινό και εφαρμόσιμο και εγκαταλείποντας καθετί θεωρητικό και υποθετικό. [...] Η επανάσταση πέτυχε γρήγορα τους σκοπούς για τους οποίους ξεκίνησε. Η επανάσταση έχει τελειώσει.

Δήλωση του Ναπολέοντα λίγο μετά το πραξικόπημα που τον έφερε στην εξουσία.

Πηγή: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/>

2. Η γαλλική επανάσταση, πηγή των ιδεολογιών της νεότερης εποχής

Αν η οικονομία του κόσμου, τον 19ο αιώνα, δημιουργήθηκε κατά κύριο λόγο με την επίδραση της βρετανικής Βιομηχανικής Επανάστασης, η πολιτική και η ιδεολογία του διαμορφώθηκαν κυρίως με την επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης. Η Βρετανία πρόσφερε το πρότυπο για τους σιδηροδρόμους και τα εργοστάσια, την εκρηκτική ύλη στον τομέα της οικονομίας, που τίναξε στον αέρα τις παραδοσιακές οικονομικές και κοινωνικές δομές του μη ευρωπαϊκού κόσμου· αλλά η Γαλλία δημιούργησε τις επαναστάσεις του και του έδωσε τις ιδέες του, σε σημείο που η τρίχρωμη σημαία της να γίνει το έμβλημα σχεδόν όλων των νέων εθνών, ενώ η ευρωπαϊκή (αλλά και η παγκόσμια) πολιτική μεταξύ του 1789 και του 1917 [ενν. σοσιαλιστική επανάσταση στη Ρωσία] ήταν σε μεγάλο βαθμό αγώνας υπέρ ή κατά των αρχών του 1789, ή των πιο εμπρηστικών ακόμη του 1793. Η Γαλλία έδωσε το λεξιλόγιο και τα βασικά θέματα της φιλελεύθερης και ριζοσπαστικής-δημοκρατικής πολιτικής για το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου.

Ε.Ι. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990, σ. 78.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΔΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Ο ελληνισμός από τα μέσα του 18ου αι. έως τις αρχές του 19ου αι.

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τους οικονομικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν στους κόλπους του ελληνισμού κυρίως από τα μέσα του 18ου αιώνα κι έπειτα.

Να μάθουν για τα κινήματα εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας που εκδηλώθηκαν στον ελλαδικό χώρο, καθώς και για τον χαρακτήρα τους.

Να εκτιμήσουν τις επιδράσεις του Διαφωτισμού και της γαλλικής επανάστασης στον ελληνισμό και στην ιδεολογική προετοιμασία της ελληνικής επανάστασης του 1821.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το ότι τα ελληνικά αποτελούσαν τη γλώσσα στην οποία γίνονταν οι εμπορικές συναλλαγές στα Βαλκάνια κατά την περίοδο που εξετάζεται εδώ μαρτυρά τον κυρίαρχο ρόλο των Ελλήνων στο βαλκανικό εμπόριο, γεγονός με μεγάλη οικονομική αλλά και πολιτισμική σημασία. (Παράλληλα, μπορεί να αξιοποιηθεί το κείμενο του Β. Κρεμμυδά που δίνεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

3. Θα μπορούσε να ζητηθεί από τους μαθητές να διαβάσουν την πηγή αυτή σε συνδυασμό με πηγές των διδακτικών ενοτήτων 1(3α και β, 4) 2 και 3(1): από την πηγή των δημοκρατικών ιδεών του Διαφωτισμού άντλησαν όχι μόνο η αμερικανική και η γαλλική επανάσταση αλλά και όλα τα δημοκρατικά και φιλελεύθερα κινήματα του 19ου αιώνα, ανάμεσα σε αυτά και η ελληνική επανάσταση του 1821.

4. Ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* συνδέει με έμφαση την «εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων» (δηλαδή τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους) με τη μόρφωσή τους. Η εγκατάλειψη της παραδοσιακής εκπαίδευσης, που είχε κυρίως θρησκευτικό-εκκλησιαστικό περιεχόμενο, και η στροφή προς τη σπουδή της Λογικής και των φυσικών επιστημών θα φέρουν τους Έλληνες πιο κοντά στην εθνική συνειδητοποίηση και στην ελευθερία.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Ο Ρήγας και ο Κοραΐς είχαν κερδίσει στην ελληνική λαϊκή συνείδηση της εποχής κορυφαίες θέσεις ως πρωτεργάτες της αφύπνισης του ελληνισμού.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

2. Σε όσα ελληνικά σχολεία υιοθετήθηκαν τα διαφωτιστικά ιδεώδη, η κυρίαρχη έως τότε εκκλη-

σιαστική παιδεία αντικαταστάθηκε από τη μελέτη της Λογικής και των φυσικών επιστημών.

3. Ο Ρήγας υιοθετεί τη ριζοσπαστική πολιτική επιχειρηματολογία του Διαφωτισμού. Οι πολιτικές θέσεις του, όπως αυτές εκφράζονται στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, απηχούν σε μεγάλο βαθμό τη ριζοσπαστική πολιτική ιδεολογία της γαλλικής επανάστασης.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η ανάπτυξη του εμπορίου στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο 1770-1821

Γενικά, κατά την περίοδο 1770-1821 οι οικονομικές σχέσεις στον ελληνικό χώρο και στο χώρο του ελληνισμού συνολικότερα άλλαξαν και μορφή και χαρακτήρα· με κυριότερη νέα πραγματικότητα τη γενίκευση των εμπορευματικών σχέσεων και τη διαμόρφωση καπιταλιστικής αγοράς. Μπορούμε να μιλήσουμε για ανάπτυξη με κυριαρχία της λογικής του εμπορίου· ερήμην του οθωμανικού κράτους. Η απουσία ανάλογης κρατικής πολιτικής και η κίνηση των οικονομικών λογικών του οθωμανικού κράτους σε φεουδαρχικά πλαίσια, δεν επέτρεψε στην ανάπτυξη να αγκαλιάσει ισοδύναμα όλους τους τομείς της οικονομίας, εμπόδισε την απελευθέρωση καπιταλιστικών μηχανισμών στην αγροτική οικονομία και απέκλεισε την ομαλή έξοδο των υπερανπτυγμένων ελληνικών δραστηριοτήτων, του εμπορίου και της ναυτιλίας, από την κρίση της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα.

Β. Κρεμμυδάς, «Η οικονομία των Ελλήνων, πενήντα κρίσιμα χρόνια, 1770-1821», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 1ος, σ. 304.

2. Η ορθόδοξη εκκλησία εναντίον των διαφωτιστικών ιδεών

Η ορμητική προώθηση των βιβλίων του Διαφωτισμού φυσικό είναι να προκαλέσει την αντίδραση της Εκκλησίας. Σε δύο, τουλάχιστον, περιπτώσεις, το 1798 και το 1819, το Οικουμενικό Πατριαρχείο επιχείρησε να επιβάλει προληπτική ή κατασταλτική λογοκρισία στα ελληνικά βιβλία. Προϋπόθεση για να λάβουν την πατριαρχική έγκριση ήταν να μην αντιβαίνουν «εις τα της αμωμήτου ημών πίστεως δόγματα» και να μην αντιφέρονται «κατά της κρατούσης διοικήσεως της κραταιάς ταύτης βασιλείας», δηλαδή της οθωμανικής.

Φ. Ηλιού, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός, η νεωτερική πρόκληση», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 2ος, σ. 15.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν το πώς οι πολιτικές και εθνικές διεκδικήσεις των ευρωπαϊκών λαών υπονόμισαν, ήδη από τη δεκαετία του 1820, τις απόπειρες επιβολής της Παλινόρθωσης.

Να γνωρίσουν τα τρία κύρια πολιτικά ρεύματα (φιλελεύθεροι, δημοκρατικοί, σοσιαλιστές) που αντιπολιτεύονταν, το καθένα από τη δική του σκοπιά, την Παλινόρθωση.

Να κατανοήσουν τους όρους *έθνος*, *εθνικισμός* και *αρχή των εθνοτήτων*, καθώς και τις πηγές από τις οποίες άντλησαν οι εθνικές ιδεολογίες κατά τον 19ο αιώνα.

Να εντάξουν την ελληνική επανάσταση στο ευρύτερο πλαίσιο των εθνικών και φιλελεύθερων κινήματων του 19ου αιώνα, ειδικότερα στο επαναστατικό κύμα των ετών 1820-1821.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1α. Ο Τζουζέπε Μασιίνι υποστηρίζει μια υποκειμενική θεώρηση του έθνους, σύμφωνα με την οποία ανήκουν σε αυτό όλοι όσοι αισθάνονται ότι είναι μέλη του.

1β. Ο Γιόχαν Φίχτε υποστηρίζει μια αντικειμενική θεώρηση του έθνους, κατά την οποία το έθνος είναι αρχέγονο και υπάρχει προαιώνια, ανεξάρτητα από τη συνείδηση των ανθρώπων.

2. Ο σύγχρονος ιστορικός Έρικ Χόμπσμπουμ υποστηρίζει την άποψη ότι οι επαναστάσεις του 19ου αιώνα πήγασαν από τη γαλλική επανάσταση του 1789, τόσο ως προς την ιδεολογία και τα αιτήματα όσο και ως προς τα οργανωτικά πρότυπα.

Η πηγή αυτή θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αφορμή προκειμένου να συζητηθεί με τις μαθήτριες και τους μαθητές η σχέση της ελληνικής επανάστασης του 1821 με την πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής της.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

Οι καρμπονάροι, πρωτοπόροι επαναστάτες του 19ου αιώνα, αμφισβήτησαν έμπρακτα τις αποφάσεις του συνεδρίου της Βιέννης πρωτοστατώντας σε επαναστατικά κινήματα. Παράλληλα, ο τρόπος που οικοδομούσαν τις μυστικές οργανώσεις τους λειτούργησε ως πρότυπο για άλλους επαναστάτες. Μυστική οργάνωση καρμποναρικού τύπου ήταν και η ελληνική Φιλική Εταιρεία. [Η αναφορά στους καρμπονάρους μπορεί να εμπλουτιστεί με το πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό που δίνεται αμέσως παρακάτω].

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Οι πολιτικές εξελίξεις στη μεταναπολεόντεια Ευρώπη δεν διαμορφώθηκαν μόνο από τις αποφάσεις των ισχυρών αλλά και υπό το βάρος της πίεσης που ασκήθηκε από εθνικά και κοινωνικά κινήματα και επαναστάσεις.

2. Βλέπε την εισαγωγή του παρόντος βιβλίου για τις ασκήσεις (σε σχήμα) άστρου.

3. Οι επαναστάσεις των ετών 1820-1821 στην Ισπανία και στην ιταλική χερσόνησο άντλησαν την πολιτική επιχειρηματολογία τους αλλά και τα οργανωτικά τους σχήματα από τα αντίστοιχα πρότυπα της γαλλικής επανάστασης.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Καρμπονάροι

[ιταλικά *carbonaro*, πληθ. *carbonari*: καρβουνιάρηδες]

Μέλη μυστικής επαναστατικής οργάνωσης που εμπνέονταν από φιλελεύθερες και πατριωτικές ιδέες. Έδρασαν κυρίως στην ιταλική χερσόνησο στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι καρμπονάροι υπήρξαν η κύρια εστία αντίστασης στα αυταρχικά καθεστώτα που επιβλήθηκαν στην Ιταλία αμέσως μετά την ήττα του Ναπολέοντα, κατά την εποχή της Παλινόρθωσης (1815-1830).

Σύμφωνα με την επικρατέστερη σήμερα άποψη, οι καρμπονάροι ήταν μια ομάδα που εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία την εποχή της γαλλικής επανάστασης, δρούσε στις γραμμές των Ελευθεροτεκτόνων (μασόνιοι) και ασκούσε αυστηρή κριτική στην καθολική εκκλησία.

Οι πρώτες οργανώσεις (στοές) καρμπονάρων εμφανίστηκαν στην Ιταλία γύρω στα 1800 έχοντας από την αρχή δημοκρατικό και πατριωτικό χαρακτήρα. Γρήγορα δημιουργήθηκαν παρόμοιες οργανώσεις σε ολόκληρη την ιταλική χερσόνησο. Οι καρμπονάροι της Ιταλίας αγωνίζονταν για την αποτίναξη της ξένης κυριαρχίας και οραματίζονταν τη δημιουργία ενός δημοκρατικού κοινοβουλευτικού ιταλικού κράτους.

Αντιμέτωποι με την ανάγκη να προστατέψουν τις οργανώσεις τους από τις ευρωπαϊκές απολυταρχίες, οι καρμπονάροι δέχονταν στις γραμμές τους νέα μέλη μόνο αφού τα υπέβαλλαν σε δοκιμασίες. Ακολουθούσε η υποδοχή του νέου μέλους, βασισμένη σε ένα αυστηρό τελετουργικό, και η ένταξή του στην οργάνωση. Κάθε οργάνωση καρμπονάρων είχε αυστηρή εσωτερική ιεραρχία και τα μέλη ανέρχονταν σε επόμενο βαθμό μόνο αφού έφερναν σε πέρας με επιτυχία συγκεκριμένες αποστολές.

Οι καρμπονάροι λειτούργησαν ως πρότυπο για τους φιλελεύθερους του 19ου αιώνα. Έτσι, με βάση τις ιδεολογικές αρχές και τα οργανωτικά πρότυπα των καρμπονάρων δημιουργήθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης παρόμοιες οργανώσεις καρμποναρικού τύπου. Μια από αυτές ήταν και η ελληνική Φιλική Εταιρεία που ιδρύθηκε το 1814 στην Οδησό της Ρωσίας και προετοίμασε τον ένοπλο ξεσπικισμό των Ελλήνων το 1821.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Η Φιλική Εταιρεία και η κήρυξη της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα σχετικά με την ίδρυση, τον τρόπο οργάνωσης, τις επιδιώξεις και τη λειτουργία της Φιλικής Εταιρείας.

Να αντιληφθούν τις δυσκολίες αλλά και τις δυνατότητες της δεδομένης συγκυρίας για μια ενδεχόμενη ελληνική επανάσταση.

Να μάθουν για τις συνθήκες προετοιμασίας και εκδήλωσης της ελληνικής επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, για την έκβαση της προσπάθειας και τη γενικότερη δυναμική της.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Αξίζει ιδιαίτερα να επισημανθούν η μεγάλη σημασία που δίνεται στη διαφύλαξη του μυστικού χαρακτήρα της οργάνωσης, καθώς και στην τεράστια προσωπική ευθύνη που αναλαμβάνει αυτός που γίνεται μέλος της Φιλικής Εταιρείας.

2. Ο συντάκτης της επαναστατικής προκήρυξης καλεί τους Έλληνες να αγωνιστούν για την πίστη τους και την πατρίδα. Κάνοντας σαφή αναφορά στη γαλλική επανάσταση και ενδεχομένως στις επαναστάσεις των ετών 1820-1821, ζητά από τους Έλληνες να ακολουθήσουν αυτά τα παραδείγματα. Άλλωστε, οι Ευρωπαίοι επιθυμούν την ελευθερία των Ελλήνων και πολλοί είναι πρόθυμοι να έρθουν και να πολεμήσουν γι' αυτή. Έτσι, οι Έλληνες πρέπει να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους (αναφορά στο κλασικό αρχαιοελληνικό παρελθόν) και να επαναστατήσουν με σκοπό την κατάκτηση της ελευθερίας τους. Μάλιστα, υπάρχει μια «Κραταιά δύναμις» (σαφής υπαινιγμός για τη Ρωσία) που θα βοηθήσει τους Έλληνες.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1792. Σε νεαρή ηλικία κατατάχτηκε στο σώμα των έφιππων σωματοφυλάκων του τσάρου της Ρωσίας. Διακρίθηκε στους πολέμους κατά του Ναπολέοντα και μάλιστα στη μάχη της Δρέσδης έχασε το δεξί του χέρι. Στις 12 Απριλίου 1820 αποδέχθηκε την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας και άρχισε τις προετοιμασίες για την κήρυξη ελληνικής επανάστασης. Στις 22 Φεβρουαρίου 1821 πέρασε τον ποταμό Προύθο (φυσικό σύνορο Ρωσίας-Οθωμανικής αυτοκρατορίας) και στις 24 Φεβρουαρίου ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στο Ιάσιο της Μολδοβλαχίας. Μετά την καταστολή της επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, ο Υψηλάντης παραδόθηκε στους Αυστριακούς, φυλακίστηκε και απελευθερώθηκε στις 24 Νοεμβρίου 1827. Η κλονισμένη υγεία του δεν του επέτρεψε έκτοτε να βοηθήσει το επαναστατημένο έθνος. Δύο μήνες μετά την αποφυλάκισή του στις 19 Ιανουαρίου 1828 πέθανε στη Βιέννη.

3. Ο πίνακας του Βαυαρού ζωγράφου Πέτερ φον Ες είναι φανταστική σύνθεση που αποδίδει, με ισχυρή τάση εξιδανίκευσης, τη μάχη στο Δραγατσάνι.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Κύρια επιδίωξη της Φιλικής Εταιρείας ήταν η προετοιμασία του ένοπλου αγώνα των Ελλήνων για εθνική ελευθερία. Βασική αρχή λειτουργίας ήταν η μυστικότητα και η απόλυτη αφοσίωση των μελών στους σκοπούς της οργάνωσης.

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την γραπτή πηγή 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Μακρυγιάννης αφηγείται τη μύησή του στη Φιλική Εταιρεία

Πήγα. Κατεβάζει της εικόνες όλες και μ' ορκίζει και αρχινάγει να με βάλει εις το μυστήριο. Αφού προχώρησε, τότε τ' ορκίστηκα ότι δεν θα το μαρτυρήσω κανενού· όμως να μου δώση καιρόν οχτώ ημέρες να συλλογιστώ αν είμαι άξιος δι' αυτό το μυστήριο και αν μπορώ να ωφελήσω, να το λάβω, ή να κάτζω· είναι σα να μην το ξέρω ολότελα. Πήγα στοχάστηκα και τάβαλα όλα ομπρός και σκοτωμόν και κιντύνους και αγώνες – θα τα πάθω διά την λευτερίαν της πατρίδος μου και της θρησκείας μου. Πήγα και του είπα: «Είμαι άξιος». Του φίλησα το χέρι, ορκίστηκα. Τον περικάλεσα να μη μου μαρτυρήση τα σημεία της κατήκησης, ότ' είμαι νέος και να μην αντέσω και λυπηθώ τη ζωή μου και προδώσω το μυστήριο και κιντυνέψη η πατρίς.

Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Ι.Βλαχογιάννη (1907), Γιοβάνης, Αθήνα 1968, τόμ 1, σ. 16-17.

2. Ο ρόλος της Φιλικής Εταιρείας στην προετοιμασία της ελληνικής επανάστασης

Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας αποτελεί τη σπουδαιότερη πολιτική ενέργεια του υπόδουλου ελληνισμού, όπως και η οργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης το κορύφωμα μιας μακράς σειράς πράξεων ανυπακοής και ανταρσίας προς την οθωμανική κυριαρχία. Η θετική αποτίμηση του έργου της Φιλικής Εταιρείας δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι δι' αυτής οργανώθηκε επιτυχώς η αντιοθωμανική εθνική επανάσταση των Ελλήνων αλλά κυρίως γιατί, μέσα σε ένα πνεύμα νεωτερικότητας, τέθηκε το ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης με νέους όρους. Θεωρήθηκε δηλαδή η εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων ζήτημα ελληνικού ενδιαφέροντος και ελληνικής ευθύνης και όχι, όπως συνέβαινε παλαιότερα, ένα ζήτημα που θα λυνόταν στο πλαίσιο μιας απελευθερωτικής-επεκτατικής δραστηριότητας κάποιας μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης.

[...] Με βάση τα νεωτερικά προτάγματα του πολιτικοποιημένου Διαφωτισμού και του πρώιμου ρομαντισμού, [ενν. η Φιλική Εταιρεία] προτείνει την αυτοτελή και αυτοδύναμη οργάνωση του έθνους, το οποίο θα προβεί, με τη σειρά του, κυριαρχικά και μέσα από την εκτίμηση των δικών του αναγκών, στην επίτευξη των προσφορότερων συμμαχιών.

Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία, οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής επανάστασης», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3, σ. 9.

Σχολιασμός

Αφού δοθεί το παραπάνω κείμενο του ιστορικού Β. Παναγιωτόπουλου στους μαθητές σε φωτοτυπία, θα μπορούσαν να συζητηθούν ερωτήματα όπως:

- Γιατί ο ιστορικός αξιολογεί την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας ως τη «σπουδαιότερη πολιτική ενέργεια του υπόδουλου ελληνισμού»;
- Ποια νέα αντίληψη έφερε η Φιλική Εταιρεία ως προς την οργάνωση του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων;

ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Η εξέλιξη της ελληνικής επανάστασης (1821-1827)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα στοιχεία που ευνοούσαν την εδραίωση της ελληνικής επανάστασης στον νότιο ελλαδικό χώρο.

Να γνωρίσουν τα σχετικά με τους πρωταγωνιστές και τα κύρια στρατιωτικά γεγονότα της ελληνικής επανάστασης τόσο κατά τη φάση των επιτυχιών (1821-1824) όσο και κατά τη φάση της κάμψης (1824-1827).

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Φωτάνου απηχεί την ατμόσφαιρα που επικρατούσε μεταξύ των επαναστατημένων Ελλήνων στις αρχές της επανάστασης. Αν και η αυθόρμητη προσέλευση ήταν μεγάλη, γρήγορα ο Κολοκοτρώνης άρχισε να οργανώνει τη στρατολογία φοβούμενος έλλειψη πειθαρχίας μεταξύ των επαναστατικών δυνάμεων.

2. Το απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Κασομούλη αρκεί για να καταλάβουν, να νιώσουν οι μαθητές τη δραματική κατάσταση των πολιορκημένων του Μεσολογγίου.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ας υπογραμμιστεί ότι ο πασίγνωστος αυτός πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη δεν αποτυπώνει πραγματικό γεγονός, αλλά αποτελεί φανταστική σύνθεση. Ο θρύλος που θέλει την ελληνική επανάσταση να ξεκινά στις 25 Μαρτίου 1821 από τη μονή της Αγίας Λαύρας με δοξολογία υπό τον Παλαιών Πατρών Γερμανό δεν έχει τεκμηριωθεί ως σήμερα από καμία πηγή. Κατά τη συζήτηση στην τάξη μπορεί να αξιοποιηθεί και το κείμενο που ακολουθεί.

Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου

Ο θρύλος για την ύψωση του λαβάρου της Επανάστασης από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό στην Αγία Λαύρα πλάστηκε στην ουσία στο δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα, με τη συνδρομή ποικίλων παραγόντων, παρόλο που αγνοήθηκε ή διαψεύστηκε από τη νεοελληνική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα. Η αφετηρία του μύθου μπορεί να ανιχνευθεί στην περιγραφή ενός γάλλου περιηγητή, του Πουκεβίλ, που έγραψε το 1824 μια «Ιστορία της ελληνικής επανάστασης». Εκεί δίνει μια ρομαντική περιγραφή της κήρυξης της επανάστασης, κατάλληλη προς κατανάλωση από το σύγχρονό του ευρωπαϊκό κοινό. Η παγίωση του μύθου θα ευνοηθεί πάντως από τις συνθήκες που θα αναπτυχθούν στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους μετά τη δημιουργία του, δηλαδή τις κοινωνικές ομάδες που θα αναλάβουν ηγετικό ρόλο και θα θελήσουν να εξάρουν τη συμβολή τους στο απελευθερωτικό έργο, την ανάπτυξη του νεοελληνικού τοπικισμού, την ανάγκη σύνδεσης θρησκείας και έθνους, κυρίως μετά την κήρυξη του αυτοκεφάλου της ελληνικής εκκλησίας το 1833 και την επακόλουθη ψυχρότητα με το Πατριαρχείο. Η καθιέρωση, εξάλλου, της εθνικής επετείου της 25 Μαρτίου συνέβαλε στη μυθοποίηση της Λαύρας, μυθοποίηση που στη συνέχεια κρυσταλλώνεται μέσα από τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική.

Χρ. Κουλούρη, *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1995.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Διαφωνίες μεταξύ των Ελλήνων αναφορικά με την έναρξη επανάστασης στην Πελοπόννησο

Στις 26 Ιανουαρίου (1821) έλαβε χώρα στο Αίγιο μυστική συγκέντρωση μισημένων Φιλικών, προκρίτων και αρχιερέων της βορειοδυτικής Πελοποννήσου, γνωστή στην ιστορία ως Συνέλευση της Βοστίτσας [η ονομασία του Αγίου επί Τουρκοκρατίας]. Στη συνέλευση παρευρισκόταν και ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος-Παπαφλέσσας, απόστολος της Φιλικής Εταιρείας, μια άκρως ενδιαφέρουσα προσωπικότητα, ο οποίος παρουσίασε τις εντολές του Αλέξανδρου Υψηλάντη σχετικά με την έναρξη του Αγώνα στο Μοριά. Οι πρόκριτοι και οι κληρικοί αντιμετώπισαν με δυσπιστία –και ορισμένοι με φανερό εχθρότητα– τον Παπαφλέσσα [...]. Η συζήτηση εξελίχθηκε σε σκληρή αντιμαχία και ανταλλαγή ύβρων –ιδιαιτέρως μεταξύ του επισκόπου Παλαιών Πατρών Γερμανού και του Καλαβρυτινού προύχοντα Ανδρέα Ζαΐμη, από τη μία, και του Παπαφλέσσα, από την άλλη– και τελείωσε με ανταλλαγή εκατέρωθεν απειλών. [...] Ο Γερμανός εξύβρισε τον Παπαφλέσσα: «Είσαι άρπαξ, απατεών και εξωλέστατος», και ο τελευταίος αποχώρησε απειλώντας ότι θα ξεκινήσει, σύμφωνα με τις εντολές της Φιλικής, την Επανάσταση, «και όποιον πιάσουν οι Τούρκοι δίκως άρματα ας τον σκοτώσουν».

Στ. Π. Παπαγεωργίου, «"Πρώτο έτος της ελευθερίας"», από τις Παρίστριες ηγεμονίες στην Επίδαυρο», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3ος, σ. 59.

2. Ο Κολοκοτρώνης καλεί τους κατοίκους της Αρκαδίας να επαναστατήσουν

Αδελφοί κάτοικοι της Αρκαδίας,

Η ώρα έφθασε. Το στάδιον της δόξης και της ελευθερίας ννοιχθη. Τα πάντα ιδικά μας και ο Θεός του παντός μεθ' ημών έσεται. Μην πτοηθήτε εις το παραμικρόν. Σεις είσθε ατρόμητοι και των προγόνων μας απόγονοι. Γενικώς οπλισθήτε με ανοικτά μπαϊράκια και τρέξατε εναντίον των εχθρών της πίστεως και της πατρίδος. Εντός ολίγων ημερών φθάνομεν και ημείς με 10.000 στρατεύματα. Σεις σφαλίσατε τους Αρκαδίους Τούρκους, και μιν ώραν αρχύτερα ως λέοντες να τους ξεσχίσετε και να τους στείλετε εις τα τάρταρα του Άδου. Μην καταδεχθήτε να σας κατηγορήση ο κόσμος και η Ιστορία, αλλά ν' αποθανάτιστε τα ονόματά σας, και διαμένετε αιωνίως εις την αθάνατον δόξαν, και σας ευχόμεθα υγείαν και ανδρείαν συνενωμένοι με την ομόνοιαν και την πειθαρχίαν, τας δε πράξεις σας να μας γράψητε με πρώτον προς οδηγίαν και ψυχίαν μας.

Θ. Κολοκοτρώνης, Γρ. Δικαίος (Παπαφλέσσας)

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα 1959-1960, τόμ. 1, σ. 184-185.

3. Η ακτινοβολία της Εξόδου του Μεσολογγίου

Οι μαχητές του Μεσολογγίου, οι δημιουργοί του κορυφαίου γεγονότος της Επανάστασης, [...] έδειξαν ποια είναι τα ακραία όρια της ανθρώπινης ευψυχίας. Οι Έλληνες συγκλονισμένοι, συνειδητοποίησαν πόσο δύσκολη ήταν η κατάσταση. Παρόλο, όμως, που το συλλογικό άρχισε να κερδίζει έδαφος, οι φιλοδοξίες των πολιτικών και στρατιωτικών δεν καταλάγιασαν. Αντίθετα, ο φιλελληνισμός, που είχε καμφθεί εξαιτίας των εμφυλίων πολέμων, φούντωσε ξανά σε όλη την Ευρώπη και στις ΗΠΑ. [...] Στη διάρκεια του ενός χρόνου που το Μεσολόγγι έμεινε απόρθητο, η Επανάσταση, αν και σε κρίσιμη φάση, δεν έσβησε και, επομένως το αγγλικό σχέδιο και οι αγγλο-ρωσικές διαπραγματεύσεις, που έθεσαν τις βάσεις για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος με διπλωματικά μέσα, έγιναν σε χρονική περίοδο που η Επανάσταση όχι μόνο ήταν ζωντανή αλλά και που προκαλούσε το θαυμασμό της Ευρώπης [...].

Γ. Γιαννόπουλος, «Τα πολεμικά γεγονότα, η κρίσιμη τριετία, 1825-1827», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3, σ. 111.

ΕΝΟΤΗΤΑ 9

Πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων για συγκρότηση κράτους

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις πρώτες απόπειρες των επαναστατημένων Ελλήνων για πολιτική συγκρότηση σε τοπικό επίπεδο (Τοπικοί Οργανισμοί).

Να κατανοήσουν τα προβλήματα που έπρεπε να επιλύσουν οι επαναστατημένοι Έλληνες προκειμένου να προχωρήσουν στην πολιτική τους συγκρότηση.

Να μάθουν για τις τρεις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις και τις αποφάσεις τους.

Να πληροφορηθούν σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο που ξέσπασε στη διάρκεια του Αγώνα και να προβληματιστούν για τους παράγοντες που τον προκάλεσαν.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ο Κολοκοτρώνης, στην προσπάθειά του να κατευθάσει τα πνεύματα, στέκεται ιδιαίτερα στην εικόνα που θα σχηματιζόταν στην Ευρώπη για τους εξεγερμένους Έλληνες και κατ' επέκταση για την ελληνική επανάσταση. Ο φόβος του Κολοκοτρώνη μήπως «μας πούνε Καρμπουνάρους, ρέμπελους» φαίνεται ότι απηχεί μια άποψη που είχαν αρκετοί Έλληνες, σύμφωνα με την οποία η επανάσταση όφειλε να έχει αποκλειστικά και μόνο εθνικοαπελευθερωτικές επιδιώξεις και όχι κοινωνικά αιτήματα.

3. Το κείμενο απηχεί την ατμόσφαιρα εμφύλιας σύγκρουσης που επικράτησε κατά την περίοδο 1823-1825 μεταξύ των Ελλήνων. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο συντάκτης της επιστολής, πιθανότατα ο Κωλέττης, προσπαθεί να κινητοποιήσει τους Στερεοελλαδίτες εναντίον των Πελοποννησίων όχι επικαλούμενος πολιτικές διαφορές αλλά υποδαυλίζοντας την επιθυμία των πρώτων για λάφυρα και πλούτη.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Τα συντάγματα του Αγώνα ήταν βαθύτατα επηρεασμένα από τα συντάγματα της γαλλικής επανάστασης. Μάλιστα, ορισμένα άρθρα των ελληνικών συνταγμάτων φαίνεται ότι ήταν απλώς μετάφραση των αντίστοιχων γαλλικών.

2. Τα αίτια των εμφύλιων συγκρούσεων στη διάρκεια του Αγώνα συνδέονταν με τους ανταγωνισμούς για τη διαχείριση της εξουσίας και των οικονομικών πόρων του νεοσύστατου κράτους, ενώ, παράλληλα, δεν έλειπε και η διάσταση των προσωπικών ανταγωνισμών.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η διακήρυξη της Α' Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου (απόσπασμα)

Απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομούμενων λαών της Ευρώπης και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι υπό την αδιάρρηκτον των νόμων αιγίδα απολαμβάνουσιν, ήτο αδύνατον πλέον να υποφέρωμεν μέχρις αναληψίας και ευπθείας την σκληράν του Οθωμανικού Κράτους μάστιγα, ήτις ήδη τέσσαρας περίπου αιώνας επέταξε τας κεφαλάς ημών και αντί του λόγου την θέλησιν ως νόμον γνωρίσουςα, διώκει και διέταπτε

τα πάντα δεσποτικώς και αυτογνωμόνως. Μετά μακράν δουλείαν νηαγκάσθημεν τέλος πάντων να λάβωμεν τα όπλα εις χείρας και να εκδικήσωμεν εαυτούς και την πατρίδα ημών από μίαν τοιαύτην φρικτήν και ως προς την αρχήν αυτής άδικον[...] τυραννίαν [...].

Εν Επιδαύρω την 15ην Ιανουαρίου 1822, έτος Α΄ της Ανεξαρτησίας.

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα 1959-1960, τόμ. 2, σ. 383-384.

2. Ο σύγχρονος συνταγματολόγος Ν. Αλιβιζάτος για τα συντάγματα του Αγώνα

Κάνοντας την αποτίμηση της συνταγματικής ιστορίας του εθνικο-απελευθερωτικού Αγώνα, θα μπορούσε κανείς να συναγάγει τα ακόλουθα συμπεράσματα για την κατάρτιση, το περιεχόμενο και την εφαρμογή των πρώτων ελληνικών Συνταγμάτων:

Εν πρώτοις, ότι τα Συντάγματα του Αγώνα καταρτίστηκαν με δημοκρατικό τρόπο. [...]

Δεύτερον, την ξένη επιρροή, που επέδρασε διπλά στο περιεχόμενο των επαναστατικών Συνταγμάτων. Επέδρασε κατ' αρχήν άμεσα, στο βαθμό που το πρότυπο του δυτικού συγκεντρωτικού κράτους αποτέλεσε σταθερό σημείο αναφοράς για το συντακτικό νομοθέτη της επαναστατικής περιόδου, ο οποίος –σε αρκετές περιπτώσεις– δεν δίστασε να μεταφυτεύσει –όχι πάντοτε με την αναγκαία προσπάθεια προσαρμογής στις τοπικές συνθήκες– συγκεκριμένες συνταγματικές ρυθμίσεις δυτικών χωρών, στην Ελλάδα του 1821. [...] Επέδρασε, όμως, και έμμεσα καθώς, στην επιδίωξή τους να συγκινήσουν μια ήδη ευαισθητοποιημένη ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, οι Εθνοσυνελεύσεις του Αγώνα δεν δίστασαν να πλειοδοτήσουν σε φιλελεύθερες και δημοκρατικές διακηρύξεις, προσπαθώντας ταυτόχρονα να μην προκαλέσουν τα συντηρητικά ένστικτα των κυβερνήτων. [...]

Τρίτον, το δημοκρατικό χαρακτήρα των επαναστατικών Συνταγμάτων, αφού όλα αναγνώριζαν ως πηγή των εξουσιών το «έθνος», δηλαδή το λαό [...].

Τέταρτον, το φιλελεύθερο χαρακτήρα των επαναστατικών Συνταγμάτων, όπως αυτός προκύπτει από την κατοχύρωση των βασικών ατομικών ελευθεριών. [...]

Ο έντονα πολυαρχικός χαρακτήρας των επαναστατικών Συνταγμάτων, με την συνακόλουθα εξασθενημένη θέση της εκτελεστικής εξουσίας ήταν το πέμπτο χαρακτηριστικό τους, το οποίο οδήγησε σε αρκετές φορές σε θεσμική παραλυσία. [...]

Τέλος, η μη εφαρμογή των επαναστατικών Συνταγμάτων, ήταν η έκτη σταθερά της πρώτης ελληνικής συνταγματικής εμπειρίας.

Ν.Κ. Αλιβιζάτος, «Τα Συντάγματα του Αγώνα, 1821-1828», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3, σ. 180-182.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Ελληνική επανάσταση και Ευρώπη

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις προσπάθειες που έκαναν οι επαναστατημένοι Έλληνες για να εξασφαλίσουν την εϋνοια τόσο των Ευρωπαίων ηγετών όσο και των ευρωπαϊκών λαών.

Να παρακολουθήσουν τις διπλωματικές εξελίξεις που σχετίζονταν με το ελληνικό ζήτημα από την αρχική αρνητική στάση όλων των Δυνάμεων έως και την αναγνώριση από αυτές ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Να μάθουν τι ήταν ο φιλελληνισμός, με ποιους τρόπους εκφράστηκε και ποιο ρόλο έπαιξε στην έκβαση του Αγώνα των Ελλήνων.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο συντάκτης προσδιορίζει τους επαναστάτες ως «το Ελληνικόν έθνος των Χριστιανών» τονίζοντας τη θρησκευτική ταυτότητά τους (κοινό στοιχείο με τους Ευρωπαίους, στοιχείο αντίθεσης με τους μουσουλμάνους Οθωμανούς). Υπογραμμίζει, επίσης, ότι οι Έλληνες επαναστάτησαν για τα «δικαία» τους (σαφής αναφορά στο διαφωτιστικό λόγο περί δικαιωμάτων) και άρα θεωρούν φυσικό να έχουν τη συμπάρσταση των Ευρωπαίων. Οι τελευταίοι, άλλωστε, οφείλουν να βοηθήσουν ανταποδίδοντας την πνευματική προσφορά που είχαν λάβει από τους αρχαίους Έλληνες.

3. Ο σύγχρονος ιστορικός Έρικ Χόμπσπauου θεωρεί ότι η ελληνική επανάσταση πέτυχε, επειδή αφενός κατάφερε να πάρει μορφή γνήσιας λαϊκής επανάστασης και αφετέρου ευνοήθηκε από τη διπλωματική συγκυρία. Έτσι, η ελληνική επανάσταση λειτούργησε ως πηγή έμπνευσης και κινητοποίησης των φιλελεύθερων ανθρώπων της εποχής.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Η σύγκριση του χάρτη της σ. 37 του Βιβλίου του μαθητή με τον χάρτη της σημερινής Ελλάδας μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αρχίσουν να κατανοούν ότι η διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους κράτησε πολλά χρόνια, περνώντας από πολλές και διαφορετικές φάσεις.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 3.

3. Αυτή η διαθεματική δραστηριότητα ευνοεί, ανάμεσα στα άλλα, την ενεργοποίηση ή την απόκτηση γνώσεων γεωγραφίας. Οι μαθητές μπορούν, με βάση γνώσεις που θα αποκτούν σε επόμενα μαθήματα, να ενημερώνουν τον πίνακα που θα φτιάξουν εδώ, ώστε να παρακολουθήσουν τις διάφορες φάσεις διαμόρφωσης των συνόρων του ελληνικού κράτους.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η Α΄ Εθνοσυνέλευση για τον χαρακτήρα της ελληνικής επανάστασης

Ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών, μακράν τού να στηρίζεται εις αρχάς τινας δημαγωγικάς και στασιώδεις ή ιδιωφελείς μέρους τινός του σύμπαντος Ελληνικού Έθνους σκοπούς, είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής [...].

Από τοιαύτας αρχάς των φυσικών δικαίων ορμώμενοι, και θέλοντες να εξομοιωθώμεν με τους λοιπούς συναδέλφους μας, Ευρωπαϊούς Χριστιανούς, εκινήσαμεν τον πόλεμον κατά των Τούρκων [...]

Διακήρυξη της Α΄ Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου (αποσπάσματα).

Πηγή: Α. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1967, τόμ. Α΄, σ. 176.

Σχολιασμός

Στο παραπάνω απόσπασμα είναι προφανής η πρόθεση της Α΄ Εθνοσυνέλευσης να διαλύσει κάθε υποψία που μπορεί να υπήρχε στις ευρωπαϊκές ηγεσίες ότι η ελληνική επανάσταση πιθανόν να είχε και κοινωνικοανατρεπτικές επιδιώξεις.

2. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού

Ευρωπαίοι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, καρμπονάροι, [...] Ιακωβίνοι πρώην αξιωματικοί του Ναπολέοντα και άλλοι, μεταξύ εκείνων που μεταλαμπάδευσαν τα Φώτα στις ελληνικές ελίτ, όταν το 1821 είδαν, μετά από έξι χρόνια ήττας και σιωπής που τους είχε επιβάλει η Ιερή Συμμαχία, να ξεσπώνονται οι Έλληνες, ήταν σαν να ενσαρκώνονταν και να επαναστατούσαν τα ίδια τα ιδεολογικά σύμβολά τους. Και για τούτο ανταπέδωσαν την προσφορά με το κίνημα του Φιλελληνισμού. Και αυτή ήταν η δεύτερη δύναμη της Ελληνικής Επανάστασης και η πρώτη διεθνοποίηση της υπόθεσης των Ελλήνων.

Π. Πιζάνιας, «Επανάσταση και έθνος, μια ιστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση του '21», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3ος, σ. 51.

3. Το πρωτόκολλο του Λονδίνου, 3 Φεβρουαρίου 1830 (αποσπάσματα)

1. Η Ελλάς θέλει σχηματίσει εν Κράτος ανεξάρτητον, και θέλει χαίρει όλα τα δίκαια πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά τα προσπεφυκόμενα εις εντελή ανεξαρτησίαν.

2. [...] η διοριστική γραμμή των συνόρων της Ελλάδος, αρξαμένη από τας εκβολάς του Ασπροποτάμου [σημ. Αχελώος], θέλει ανατρέξει τον ποταμόν αυτόν έως [...]τον κόλπον του Ζητουνίου [σημ. Λαμία], εις τον οποίον θέλει καταντίσει προς τας εκβολάς του Σπερχειού.

Όλαι αι χώραι και τόποι κείμενοι προς Μεσημβρίαν αυτής της γραμμής [...], θέλουν ανήκει εις την Ελλάδα [...].

Θέλουν ανήκει ωσαύτως εις την Ελλάδα η νήσος Εύβοια ολόκληρος, αι Δαιμονόνησοι [σημ. Σποράδες], η νήσος Σκύρος, και αι νήσοι, αι εγνωσμένοι το αρχαίον υπό το όνομα Κυκλάδες, συμπεριλαμβανομένης και της νήσου Αμοργού [...].

3. Η Ελληνική Κυβέρνησις θέλει είναι μοναρχική και κληρονομική [...].

Πηγή: Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα 1959-1960, τόμ. 6, σ. 437.

ΕΝΟΤΗΤΑ 11

Τα επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848 στην Ευρώπη

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκονται:

Να γνωρίσουν τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα του 1830 και το 1848.

Να μάθουν τι ήταν η «Άνοιξη των λαών», ποιοι παράγοντες τα προκάλεσαν, πώς εκφράστηκαν και ποια αποτελέσματα είχαν.

Να αποτιμήσουν τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848.

Να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των επαναστατικών κινήματων που εκδηλώθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η εντυπωσιακή ταχύτητα με την οποία εξαπλώθηκε το επαναστατικό κύμα του 1848 στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης μαρτυρά την ύπαρξη σοβαρών κοινών, ή έστω παρόμοιων, προβλημάτων-κινήτρων σε όλες τις περιοχές που εκδηλώθηκαν επαναστάσεις.

2. Το γεγονός ότι οι περισσότερες από τις επαναστάσεις του 1848 ήταν κοινωνικές επαναστάσεις των φτωχών εργαζομένων εξηγεί, κατά τον ιστορικό Έρικ Χόμπσμπουμ, την αποτυχία τους: προκάλεσαν τον φόβο όχι μόνο των ακραίων συντηρητικών, οι οποίοι ήταν έτσι κι αλλιώς εναντίον κάθε επανάστασης, αλλά και των μετριοπαθών φιλελευθέρων που ήθελαν ήπιες μεταρρυθμίσεις αλλά δεν επιθυμούσαν, σε καμία περίπτωση, την ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο πίνακας είναι αφιερωμένος στη γαλλική επανάσταση του 1830. Κεντρική μορφή της σύνθεσης είναι μια νεαρή γυναίκα, προσωποποίηση της ελευθερίας, η οποία κρατά στο δεξί της χέρι την τρίχρωμη γαλλική σημαία.

2. Ο χάρτης ως αξιοποιηθεί προκειμένου οι μαθητές να συλλάβουν πλήρως την έκταση του επαναστατικού κύματος του 1848 που σάρωσε την Ευρώπη.

3. Η επανάσταση του 1848 στο Βερολίνο έμεινε στη μνήμη των Ευρωπαίων επαναστατών για την αγριότητα με την οποία καταπνίγηκε από τις κρατικές δυνάμεις καταστολής.

4. Ο πίνακας αποκαλύπτει τις νέες αντιθέσεις που άρχιζαν βαθμιαία να γίνονται αισθητές στις ευρωπαϊκές κοινωνίες: η αντιπαράθεση των δύο συμβόλων αποτελεί στην πραγματικότητα αντιπαράθεση δύο διαφορετικών προοπτικών για το μέλλον της Γαλλίας αλλά και της Ευρώπης.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.

2. Καλό θα ήταν να δοθεί στους μαθητές σε φωτοτυπία το κείμενο 2 που υπάρχει παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.

3. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Μια αποτίμηση των επαναστάσεων του 1830

Το επαναστατικό κύμα του 1830 ήταν [...] πολύ σοβαρότερη υπόθεση από αυτό του 1820. Στην ουσία σημαίνει την οριστική ήττα της αριστοκρατίας από τις αστικές δυνάμεις στη δυτική Ευρώπη. Η άρχουσα τάξη των επόμενων πενήντα χρόνων θα είναι η «μεγαλοαστική» τάξη των τραπεζιτών, των μεγαλοβιομηχάνων και, κάποτε, των ανώτατων δημόσιων υπαλλήλων [...]. Το 1830 σημαδεύει μια ακόμη ριζοσπαστικότερη καινοτομία στην πολιτική: την εμφάνιση της αγροτικής τάξης ως μιας ανεξάρτητης και συνειδητοποιημένης δύναμης στην πολιτική ζωή, στη Βρετανία και τη Γαλλία, καθώς και το ξέσπασμα των εθνικιστικών κινημάτων σε πάρα πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990, σ. 153.

2. Οι επαναστάσεις του 1848

Εάν το κοινό χαρακτηριστικό των επαναστατικών κινημάτων που το 1848 αναφλέγουν την Ευρώπη είναι η αμφισβήτηση του συντηρητισμού και του διπλωματικού συστήματος που αυτός υποθάλλει, μπορεί κανείς να διερωτηθεί ποιοι και τι έρχεται να υπηρετήσει αυτή η αμφισβήτηση. Εδώ πράγματι τα ελατήρια ποικίλλουν. Καθένας αντλεί τα κίνητρα που ταιριάζουν στη δράση του από το κατά τα φαινόμενα ανεξάντλητο οπλοστάσιο των ιδεών που κληροδοτήθηκαν από τη Γαλλική Επανάσταση. Παρ' όλα αυτά, εκείνο που ακόμα παρακινεί τους λαούς είναι οι δυο μεγάλες διεκδικήσεις οι οποίες καταπνίγηκαν από τους πρωτεργάτες του συνεδρίου της Βιέννης: ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός. Αρχίζουν, ωστόσο, να διαφαίνονται, κυρίως στη Γαλλία και την Ιταλία, νέες επιδιώξεις με κοινωνικό χαρακτήρα, που προβάλλονται από ένα στρώμα του πληθυσμού του οποίου η σημασία αυξάνει μαζί με τις προόδους της εκβιομηχάνισης: τους εργάτες.

S. Bernstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 49.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 12

Η ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκονται:

Να γνωρίσουν την εξέλιξη της βιομηχανικής επανάστασης (για τις απαρχές της βιομηχανικής επανάστασης έγινε λόγος ήδη στην πρώτη διδακτική ενότητα του βιβλίου), την ωρίμανση και την εξάπλωσή της σε περιοχές της Ευρώπης και στις ΗΠΑ.

Να πληροφορηθούν τα σχετικά με τη στενή σύζευξη επιστημών και βιομηχανικής ανάπτυξης, καθώς και την επανάσταση στον χώρο των συγκοινωνιών και επικοινωνιών.

Να μάθουν ότι ο νέος τρόπος οργάνωσης της οικονομίας ονομάστηκε *καπιταλισμός* ή *οικονομία της ελεύθερης αγοράς* και θεμελιώθηκε ιδεολογικά στον οικονομικό φιλελευθερισμό.

Να κατανοήσουν, σε γενικές γραμμές, τον τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού, καθώς και το φαινόμενο των οικονομικών κρίσεων.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η εκτεταμένη οικονομική αξιοποίηση των επιστημονικών ανακαλύψεων σήμανε όλο και μεγαλύτερη σύνδεση της επιστημονικής έρευνας με τις ανάγκες της οικονομίας, αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης του επιστήμονα και, από ένα σημείο και μετά, μετατροπή του σε μισθωτό υπάλληλο των επιχειρήσεων και ενίσχυση της σημασίας της εκπαίδευσης.

2. Το απόσπασμα προσφέρεται προκειμένου να υπογραμμιστεί η κομβική θέση του σιδηροδρόμου στο πλαίσιο της βιομηχανικής επανάστασης: από τη μία πλευρά η κατασκευή του απαιτούσε τεράστιες ποσότητες σιδήρου για τις γραμμές, ατμομηχανές, βαγόνια, σταθμούς και ασφαλές χιλιάδες εργατικά χέρια και από την άλλη πλευρά χάρη σε αυτόν διαμορφώθηκε βαθμιαία ένα δίκτυο εξάπλωσης της βιομηχανικής επανάστασης και των επιτευγμάτων της.

3. Η διαμόρφωση της μαζικής αγοράς στηρίχθηκε στη δυνατότητα μαζικής παραγωγής προϊόντων σε προσιτές για τους περισσότερους τιμές και εύκολης διακίνησής τους σε μεγάλες αποστάσεις. Το μοντέλο Τ της Φορντ, που αναφέρεται στην πηγή και φαίνεται στην εικόνα 4, ήταν ένα σχετικά φτηνό αυτοκίνητο που αγοραζόταν από ανθρώπους μεσαίων εισοδημάτων. Η μαζική αγορά σήμανε, επίσης, ενίσχυση των μηχανισμών διαμόρφωσης κοινού γούστου (μόδα).

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο άνθρακας υπήρξε η καύσιμη ύλη στην οποία βασίστηκε η βιομηχανική επανάσταση κατά την πρώτη φάση της. Οι δύο εικόνες επιτρέπουν να φανούν οι μεταβολές που είχαν συντελεστεί στις τεχνικές εξόρυξης του άνθρακα σε διάστημα λίγων δεκαετιών στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

2. Η Βρετανία ήταν η χώρα στην οποία αναπτύχθηκε αρχικά και με τη μεγαλύτερη ταχύτητα το σιδηροδρομικό δίκτυο, προκειμένου να καλύψει ανάγκες μεταφοράς πρώτων υλών, εμπορευμάτων και ανθρώπων.

4. Η επινόηση του αυτοκινήτου και αργότερα η μαζική παραγωγή και χρήση του σε συνδυασμό με την κατασκευή των πρώτων αεροπλάνων έφεραν στις μεταφορές και στις συγκοινωνίες μια επανάσταση παρόμοια με εκείνη που είχε φέρει ο σιδηρόδρομος στις αρχές του 19ου αιώνα.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2 και την εικόνα 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Αισιοδοξία, βασισμένη στην επιστήμη

Ο Ερνέστ Ρενάν, Γάλλος διανοούμενος, υποστηρίζει, γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα, την αισιοδόξη θέση ότι ο κόσμος μπορεί να προσδεύει διαρκώς χάρη στην επιστήμη.

Αποστολή του ορθού λόγου είναι η μεταρρύθμιση της κοινωνίας με βάση τις αρχές του [...]. Η αισιοδοξία θα ήταν ένα λάθος αν ο άνθρωπος δεν μπορούσε να τελειοποιηθεί, αν δεν ήταν προορισμένος να βελτιώσει με την επιστήμη την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων. Χωρίς αυτό, η ρήση «όλα πάνε προς το καλύτερο» δεν θα ήταν παρά πικρή κοροϊδία. Ναι, όλα πάνε προς το καλύτερο χάρη στον ανθρώπινο λόγο που είναι ικανός να αλλάξει τις ατέλειες που είχαν τα πράγματα όταν πρωτοδημιουργήθηκαν [...]. Δεν είναι λοιπόν υπερβολή να λεχθεί ότι η επιστήμη περικλείει το μέλλον της ανθρωπότητας.

Ερνέστ Ρενάν, *Το μέλλον της επιστήμης* (1890).

Πηγή: S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, γ' έκδοση, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 90.

ΕΝΟΤΗΤΑ 13

Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που συνδέθηκαν με τη βιομηχανική επανάσταση, ιδίως τα σχετικά με την ισχυροποίηση της αστικής τάξης και την εμφάνιση της εργατικής τάξης.

Να μάθουν ότι οι άθλιες συνθήκες ζωής των εργατών έφεραν οργανωμένες διεκδικήσεις εκ μέρους τους (συνδικαλισμός), γέννησαν τις σοσιαλιστικές θεωρίες αναμόρφωσης της κοινωνίας και οδήγησαν στη δημιουργία πολιτικών κομμάτων που δραστηριοποιούνταν στο όνομα της εργατικής τάξης.

Να πληροφορηθούν τα σχετικά με τις απαρχές διαμόρφωσης του κινήματος για την πολιτική και κοινωνική χειραφέτηση των γυναικών.

Να αποτιμήσουν, σε γενικές γραμμές, τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Θεμελιακή θέση των Μαρξ - Ένγκελς και των σοσιαλιστών που υιοθέτησαν τις απόψεις τους (μαρξιστές) ήταν ότι η εργατική τάξη θα πρέπει να επιδιώξει με την οργανωμένη δράση της, μέσα από το δικό της πολιτικό κόμμα, να ανατρέψει την εξουσία της αστικής τάξης, δηλαδή τον καπιταλισμό, και να εγκαθιδρύσει ένα άλλο κοινωνικό σύστημα, τον σοσιαλισμό.

2. Μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση του εργατικού κινήματος, παράλληλα με τη διεκδικητική του λειτουργία, ήταν η πολιτισμική του: στους χώρους δουλειάς αλλά και στις εργατικές λέσχες και στους τόπους ψυχαγωγίας τους, οι εργάτες σφυρηλατούσαν έναν κοινό τρόπο ζωής, μια κουλτούρα που ενίσχυε, συνήθως, τη μεταξύ τους αλληλεγγύη.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η μετανάστευση από τις φτωχές χώρες της Ευρώπης προς την Αμερική ήρθε ως αποτέλεσμα τόσο της επιδείνωσης των συνθηκών ζωής των αγροτικών πληθυσμών στις χώρες προέλευσης όσο και των σημαντικών ευκαιριών που φαινόταν να προσφέρει ο Νέος Κόσμος.

3. Το κίνημα που διεκδικούσε την αναγνώριση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες άρχισε, πρώτα στην Αγγλία, να αναπτύσσεται από τη δεκαετία του 1860 και υιοθέτησε αργότερα, κατά την περίοδο 1903-1917, μαχητικές μορφές δράσης που έφεραν συχνά τις διαδηλώτριες αντιμέτωπες με την αστυνομία.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι συνθήκες ζωής των φτωχών στις βιομηχανικές κοινωνίες

Οι φτωχοί των μεγάλων πόλεων ζούσαν την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης κάτω από πραγματικά άθλιες συνθήκες. Η ραγδαία ανάπτυξη των πόλεων υποχρέωνε τους ανθρώπους να στριμώχνονται πολλοί μαζί σε φτηνά καταλύματα, κελάρια και αυλές. Οργανωμένα δίκτυα νερού και αποχέτευσης δεν υπήρχαν με αποτέλεσμα οι θάνατοι, ιδίως των παιδιών, να αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο. Το 1842 η μέση προσδόκιμη ηλικία ενός παιδιού εργατικής οικογένειας στο Μάντσεστερ της Αγγλίας ήταν τα 17 χρόνια. Μεγάλες επιδημίες χολέρας, όπως αυτές των ετών 1831-1833 και 1847-1848, ήλθαν να τονίσουν την ανάγκη λήψης μέτρων από το κράτος. Δεν είναι σύμπτωση το γεγονός ότι αμέσως μετά την επιδημία χολέρας των ετών 1847-1848, το βρετανικό κράτος θέσπισε τον πρώτο νόμο περί δημόσιας υγείας.

2. Μεταβολές στην κατάσταση της εργατικής τάξης κατά τον 19ο αιώνα

Ο κύριος λόγος της αστυφιλίας του 19ου αιώνα βρίσκεται στην αύξηση των βιομηχανικών εργατών που ήρθαν από την ύπαιθρο για να εγκατασταθούν κοντά στις «φάμπρικες». Η συγκέντρωσή τους στον ίδιο τόπο εργασίας ευνόησε την αφύπνιση μιας ιδιαίτερης «ταξικής συνείδησης» ενός εργατικού κόσμου από τον οποίο το εργοστασιακό σύστημα (factory system) στέρνησε τα μέσα παραγωγής που άλλοτε διέθεταν οι σύντροφοι τεχνίτες και που είχαν γίνει πλέον πολύ ακριβά για να μπορούν να τα αποκτήσουν απλοί χειρώνακτες.

Συγχρόνως το εργοστασιακό σύστημα συγκέντρωσε τους εργάτες σε απάνθρωπες επιχειρήσεις, τους απομάκρυνε από μια ανώνυμη πλέον γι' αυτούς εργοδοσία και τους υπέβαλε σε συνθήκες εργασίας οι οποίες μέχρι το 1850 περίπου (μερικές φορές και λίγο αργότερα, ανάλογα με τη χώρα, την περιοχή και το επάγγελμα) είναι εξαιρετικά σκληρές. [...]

Είναι αλήθεια ότι μέσα στο πλαίσιο των δυσμενών οικονομικών συγκυριών που χαρακτηρίζουν το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, οι εργαζόμενες τάξεις [...] δίνουν ακόμη την εικόνα «επικίνδυνων τάξεων» σε ένα ολόκληρο τμήμα των ιθύνοντων στρωμάτων. Εν τούτοις, στη διάρκεια της περιόδου, η μοίρα των εργατών βελτιώνεται αισθητά κάτω από τη διπλή επίδραση του γενικού πλουτισμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών αλλά και του αγώνα που διεξάγεται από τους εργαζομένους.

Από τη μια πλευρά, οι δημόσιες αρχές θέτουν διάφορες τροχοπέδες στον «άγριο καπιταλισμό», ιδιαίτερα μειώνοντας τη διάρκεια εργασίας των γυναικών και των παιδιών. [...] Από την άλλη πλευρά, ο πραγματικός μισθός [...] αυξάνεται στη διάρκεια της περιόδου κατά 25 έως 30%. [...] Η εργοδοσία και οι δημόσιες αρχές συνδυάζουν τις προσπάθειές τους για να αποτρέψουν τον κίνδυνο κοινωνικής αναταραχής.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, γ' έκδοση, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 2, σ. 90-91, 193-194.

ΕΝΟΤΗΤΑ 14

Οι ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας. Νέα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις συνθήκες ενοποίησης της Ιταλίας και της Γερμανίας.

Να μάθουν για την ίδρυση νέων εθνικών κρατών στα Βαλκάνια κατά τον 19ο αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το απόσπασμα μπορεί να διαβαστεί σε δύο επίπεδα: σ' ένα πρώτο επίπεδο, περιορισμένο στην περίπτωση της Ιταλίας, διαπιστώνουμε ότι το κίνημα που επιδίωκε την ιταλική ενοποίηση είχε διάφορες συνιστώσες, από τις οποίες ηγεμόνευσε τελικά η μετριοπαθής φιλελεύθερη σ' ένα δεύτερο επίπεδο, που αφορά τα περισσότερα, αν όχι όλα, τα εθνικά κινήματα, οδηγούμαστε στην εκτίμηση ότι κανένα από αυτά δεν ήταν απολύτως ομοιογενές.

2. Η γερμανική ενοποίηση υπήρξε το χαρακτηριστικότερο, ίσως, παράδειγμα σχηματισμού εθνικού κράτους μέσω διαδικασιών που σχεδιάστηκαν και σχεδόν επιβλήθηκαν «από τα πάνω». Κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία αυτή έπαιξε ο Πρώσος καγκελάριος Μπίσμαρκ.

3. Καλό θα ήταν η πηγή αυτή να μελετηθεί παράλληλα με την πηγή 2 που δίνεται στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό (βλέπε παρακάτω) και αφορά το ρουμανικό εθνικό κίνημα. Και οι δύο αυτές πηγές θα άξιζε να εξεταστούν σε αντιπαραβολή με τις αντίστοιχες κοινωνικές και ιδεολογικές διεργασίες που οδήγησαν στην εθνική συνειδητοποίηση των Ελλήνων. Είναι αξιοσημείωτες οι εντυπωσιακές ομοιότητες ανάμεσα στις τρεις περιπτώσεις (Έλληνες, Βούλγαροι, Ρουμάνοι).

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1 και 2. Οι δύο χάρτες μπορούν να αξιοποιηθούν προκειμένου να καταλάβουν οι μαθητές τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώθηκαν στον γεωγραφικό χώρο οι διεργασίες που οδήγησαν στην ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας.

3. Ο πίνακας δηλώνει με σαφήνεια τον χαρακτήρα της γερμανικής ενοποίησης ως διαδικασίας στην οποία κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν ο Πρώσος βασιλιάς Γουλιέλμος Α' και κυρίως ο καγκελάριος της Πρωσίας Μπίσμαρκ.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Κατά την ενοποίηση τόσο της Ιταλίας όσο και της Γερμανίας δέσποσαν οι αντίστοιχες αστικές τάξεις και οι βασιλείς της Ιταλίας και της Πρωσίας.

2. Οι πορείες Ελλήνων και Βουλγάρων προς την εθνική συνειδητοποίηση παρουσιάζουν πολλές και σημαντικές ομοιότητες.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η πολιτική σημασία της εκβιομηχάνισης της Γερμανίας

Η εκβιομηχάνιση της Γερμανίας ήταν ένα μείζον ιστορικό γεγονός. Εντελώς ανεξάρτητα από την οικονομική σημασία της, οι πολιτικές επιπτώσεις της ήταν βαρυσήμαντες. Το 1850 η γερμανική ομοσπονδία είχε περίπου ίσο πληθυσμό με τη Γαλλία, αλλά ασύγκριτα μικρότερο βιομηχανικό δυναμικό. Το 1871 η ενωμένη γερμανική αυτοκρατορία είχε κάπως περισσότερους κατοίκους από όσους η Γαλλία, αλλά ήταν πολύ ισχυρότερη βιομηχανικά. Και, αφού πολιτική και στρατιωτική ισχύς βασιζόταν όλο και περισσότερο στο βιομηχανικό δυναμικό, την τεχνολογία και την τεχνογνωσία, οι πολιτικές συνέπειες της βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν σοβαρότερες από κάθε άλλη φορά. Αυτό το έδειξαν καθαρά οι πόλεμοι της δεκαετίας του 1860. Από τότε, κανένα κράτος δεν μπορούσε να διατηρήσει τη θέση του στη χορεία των «μεγάλων δυνάμεων» χωρίς αυτή.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σ. 70-71.

2. Οι απαρχές διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης των Ρουμάνων

Γύρω στην περίοδο αυτή [ενν. αρχές 19ου αιώνα] γίνεται αισθητή μια αφύπνιση του εθνικού πνεύματος, φαινομένου γενικού εκείνη την εποχή στους λαούς της Ευρώπης που δεν είχαν ακόμη απελευθερωθεί. Υπό την επίδραση των ιδεών που διαδόθηκαν από τη γαλλική επανάσταση, [οι Ρουμάνοι] αρχίζουν να ονειρεύονται ανεξαρτησία και ελευθερία· θέλουν να ελευθερωθούν από την ξένη κυριαρχία για να πάρουν στα χέρια τους τις τύχες τους. [...] Η προσήλωση στη θρησκεία τους και η ανάπτυξη της εκπαίδευσης είχαν συμβάλει στη διατήρηση σε κάποιο βαθμό του εθνικού αισθήματος. [...] Γύρω στο 1840 η μάζα των Ρουμάνων άρχισε να αποκτά συνείδηση της εθνικότητάς της. [...] Από το 1840 ένας ορισμένος αριθμός Ρουμάνων, φοιτητές ειδικότερα, άρχισαν να μεταβαίνουν στη Γαλλία. Έβρισκαν εκεί με ευχαρίστηση μια ατμόσφαιρα που ανταποκρινόταν στις προτιμήσεις τους καθώς και ευρεία κατανόηση στο όνειρό τους της ανεξαρτησίας. [...] Το Παρίσι είχε γίνει το στρατηγείο αυτών των νέων, χειραφετημένων πατριωτών, οι οποίοι εκτιμούσαν τη μορφή κουλτούρας που συναντούσαν εκεί και την αφομοίωναν σε σημείο που να την αποδέχονται όταν γύριζαν πλέον στη χώρα τους. [...] Έχοντας καθαρά διανοητική βάση η αναγέννηση αυτή εκδηλώθηκε κυρίως μεταξύ της ελίτ, η οποία όμως έκανε τα πάντα για να τη διαδώσει μεταξύ της μάζας σε τρόπο ώστε να τη μεταμορφώσει σε λαϊκό αίσθημα. Αρχαία, επιστήμη, λογοτεχνία, ιδέες που εκθείαζαν τη ρουμανική φυλή, εμφανίστηκαν στον τύπο και στο θέατρο ώστε να τεθούν στη διάθεση όλων. Οι αναζωογονητές του ρουμανικού πατριωτισμού αποκαθιστούσαν παλιές παραδόσεις, αρχαία τραγούδια, σε τρόπο ώστε να θυμίσουν στο λαό το ένδοξο παρελθόν του σε μορφή κατάλληλη που να διεγείρει ονειροπολήσεις. Από την πλευρά τους, τα σχολεία πολλαπλασιάζονταν [...].

R. Ristelhueber, *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, γ' έκδοση, μτφρ. Α. Μεθενίτη, Α. Στεφανής, Παπαδήμας, Αθήνα 2003, σ. 154-155.

ΕΝΟΤΗΤΑ 15

Αποικιοκρατία και αποικιακοί ανταγωνισμοί

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τους όρους «ιμπεριαλισμός» και «αποικιοκρατία», καθώς και τη στενή μεταξύ τους σχέση.

Να γνωρίσουν τα κύρια αίτια της αποικιοκρατίας, την κοινωνική της βάση, τους πρωτοπόρους της, καθώς και τις κύριες μορφές και την έκταση της αποικιακής εξάπλωσης.

Να γνωρίσουν τα αποτελέσματα της αποικιοκρατίας τόσο για τους αποικιοκράτες όσο και για τους λαούς και τις χώρες που κατακτήθηκαν.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

2. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στο ότι η αποικιοκρατική πολιτική των ισχυρών ευρωπαϊκών χωρών έχαιρε υψηλής κοινωνικής αποδοχής από τους λαούς τους. Η στάση αυτή συνδέεται στενά με το φαινόμενο του εθνικισμού, κυρίαρχο στην Ευρώπη του 19ου αιώνα.

3. Οι μαθητές καλό θα ήταν να προβληματιστούν σχετικά με τον ρόλο που έπαιξαν οι χριστιανοί ιεραπόστολοι, οι οποίοι λειτούργησαν συχνά ως προπομποί της αποικιοκρατίας.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η μελέτη του χάρτη της Αφρικής μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να καταλάβουν ότι στις αρχές του 20ού αιώνα ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη βρισκόταν υπό τον έλεγχο των ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων. (Κατά τη μελέτη του συγκεκριμένου χάρτη καλό θα ήταν να αξιοποιηθούν οι πίνακες που δίνονται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

2. Η υποτίμηση και η περιθωριοποίηση των τοπικών πολιτισμών σε συνδυασμό με τη βίαιη επιβολή του πολιτισμού των αποικιοκρατών υπήρξαν ορισμένες από τις κύριες διαστάσεις του φαινομένου της αποικιοκρατίας.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

2. Η θέση αυτή συμπυκνώνει τρεις από τις κύριες όψεις της αποικιακής εξάπλωσης. Προηγούνταν, συνήθως, οι ιεραπόστολοι, ακολουθούσαν οι έμποροι και τελικά οι ένοπλοι ήταν αυτοί που εδραίωναν την εξουσία των αποικιοκρατών.

3. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 3 και την εικόνα 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Μητροπόλεις και αποικίες στις αρχές του 20ού αιώνα

	Έκταση μητρόπολης (σε τετραγ. μίλια)	Έκταση αποικιών (σε τετραγ. μίλια)	Πληθυσμός μητρόπολης	Πληθυσμός αποικιών
Βρετανία	94.000	13.100.000	45.500.100	470.000.000
Γαλλία	212.600	4.300.000	42.000.000	65.000.000
Βέλγιο	11.800	940.000	8.300.000	13.000.000
Ολλανδία	13.200	790.000	8.500.000	66.000.000
Γερμανία (το 1914)	210.000	1.100.000	67.500.000	13.000.000

Πηγή: Mary Evelyn Townsend, *European Colonial Expansion since 1871*, J.P. Lippincott Company, Σικάγο 1941, σ. 19.

2. Εδάφη ελεγχόμενα από αποικιοκράτες στις αρχές του 20ού αιώνα

Περιοχή	Αυστραλία	Πολυνησία	Αφρική	Ασία	Αμερική
Ποσοστό αποικιακών εδαφών	100 %	98,9%	90,4%	56,5%	27,2%

Πηγή: A. Supan, *Die territoriale Entwicklung der Euroaischen Kolonien*, Gotha 1906, σ. 254.

Σχολιασμός

Οι παραπάνω πίνακες θα μπορούσαν να δοθούν στους μαθητές σε φωτοτυπίες και να αξιοποιηθούν παράλληλα με τη μελέτη του χάρτη 1. Ιδιαίτερα εύγλωπτες είναι οι συγκρίσεις που μπορούν να γίνουν με βάση τον πίνακα 1 ανάμεσα στα εδάφη και τους πληθυσμούς των αποικιακών δυνάμεων, από τη μία πλευρά, και στα εδάφη και τους πληθυσμούς που είχαν καταφέρει να θέσουν υπό τον αποικιακό τους έλεγχο, από την άλλη.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16

Εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκονται:

Να γνωρίσουν τις επαναστάσεις και τις άλλες πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στο σχηματισμό ανεξάρτητων κρατών στη Λατινική Αμερική κατά τον 19ο αιώνα.

Να μάθουν για τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο (1861-1865).

Να πληροφορηθούν σχετικά με την ταχύτατη ανάπτυξη των ΗΠΑ κατά τον 19ο αιώνα, που είχε ως αποτέλεσμα την κυριαρχία τους στην αμερικανική ήπειρο αλλά και την ανάδειξή τους σε δύναμη παγκόσμιου επιπέδου.

Να γνωρίσουν, σε γενικές γραμμές, τους μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν, από τα μέσα του 19ου αιώνα, στην Κίνα και στην Ιαπωνία.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Οι βιομηχανικά αναπτυγμένες βόρειες ΗΠΑ επιθυμούσαν την υιοθέτηση μέτρων (π.χ. επιβολή υψηλών φόρων στα εισαγόμενα προϊόντα) που θα προστάτευαν την εγχώρια, δηλαδή τη δική τους, βιομηχανική παραγωγή από τον οξύτατο ανταγωνισμό της βρετανικής βιομηχανίας. Την ίδια στιγμή οι νότιες ΗΠΑ όχι μόνο αντιδρούσαν αρνητικά στην εφαρμογή τέτοιων μέτρων αλλά και προμήθευαν την αγγλική βιομηχανία με πρώτη ύλη (βαμβάκι) που ήταν εξαιρετικά φτηνή επειδή προερχόταν από εργασία δούλων. Έτσι, οι νότιες ΗΠΑ διευκόλυναν τη βρετανική βιομηχανία να παράγει προϊόντα που ήταν φτηνά, δηλαδή εξαιρετικά ανταγωνιστικά προς τα αντίστοιχα προϊόντα της βιομηχανίας των βόρειων ΗΠΑ.

2. Τα επιτεύγματα της βιομηχανικής επανάστασης εξασφάλισαν στις ισχυρές χώρες της Δύσης πρωτοφανείς οικονομικές και στρατιωτικές δυνατότητες. Χάρη σε αυτές –αλλά και λόγω αυτών– οι ισχυροί της Δύσης κατάφεραν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους σε παγκόσμιο επίπεδο, υποτάσσοντας ακόμη και πανάρχαιους, ισχυρούς πολιτισμούς, όπως ο κινεζικός και ο ιαπωνικός, οι οποίοι δεν διέθεταν, ωστόσο, τα μέσα για να αντισταθούν.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο χάρτης αποτυπώνει τα νέα ανεξάρτητα κράτη που δημιουργήθηκαν στη Λατινική Αμερική στις αρχές του 19ου αιώνα μετά από επαναστάσεις. Εμβληματική μορφή των αγώνων αυτών υπήρξε ο Σιμόν Μπολίβαρ.

2. Οι προσπάθειες που έγιναν με σκοπό την ενσωμάτωση της βορειοαμερικανικής ενδοχώρας στις ΗΠΑ έμειναν γνωστές ως «κατάκτηση της Δύσης» και συνδέθηκαν με την ανάπτυξη των σιδηροδρόμων, αλλά και τον αφανισμό σχεδόν όλων των γηγενών πληθυσμών Ινδιάνων αυτών των περιοχών.

3. Η δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου στην Ιαπωνία σήμανε την ορμητική είσοδο της χώρας αυτής στον κόσμο της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης δυτικού τύπου. Η εικόνα δείχνει την αντίθεση ανάμεσα στους παραδοσιακούς και τους νέους τρόπους μεταφοράς.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2 και την εικόνα 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Σιμόν Μπολίβαρ

Ο Σιμόν Μπολίβαρ γεννήθηκε στο Καράκας της Βενεζουέλας το 1783 (προς τιμή του, η επίσημη ονομασία της Βενεζουέλας είναι, από το 1999, Μπολιβαριανή Δημοκρατία της Βενεζουέλας) και αποτέλεσε ηγετική μορφή των εθνικοαπελευθερωτικών επαναστάσεων των λαών της Λατινικής Αμερικής κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Ο ίδιος καταγόταν από εύπορη οικογένεια της Βενεζουέλας και σε ταξίδια του στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική γνώρισε τις ιδέες της γαλλικής επανάστασης.

Επιστρέφοντας στην πατρίδα του προσχώρησε σε μια στρατιωτική ομάδα, η οποία ξεσηκώθηκε το 1810 εναντίον των Ισπανών κατακτητών. Εθνική συνέλευση που συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία του Μπολίβαρ ανακήρυξε το 1811 την ανεξαρτησία της Βενεζουέλας. Το 1813 επονομάστηκε Ελευθερωτής (Libertador) και ηγήθηκε σειράς πολέμων στη Λατινική Αμερική εναντίον των Ισπανών με αποτέλεσμα να ενοποιήσει τη Βενεζουέλα με τα απελευθερωμένα εδάφη που αποτελούν σήμερα το κράτος της Κολομβίας. Απελευθέρωσε τα εδάφη των σημερινών κρατών του Ισημερινού και μέρος του Περού, αργότερα τα υψίπεδα του Περού και τέλος τη σημερινή Βολιβία, στην οποία ο ίδιος έδωσε το όνομα αυτό. Το 1819 ανακηρύχθηκε πρόεδρος της Βενεζουέλας, ενώ αργότερα, το 1823, έγινε πρόεδρος του Περού.

Όσο, σύντομα φάνηκε ότι το όνειρό του για ενοποίηση όλων των χωρών της νότιας Αμερικής δύσκολα θα μπορούσε να εφαρμοστεί καθώς σταδιακά διαχωρίστηκαν η Βενεζουέλα, το Περού και η Κολομβία. Έτσι, το 1830 ο Μπολίβαρ παραιτήθηκε.

Πέθανε στη Σάντα Μαρία της Κολομβίας το 1830 από φυματίωση

2. Η Ιαπωνία εξαναγκάζεται να ανοίξει τις πύλες της στο δυτικό εμπόριο

Η ιαπωνική φεουδαρχική κοινωνία θα μπορούσε να ζει τον 20ό αιώνα όπως ζούσε και παλιότερα, αν οι Δυτικοί δε θεωρούσαν ενοχλητική την απομόνωσή της και ελκυστικές τις ανεκμετάλλευτες εμπορικές της δυνατότητες. Οργισμένοι από το γεγονός ότι αυτά τα άγνωστα νησιά, τα οποία βρίσκονταν κοντά στους νέους εμπορικούς δρόμους προς την Κίνα, αρνούταν να ανεφοδιάσουν τα πλοία ή να δεχτούν τους ναυτικούς τους, οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί έμποροι άρχισαν να ζητούν το «άνοιγμα της Ιαπωνίας». Όταν οι συμβατικές μέθοδοι δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν μια θετική απάντηση, οι Ηνωμένες Πολιτείες έστειλαν τέσσερα πολεμικά πλοία και ένα λόχο πεζοναυτών υπό τον πλοίαρχο Μάθιου Πέρι, για «να οδηγήσει έναν απομονωμένο λαό στην οικογένεια των πολιτισμένων εθνών», όπως το έθεσε ο ίδιος ο πλοίαρχος. Οι Ιάπωνες, εντελώς απροετοίμαστοι να αμυνθούν κατά των όπλων των Δυτικών, εγκατέλειψαν μια πρακτική αιώνων και δέχτηκαν τους ανεπιθύμητους επισκέπτες. [...] Όταν ο Πέρι επέστρεψε τον επόμενο Φεβρουάριο (1854), οι Ιάπωνες συμφώνησαν να επιτρέψουν στις ΗΠΑ την εγκατάσταση προξενείου και να ανοίξουν δύο λιμάνια για τον ανεφοδιασμό των αμερικανικών πλοίων. Πέντε χρόνια αργότερα, υποκύπτοντας στη μεγάλη πίεση που δεχόταν από την Ευρώπη και την Αμερική, η Ιαπωνία επέτρεψε τελικά στους Δυτικούς εμπόρους να εμπορεύονται σε ορισμένα λιμάνια [...]. Ήταν η αρχή του τέλους: μέσα σε είκοσι χρόνια τερματίστηκε η απομόνωση που είχε διαρκέσει δύο αιώνες.

Παγκόσμια Ιστορία, Κ. Καπόπουλος, Αθήνα 1993, τόμ. 18, σ. 103-104.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 17

Ο Ι. Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831). Η ολοκλήρωση της ελληνικής επανάστασης (1829)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να πληροφορηθούν ποια ήταν η κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα κατά την άφιξη του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια.

Να γνωρίσουν τις προσπάθειες που έκανε ο Κυβερνήτης με σκοπό την οργάνωση των διαφόρων τομέων του ελληνικού κράτους.

Να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν τους παράγοντες που γέννησαν την αντιπολίτευση προς τον Κυβερνήτη.

Να αποτιμήσουν συνολικά το έργο του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

α και β. Τα δύο κείμενα θα πρέπει να μελετηθούν σε αντιπαραβολή.

Στο πρώτο από αυτά, ο γνωστός πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης ασκεί αυστηρότατη κριτική στον Καποδίστρια, κατηγορώντάς τον ότι καταπάτησε τα δικαιώματα των Ελλήνων εγκαθιστώντας ένα αυταρχικό και ανελεύθερο σύστημα προσωπικής διακυβέρνησης. Ωστόσο, η ουσία ίσως να βρίσκεται στην αρχική αναφορά του Κωλέττη, σύμφωνα με την οποία ο Καποδίστριας απομάκρυνε από την κεντρική πολιτική σκηνή τους διάφορους πολιτικούς ηγέτες, ανάμεσα σε αυτούς και τον ίδιο τον Κωλέττη.

Το δεύτερο κείμενο, γραμμένο από τον Γαλλοελβετό τραπεζίτη και φίλο του Καποδίστρια Jean Gabriel Eynard (που λόγω της μακροχρόνιας παραμονής του στην Ελλάδα έγινε γνωστός ως Εϋνάρδος), θεωρεί ότι ο Καποδίστριας πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στο ελληνικό κράτος προσέφερε τα πάντα για την Ελλάδα και κρίνει ότι η δολοφονία του υπήρξε «συμφορά διά την Ελλάδα».

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Καλό θα ήταν ο χάρτης να μελετηθεί σε αντιπαραβολή με τον χάρτη 3 της διδακτικής ενότητας 10. Οι εδαφικές διαφορές σε όφελος της Ελλάδας ήταν αποτέλεσμα, σε μεγάλο βαθμό, των διπλωματικών χειρισμών του Καποδίστρια.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, τα σχόλια για τις πηγές α και β.

2. Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια, η οποία έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην επέκταση και ενίσχυση της στοιχειώδους και επαγγελματικής εκπαίδευσης, φαίνεται ότι ήταν, με κριτήριο τις τότε ανάγκες της Ελλάδας, προσανατολισμένη σε σωστή κατεύθυνση. Στο ίδιο πλαίσιο, η απόφασή του να μην προχωρήσει στην ίδρυση πανεπιστημίου, σε μια χώρα όπου η συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων ήταν αναλφάβητοι, μοιάζει, επίσης, σωστή.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι επιλογές του Καποδίστρια και η σύγκρουσή του με την αντιπολίτευση

Η πορεία που ακολούθησε το ελληνικό κράτος μετά το 1831 φαίνεται να μην αναιρεί ορισμένες βασικές θέσεις της καποδιστριακής πολιτικής.

Ωστόσο, θα ήταν τολμηρό, βασιζόμενοι στη διαπίστωση αυτή, να γενικεύσουμε και να δεχθούμε αβασάνιστα ότι η ελληνική κοινωνία των χρόνων 1828-1831 δεν άντεχε παρά μόνο τις καποδιστριακές επιλογές. [...] Φαίνεται ότι δύσκολα θα μπορούσε να επιχειρηθεί η οργάνωση της χώρας, στην κατάσταση που τη βρήκε ο Καποδίστριας, χωρίς την προσφυγή σε κάποια μορφή αυταρχικότητας. Η αυταρχικότητα αυτή, αναγκαία ίσως για να επιβληθεί η κεντρική εξουσία και να παταχθούν οι φυγόκεντρες τάσεις των ηγετικών ομάδων, δεν προϋπέθετε υποχρεωτικά ιδεολογικό καταναγκασμό και αστυνόμευση. Η επιμονή του Καποδίστρια να διέλθει η χώρα από ορισμένα, αυστηρά ελεγχόμενα, στάδια εξέλιξης στένεψε από την αρχή τα περιθώρια ενός διαλόγου με όσους είχαν να προτείνουν άλλες επιλογές· σε λίγο ήλθε η απαγόρευση κάθε αντίθετης γνώμης, η δίωξη. [...]

Παρά τη συντηρητική, όμως, ιδεολογία του Καποδίστρια και την αυταρχικότητα του καθεστώτος του, το πρόγραμμά του είχε σαφή στοιχεία πολιτικού εκσυγχρονισμού. Όσοι από τα μη παραδοσιακά στοιχεία τον αντιπολιτεύτηκαν, δεν μπόρεσαν να δουν τη διάσταση αυτή της καποδιστριακής πολιτικής.

Χρ. Λούκος, «Κυβερνήτης Καποδίστριας, πολιτικό έργο, συναίνεση και αντιδράσεις», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 3, σ. 212, 214.

2. Καποδίστριας-αντιπολίτευση: μια πολιτική σύγκρουση

Εκείνο, όμως, που δημιούργησε τα σοβαρότερα προβλήματα στο νεαρό ελληνικό κράτος ήταν η σύγκρουση του Κυβερνήτη με τη διοικητική αριστοκρατία, την οποία απέκλεισε, σχεδόν εντελώς, από την εξουσία. Έτσι, γαιοκτήμονες – πρόκριτοι της Πελοποννήσου, έμποροι και εφοπλιστές, Φαναριώτες και σημαντικά πρόσωπα [...] σχημάτισαν μια ισχυρότατη και αδιάλλακτη αντιπολίτευση με στόχο τον απολυταρχισμό του Κυβερνήτη. [...] Η σύγκρουση ανάμεσα στον Κυβερνήτη και στη διοικητική αριστοκρατία ήταν μια πολιτική σύγκρουση για την εξουσία.

Β. Κρεμμυδάς, *Νεότερη ιστορία, ελληνική και ευρωπαϊκή*, Γνώση, Αθήνα 1990, σ. 194.

ΕΝΟΤΗΤΑ 18

Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την 3η Σεπτεμβρίου 1843

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες αναδείχθηκε ο Όθωνας απόλυτος μονάρχης της Ελλάδας, να κατανοήσουν τους όρους *απόλυτη* και *συνταγματική μοναρχία*.

Να μάθουν για την περίοδο της Αντιβασιλείας και τις προσπάθειες που έγιναν κατά τη διάρκεια της για την οικοδόμηση κρατικών θεσμών.

Να πληροφορηθούν σχετικά με την περίοδο προσωπικής διακυβέρνησης του Όθωνα (1835-1843) και τις διεργασίες που οδήγησαν στην 3η Σεπτεμβρίου 1843.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Αξίζει ιδιαίτερα να επισημανθεί το πανηγυρικό κλίμα που φαίνεται ότι επικρατούσε κατά την υποδοχή του Όθωνα στο Ναύπλιο, γεγονός που αποτυπώνεται στον πίνακα και μαρτυρά τις προσδοκίες που είχαν οι Έλληνες από τον νεαρό βασιλιά.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Αντιβασιλεία και ελληνικά πολιτικά κόμματα

Ευθύς εξαρχής [η Αντιβασιλεία] απέβλεψε στη συνένωση όλων των κομμάτων κάτω από την αιγίδα του στέμματος καθώς και στη διασφάλιση της ανεξαρτησίας της χώρας από την ξένη επέμβαση. Θεωρητικά τουλάχιστον, γιατί η Αντιβασιλεία είτε ως συλλογικό σώμα στην πρώτη περίοδο είτε αργότερα, όταν ο Άρμανσπεργκ την ασκούσε ως μοναδικός σχεδόν φορέας της, δεν απέφυγε την εμπλοκή τόσο με τις ξένες Δυνάμεις όσο και με τα ελληνικά πολιτικά κόμματα. [...] Οπωσδήποτε, οι επιδιώξεις αυτές της Αντιβασιλείας ήταν, εκ προοιμίου, ανέφικτες. Η πρώτη, γιατί είχε ως προϋπόθεση την ισοπέδωση των πολιτικών παρατάξεων και την εξουδετέρωση της ισχύος των κομμάτων, πράγμα στο οποίο αντιδρούσαν όλα τα κόμματα. Οι διασυνδέσεις εξάλλου που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στα τελευταία και στους εκπροσώπους των ξένων Δυνάμεων έκαναν επίσης αδύνατη τη δεύτερη, επειδή οι Δυνάμεις είχαν κάθε συμφέρον να ενθαρρύνουν τα κόμματα στην αντίστασή τους εναντίον της εξουσίας και στις πιέσεις που ασκούσαν αυτά εκ των κάτω ώστε να μπορούν εκείνες, επεμβαίνοντας εκ των υστέρων και πιέζοντας εκ των άνω, να επιτυγχάνουν τους στόχους τους. [...]

Οι υπολογισμοί της Αντιβασιλείας, σύμφωνα με τους οποίους η με κάθε τρόπο παρεμπόδιση των κομμάτων να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή της χώρας θα τα ανάγκαζε τελικά σε υποταγή, αποδείχθηκαν σφαλεροί.

Ι.Α. Πετρόπουλος & Αικ. Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1833-1843*, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 115-116.

ΕΝΟΤΗΤΑ 19

Από την 3η Σεπτεμβρίου 1843 έως την έξωση του Όθωνα (1862)

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν την πολιτειακή μεταβολή που ακολούθησε την 3η Σεπτεμβρίου 1843, καθώς και τον χαρακτήρα του συντάγματος του 1844.

Να γνωρίσουν τον τρόπο λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα μετά τη θέσπιση του συντάγματος του 1844.

Να αφομοιώσουν τους όρους *Μεγάλη Ιδέα* και *αλυτρωτισμός*.

Να κατανοήσουν μέσα από τη μελέτη συγκεκριμένων γεγονότων (π.χ. Κριμαϊκός πόλεμος) την επίδραση της Μεγάλης Ιδέας και του αλυτρωτισμού τόσο στη διεθνή θέση της Ελλάδας όσο και στην εσωτερική πολιτική κατάσταση της χώρας.

Να γνωρίσουν τις διεργασίες που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

α και β. Οι δύο πηγές θα πρέπει να μελετηθούν σε αντιπαραβολή.

Στην πηγή α ο Ιωάννης Κωλέττης, αφού τονίσει ότι οι Έλληνες δεν πρέπει να ενδιαφέρονται για το ελληνικό κράτος μόνον, αλλά για την ελληνική φυλή συνολικά, υπογραμμίζει ότι μέχρι τη στιγμή που μιλά έχει επιτευχθεί «μέρος του όλου σκοπού» και εισηγείται τη χρήση του όρου *Μεγάλη Ιδέα* προκειμένου να περιγράψει τις εδαφικές επιδιώξεις που οφείλει να έχει ο ελληνισμός.

Στην πηγή β ο Ιωάννης Φιλάρετος υποστηρίζει ότι η επιδίωξη υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας αποπροσανατόλισε τους Έλληνες από την «υλική προαγωγή», δηλαδή την οικονομική ανάπτυξη, που θα έπρεπε να είναι, κατά τη γνώμη του, η κύρια επιδίωξή τους.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Οι Έλληνες ενδιαφέρονταν για τα κοινά και συμμετείχαν στην πολιτική με πάθος. Έτσι, συχνά, οι εκλογικές μάχες συνοδεύονταν από εντάσεις ή ακόμη και συγκρούσεις ανάμεσα σε ανθρώπους με διαφορετικές πολιτικές απόψεις.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή α.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή β.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Εθνοσυνέλευση 1843-1844: Νόμος περί εκλογής των βουλευτών

Άρθρο 1. – Σε κάθε επαρχία του Βασιλείου της Ελλάδας [...] εκλέγεται ανάλογος αριθμός Βουλευτών κατά τους εξής όρους: επαρχίες που έχουν πληθυσμό μέχρι και δέκα χιλιάδες ψυχές εκλέγουν ένα Βουλευτή· αυτές που έχουν πάνω από δέκα και μέχρι είκοσι, δύο· αυτές που έχουν πάνω από είκοσι και μέχρι τριάντα, τρεις· αυτές που έχουν πάνω από τριάντα, τέσσερις.

Άρθρο 4. – Οι Βουλευτές εκλέγονται άμεσα από τους πολίτες που έχουν το δικαίωμα του ψηφοφορεΐν (εκλέγειν).

Άρθρο 5. – Το δικαίωμα του ψηφοφορεΐν ανήκει σε όλους τους Έλληνες που γεννήθηκαν μέσα στο Βασίλειο, ή αυτούς που απέκτησαν το δικαίωμα του πολίτη με βάση τους ισχύοντες νόμους, έχουν συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας τους, έχουν επιπλέον κάποια ιδιοκτησία εντός της επαρχίας, όπου διαμένουν μόνιμα, ή εξασκούν σε αυτή οποιονδήποτε επάγγελμα ή ανεξάρτητο επιτήδευμα.

Εξαιρούνται α) όσοι ανακρίνονται κατηγορούμενοι για κακούργημα· β) όσοι έχουν στερηθεί πρόσκαιρα ή για πάντα με δικαστική απόφαση το δικαίωμα του ψηφοφορεΐν· γ) όσοι τους έχει αφαιρεθεί η ελεύθερη διαχείριση της περιουσίας τους.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, φ. αρ. 7, 25 Μαρτίου 1844.

(απόδοση: οι συγγραφείς)

Πηγή: Α. Παντελής, Σ. Κουτσουμπίνας, Τρ. Γεροζήσης, Κείμενα συνταγματικής ιστορίας, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, τόμ. πρώτος, σ. 233-234.

2. Τα «εκλογικά ήθη» του Κωλέττη και των οπαδών του

Πρόκειται να κυρωθώσι φιλικαί εκλογαί; Ευθύς και αι δεινόταται παραβιάσεις παρεσιωπώντο ή εξακατηρίζοντο εποσιώδεις παρατυπιαί· και η μεν βία, η στάσις αυτή, απεκαλούντο δικαία άμυνα, η δε αδικία, η ακολασία, το ψεύδος, δικαιοσύνη, μετριότης, αλήθεια. Και αυτά αι λέξεις ήλλαξαν σημασίαν· η μεν παραβίασις των καλών ωνομάσθη συστολή των σανίδων, αι δε σαπυνοκασέλαι και τα σακκούλια κάλπαι, η λύμανσις των σφραγίδων τυχαία σύντριψις, οι συμβολαιογράφοι επί της ψηφοφορίας επιτροπαί και οι απόβλητοι του λαού εκλεκτοί αυτού.

Ν. Δραγούμης, Ιστορικαί αναμνήσεις, Αθήνα 1925.

Πηγή: Ιστορία του ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΓ', σ. 119.

ΕΝΟΤΗΤΑ 20

Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το κίνημα στο Γουδί (1909)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν για την άνοδο στον ελληνικό θρόνο του Γεωργίου Α΄ και την ενσωμάτωση της Επτανήσου στο ελληνικό κράτος.

Να γνωρίσουν τα κύρια χαρακτηριστικά του συντάγματος του 1864.

Να πληροφορηθούν σχετικά με τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα την περίοδο 1864-1881.

Να κατανοήσουν το σύστημα του δικομματισμού, το πολιτικό πρόγραμμα του Χ. Τρικούπη και τις πολιτικές θέσεις του Θ. Δηλιγιάννη.

Να γνωρίσουν τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1890-1908, με έμφαση στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στην επιβολή του ΔΟΕ.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Χ. Τρικούπης υποστηρίζει, σε αυτό το πραγματικά ιστορικό κείμενό του, ότι οι πηγές της κακοδαιμονίας της Ελλάδας βρίσκονται στο ότι ο βασιλιάς παρεμβαίνει διαρκώς στα κοινά, διορίζοντας και καταργώντας κυβερνήσεις, με αποτέλεσμα το πολίτευμα να μοιάζει περισσότερο με απόλυτη μοναρχία. Σ' αυτή τη διαπίστωση βασίστηκε η πρότασή του για καθιέρωση της «αρχής της δεδωλωμένης».

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Η διώρυγα της Κορίνθου ήταν ένα από τα μεγάλα τεχνικά έργα που πραγματοποιήθηκαν επί πρωθυπουργίας Τρικούπη.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Απόψεις για τη λειτουργία της ελληνικής πολιτικής ζωής τον 19ο αιώνα

α. Συμβαίνει συχνά το άτομο να δίνει την ψήφο του για ωφελήματα που πήρε ή που του έταξαν και όχι με βάση τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις. [...] Οι πληθυσμοί για τους οποίους μιλούμε ζουν συχνά μέσα σε τόση εξαθλίωση ώστε η «προστασία» να μπορεί να θεωρηθεί σα μια ανάγκη για τη συντήρηση της υπάρξεως. Αφού η ψήφος είναι ένα από τα σπάνια αγαθά που τους παραχωρεί η κοινωνία, είναι φυσικό οι κατηγορίες αυτές των απόκληρων να προσπαθούν να βγάλουν απ' αυτή, την μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια.

Ζ. Μεϊνών, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Μπαύρον, Αθήνα 1966, σ. 43.

β. Επειδή τα κόμματα δεν είχαν ποτέ αναπτύξει αποκλειστικές και ιδιόζουσες οργανωτικές δομές, ήταν εύκολο να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι δεν είχαν καθόλου δομή [...]. Στην πράξη όμως τα κόμ-

ματα ενσωματώθηκαν σε συστήματα [...] που είχαν δημιουργηθεί για άλλους σκοπούς. Το βασικότερο από τα συστήματα αυτά προερχόταν από τον τύπο της κοινωνίας που χαρακτήριζε την οθωμανική περίοδο [...]. Πολυμελείς οικογένειες, ιεραρχικά οργανωμένες σε πελατείες, αποτελούσαν πολιτικές φατρίες αλλά και οικονομικές μονάδες ή επαγγελματικές οργανώσεις. [...] Όταν μιλούμε για κόμματα σ' αυτό το επίπεδο, κατονομάζουμε απλώς μια ιδιαίτερη πλευρά της δραστηριότητας που οι σύγχρονοι αντιμετωπίζουν συνήθως ως ένα αδιαφοροποίητο σύνολο.

J.A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, τόμ. Β', σ. 625-626.

3. Από πολλές απόψεις, η προστασία δεν είναι μόνο μία όψη ή ένα μέσο της πολιτικής: Είναι αυτή καθαυτή η πολιτική, με την έννοια ότι αποτελεί το μόνο τρόπο εξασφάλισης των βασικών εκείνων στοιχείων της ατομικής ή οικογενειακής ζωής. Ακόμα, το φαινόμενο της προστασίας μπορεί να εξηγηθεί από μια διπλή σχέση εμπιστοσύνης (από τον εκλεγμένο στον εκλογέα και αντίστροφα). Για να διατηρείται η σχέση σημαίνει ότι ο καθένας από τους δύο διεκπεραιώνει όσα ο άλλος περιμένει από αυτόν.

Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 222.

4. Η διαφοροποίηση μεταξύ πελατειακών κομμάτων από τη μια και κομμάτων αρχών ή κομμάτων με κοσμοθεωρία από την άλλη, που χρησιμοποιεί ως μοναδικό χαρακτηριστικό το κίνητρο της κομματικής προτίμησης των οπαδών, είναι έτσι κι αλλιώς ακατάλληλη για επιστημονικές πραγματεύσεις, επειδή δεν υπάρχουν ούτε κόμματα καθαρά πελατειακά ούτε κόμματα που βασίζονται καθαρά σε κοσμοθεωρίες [ενν. κατά τον 19ο αιώνα].

G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2004, τόμ. Α', σ. 268.

Σχολιασμός

Αξίζει να επισημανθεί η σαφής διαφοροποίηση που εντοπίζεται στο κείμενο του G. Hering, όπου και υπογραμμίζεται το γεγονός ότι κατά τον 19ο αιώνα «δεν υπάρχουν ούτε κόμματα καθαρά πελατειακά ούτε κόμματα που βασίζονται καθαρά σε κοσμοθεωρίες». Η μελέτη της ελληνικής πολιτικής κατά τον 19ο αιώνα προϋποθέτει, λοιπόν, απόρριψη των στερεοτύπων και ακριβή εξέταση των δεδομένων της περιόδου.

ΕΝΟΤΗΤΑ 21

Το κρητικό ζήτημα (1821-1905)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν το περιεχόμενο του όρου *κρητικό ζήτημα*.

Να γνωρίσουν τις απόπειρες των Κρητικών να αποτινάξουν την οθωμανική κυριαρχία.

Να κατανοήσουν τη θέση και τη σημασία του κρητικού ζητήματος στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο αιώνα.

Να πληροφορηθούν σχετικά με την αναγνώριση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας (1898) και την επανάσταση του Θέρισου (1905).

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Πρωταρχική επιδίωξη των Κρητικών στα 1866 ήταν η ένωση με την Ελλάδα. Εναλλακτικά, ωστόσο, ήταν πρόθυμοι να συμβιβαστούν ακόμη και με την αναγνώριση αυτονομίας, στο πλαίσιο της οποίας θα τους αναγνωρίζονταν κάποια δικαιώματα και θα απαλλάσσονταν από την υψηλή φορολογία.

2. Η ιδιομορφία της επανάστασης του Θέρισου ήταν ότι στρεφόταν εναντίον όχι της οθωμανικής κυριαρχίας, όπως είχε συμβεί με όλες τις έως τότε επαναστάσεις στην Κρήτη, αλλά της διοίκησης του Έλληνα πρίγκιπα Γεώργιου. Οι επαναστάτες, ανάμεσα στους οποίους ηγετική μορφή ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ζητούσαν την ένωση με την Ελλάδα ή, σε περίπτωση που κάτι τέτοιο κρινόταν ανέφικτο στην παρούσα φάση, τη φιλελευθεροποίηση του πολιτεύματος, ώστε να απαλλαγεί η Κρήτη από τον δεσποτισμό, δηλαδή από τη διοίκηση του πρίγκιπα Γεώργιου. Χαρακτηριστική του ζήλου των επαναστατών είναι και η δήλωση που κάνουν στο τέλος της επαναστατικής προκήρυξης ότι θα επιδιώξουν την υλοποίηση των σκοπών τους και με ένοπλα λαϊκά συλλαλητήρια. (Παράλληλα, μπορεί να δοθεί στους μαθητές και να αξιοποιηθεί το κείμενο που υπάρχει στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Το ολοκάυτωμα της μονής Αρκαδίου προκάλεσε έντονη συγκίνηση τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Μάλιστα σε ορισμένες χώρες, όπως η Ιταλία, σημειώθηκαν φιλελληνικές κινήσεις παρόμοιες με αυτές που είχαν γίνει στα χρόνια του Αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας.

3. Η επανάσταση του Θέρισου συζητήθηκε ιδιαίτερα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, καθώς στρεφόταν εναντίον του Έλληνα διοικητή της Κρήτης πρίγκιπα Γεώργιου. Στα χρόνια αυτά αναπτύχθηκε στην Ελλάδα η εντύπωση ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν σφοδρός πολέμιος της μοναρχίας και της βασιλικής οικογένειας. Εντύπωση, ωστόσο, που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Πολιτικές διεργασίες που οδήγησαν στην επανάσταση του Θέρισου

Η παράταση του καθεστώτος της αρμοστείας, κατά την οποία το νησί τελούσε υπό την εξουσία του εντολοδόχου των Μεγάλων Δυνάμεων [δηλαδή του πρίγκιπα Γεωργίου] με τη συνδρομή διεθνών στρατευμάτων, συντηρούσε μια ερμαφρόδιτη κατάσταση, που ενέτεινε το αδιέξοδο. Αντίθετα, η απεμπλοκή από την άμεση διεθνή κηδεμονία, με την πλήρη εφαρμογή των θεσμών της αυτοτελούς συνταγματικής ηγεμονίας, την ολοκλήρωση της αυτοδιοίκησης και τη συγκρότηση της συνταγματικά προβλεπόμενης πολιτοφυλακής, θα επέτρεπε την εγκαθίδρυση ενός λειτουργικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ενώ παράλληλα θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις μιας πλέον ευέλικτης πολιτικής στο διεθνές σκηνικό. Η γραμμή αυτή, όμως, βρισκόταν σε ευθεία αντιπαράθεση με την πολιτική του Γεωργίου, για μια σειρά από σημαντικούς λόγους. Ο Ύπατος Αρμοστής, κατά πρώτον, δεν επιθυμούσε το συνταγματικό περιορισμό των εξουσιών του, που αναπόφευκτα θα προέκυπτε από μια τέτοια εξέλιξη· κατά δεύτερον, δεν επιθυμούσε να κατηγορηθεί ότι, υιοθετώντας την πολιτική αυτή, επιδίωκε εμμέσως να εξασφαλίσει για τον εαυτό του την εγκαθίδρυση ενός ισόβιου ηγεμονικού θρόνου· κατά τρίτον, θεωρούσε το χειρισμό της διεθνούς πτυχής του κρητικού ζητήματος προνομιακό χώρο της δυναστείας – που στην Κρήτη αντιπροσωπευόταν από τον ίδιο [...]: τέλος, υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να δοθεί στις Μεγάλες Δυνάμεις το επιχείρημα ότι υπάρχει μερίδα των Κρητών που δέχεται πράγματι τη λύση της αυτόνομης πολιτείας, πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα ήταν δυνατόν να εκβιασθεί η συγκατάνευσή τους στο αίτημα της Ένωσης.

[...] Ο Βενιζέλος αποτέλεσε τον πόλο, πέριξ του οποίου συσπειρώθηκε βαθμιαία η «Ηνωμένη εν Κρήτη Αντιπολίτευσις», η οποία στις 26 Φεβρουαρίου 1905 διατύπωσε με σαφήνεια την πολιτική της πλατφόρμα [βλέπε πηγή 2 του Βιβλίου του μαθητή]. [...] Δύο εβδομάδες αργότερα (10 Μαρτίου) η τριανδρία των Ελευθέριου Βενιζέλου, Κωνσταντίνου Φούμπ και Κωνσταντίνου Μάνου ύψωνε στο Θέρισο της ορεινής Κυδωνίας την ελληνική σημαία, σηματοδοτώντας την έναρξη άλλης μιας επανάστασης των χριστιανών της Κρήτης, της οποίας όμως αυτή τη φορά οι κύριοι αντίπαλοι δεν ήταν μουσουλμάνοι.

Λ. Καλλιβρετάκης, «Κρήτη 1871-1913, το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 5ος, σ. 338-340.

ΕΝΟΤΗΤΑ 22

Τα Βαλκάνια των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών επιδιώξεων

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν όλους εκείνους τους παράγοντες που οδήγησαν, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, στην εκδήλωση των εθνικών επιδιώξεων όλων των βαλκανικών λαών.

Να καταλάβουν τι ήταν το μακεδονικό ζήτημα και να παρακολουθήσουν την εξέλιξή του από την εκδήλωσή του έως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Να μελετήσουν το κίνημα των Νεοτούρκων ως εκδήλωση των τουρκικών εθνικών επιδιώξεων και να κατανοήσουν τη σημασία του για τους άλλους λαούς των Βαλκανίων.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1α και 1β. Οι δύο πηγές καλό θα ήταν να μελετηθούν παράλληλα.

Η πηγή 1α αναφέρεται στον ελληνοβουλγαρικό ανταγωνισμό για τον έλεγχο της εκπαίδευσης στην υπό οθωμανική διοίκηση Μακεδονία.

Η πηγή 1β αφορά μια διάσταση του μακεδονικού ζητήματος που συνήθως υποτιμάται: τον οικονομικό ανταγωνισμό Ελλήνων και Βουλγάρων.

2. Η ίδρυση της ελληνικής Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως βασίστηκε στην εκτίμηση, λανθασμένη όπως αποδείχτηκε, ορισμένων Ελλήνων ότι ήταν δυνατός ο έλεγχος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας «από τα μέσα». (Καλό θα ήταν να φωτοτυπηθεί και να μοιραστεί στους μαθητές το σχετικό κείμενο που υπάρχει στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο χάρτης θα πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά προκειμένου οι μαθήτριες και οι μαθητές να κατανοήσουν ότι το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ήταν μια εποχή έντασης και σχεδόν συνεχών ανακατατάξεων για τα Βαλκάνια.

3. Οι εξαγγελίες του κινήματος των Νεοτούρκων δημιούργησαν, αρχικά, μεγάλη ευφορία ανάμεσα στις υπόδουλες εθνότητες, που πίστεψαν ότι άρχιζε γι' αυτές μια νέα περίοδος ευημερίας. Σύντομα φάνηκε ότι πράγματι άρχιζε μια νέα περίοδος· αλλά μια νέα περίοδος καταστολής και διώξεων των εθνοτήτων που διέμεναν στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τις πηγές 1α και 1β.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2 και την εικόνα 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η ίδρυση της Ελλάδας αφυπνίζει τους άλλους βαλκανικούς εθνικισμούς

Ο νέος ελληνικός εθνικισμός ήταν αρκετός για να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της χώρας [...]. Αλλά είχε και το παράδοξο αποτέλεσμα να περιορίσει τον Ελληνισμό στην Ελλάδα, και έτσι να δημιουργήσει ή να εντείνει τον λανθάνοντα εθνικισμό των άλλων βαλκανικών λαών. Όσο το να είναι κανείς Έλληνας αποτελούσε κάτι περισσότερο από το απαραίτητο επαγγελματικό προσόν του εγγράμματος ορθόδοξου χριστιανού των Βαλκανίων, ο εξελληνισμός είχε σημειώσει προόδους. Από τη στιγμή που σήμαινε την πολιτική υποστήριξη για την Ελλάδα, άρχισε να υποχωρεί ακόμη και ανάμεσα στις βαλκανικές εγγράμματες τάξεις. Μ' αυτήν την έννοια η ελληνική ανεξαρτησία ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέλιξη του εθνικισμού των άλλων βαλκανικών εθνών.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990, σ. 190.

2. Η «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως»

Η ήττα του οθωμανικού *ancien régime* (παλιό καθεστώς), που επιτελέστηκε με τη νεοτουρκική επανάσταση, αναστάτωσε τις ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί στη Βαλκανική και κλόνισε για άλλη μία φορά τα δεδομένα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Επιπλέον, έφερε και πάλι στην επιφάνεια το ζήτημα του ρόλου των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως προς τον προσανατολισμό του εθνικού ζητήματος. Η εγκαθίδρυση κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, οι υποσχέσεις των Νεοτούρκων για ισονομία και συνταγματικότητα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη νόμιμη εκπροσώπηση των χριστιανικών και άλλων εθνοτήτων στο νέου τύπου κράτος.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε από τον Ίωνα Δραγούμη και τον Σουλιώτη-Νικολαΐδη η «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», η οποία ανέλαβε να παίξει το ρόλο του συνδέσμου ανάμεσα στο νεοτουρκικό καθεστώς και στο ελλαδικό κράτος. Ο Δραγούμης και ο Σουλιώτης είχαν ενστερνιστεί την άποψη ότι η Αυτοκρατορία έπρεπε να αλωθεί από τα μέσα και ότι φυσικά θα εξελληνιζόταν. Δήλωναν μάλιστα ρητά την περιφρόνησή τους προς το «κρατίδιον», όπως αποκαλούσαν το ελληνικό κράτος. Έθεταν όμως ένα σημαντικό δίλημμα στην εξωτερική πολιτική του «κρατιδίου»: Την επιλογή ανάμεσα στη φιλική εκσυγχρονισμένη και πολλά υποσχόμενη Τουρκία και τη σλαβική φυλή, που «σφετερίστηκε» τη Μακεδονία. Στην κίνηση όμως αυτή δεν δόθηκε καμία συνέχεια, αφού η νεοτουρκική ηγεσία διέλυσε γρήγορα τις αυταπάτες που είχαν δημιουργηθεί στην αρχή δείχνοντας ένα πρόσωπο πολύ σκληρότερο και από αυτό του Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ.

Λ. Λούβη, «Το εθνικό ζήτημα, "σλαβικός κίνδυνος" και ελληνική εξωτερική πολιτική», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 5ος, σ. 43-44.

ΕΝΟΤΗΤΑ 23

Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν τα κύρια γνωρίσματα της ελληνικής οικονομίας κατά τον 19ο αιώνα.

Να γνωρίσουν τις κύριες ομάδες της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα.

Να κατανοήσουν τη σημασία του όρου *αστικοποίηση* και να γνωρίσουν τις εξελίξεις που οδήγησαν στη βαθμιαία αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας.

Να λάβουν βασικές πληροφορίες για θέματα όπως η μετανάστευση, τα κινήματα των αγροτών και των εργατών, καθώς και για το γυναικείο ζήτημα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η σαφής επιδείνωση των συνθηκών ζωής των Ελλήνων κολίγων της Θεσσαλίας, αμέσως μετά την ενσωμάτωση των περιοχών που κατοικούσαν στο ελληνικό κράτος, γέννησε ένα μαχητικό αγροτικό κίνημα που έλαβε σε ορισμένες περιπτώσεις βίαιες μορφές.

2. Η Ελλάδα διέθετε κατά τον 19ο αιώνα (όπως και αργότερα) έναν από τους μεγαλύτερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους εμπορικούς στόλους του κόσμου.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Το κράτος συμμετείχε, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, στη διαμόρφωση εκείνων των υποδομών που ήταν απαραίτητες για την οικονομική ανάπτυξη. Η προσπάθεια αυτή εντάθηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Χαρίλαο Τρικούπη.

2. Η σταφίδα ήταν το κύριο εξαγωγίμο προϊόν της Ελλάδας για πολλές δεκαετίες στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η απόλυτη εξειδίκευση ορισμένων περιοχών, κυρίως της Πελοποννήσου, στην καλλιέργεια σταφίδας (μονοκαλλιέργεια), που προοριζόταν για εξαγωγή, είχε ως αποτέλεσμα η οικονομία της σταφίδας να είναι εξαιρετικά ευάλωτη στις διεθνείς οικονομικές κρίσεις. (Καλό θα ήταν να αξιοποιηθεί σχετικό κείμενο του ιστορικού Γ.Β. Δερτιλή που δίνεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τον πίνακα 2.

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 2.

3. Θα άξιζε τον κόπο να παροτρυνθούν οι μαθητές να εκπονήσουν τη συγκεκριμένη διαθεματική δραστηριότητα. Θα είχαν, έτσι, την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι η λογοτεχνία και ο κινηματογράφος, προσεγγίζοντας με τους δικούς τους τρόπους το παρελθόν, μπορούν να λειτουργήσουν επικουρικά στην επιστημονική προσέγγιση της ιστορίας. [Ας σημειωθεί ότι τόσο το βιβλίο όσο και η ταινία που προτείνονται (ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ) έχουν επιλεγεί με γνώμονα την υψηλή αισθητική τους αξία, αλλά και τη δυνατότητα των μαθητών να έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτά.]

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Σταφίδα και σταφιδικό ζήτημα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Στην πρώτη δεκαετία της ανεξαρτησίας, η επέκταση της αμπελουργίας οφείλεται στην ανασυγκρότηση από τις καταστροφές του πολέμου. [...] Έτσι, οι χωρικοί άρχισαν να ξανακαλλιεργούν τους αμπελώνες που είχαν εγκαταλειφθεί και να ξαναφυτεύουν όσους είχαν καταστραφεί. [...]

Επιπλέον, η αμπελοκαλλιέργεια είχε ένα ακόμη πλεονέκτημα, σημαντικό στις συνθήκες πείνας που επικρατούσαν στην ύπαιθρο: μπορούσε να συνεισφέρει στην διατροφή της οικογένειας πολύτιμο συμπλήρωμα θερμίδων. Όχι τόσο με το σταφύλι, όσο με το κρασί, προϊόν που συντηρείται εύκολα και για πολλούς μήνες. [...] Αλλά η ιδιότητα που είχαν τα προϊόντα αυτά να διατηρούνται επί μακρόν τα καθιστούσε ιδανικά και για την αγορά. [...] Το σημαντικότερο εμπορεύσιμο προϊόν, όμως, ήταν η σταφίδα που εξαγόταν κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία. [...] Αλλά η ζήτηση πολλαπλασιάστηκε και διαφοροποιήθηκε στη δεκαετία του 1860, όταν η φυλλοξήρα [ασθένεια του αμπελιού] κατέστρεψε τους αμπελώνες της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Ιβηρικής Χερσονήσου, χωρίς να επεκταθεί στην Ελλάδα. Οι έλληνες χωρικοί στράφηκαν τότε προς την αμπελουργία ακόμη μαζικότερα. [...]

Η ωραία εικόνα που μόλις περιγράψαμε είχε, βεβαίως, και μια άλλη όψη, σκοτεινότερη. Η υπερανάπτυξη της αμπελουργίας εξέθετε την αγροτική οικονομία στους κινδύνους της εξαγωγικής μονοκαλλιέργειας, σε μια αγορά με ασταθείς τιμές. [...] Η μεταστροφή της συγκυρίας επέφερε τελικώς την χειρότερη κρίση που υπέστη η ελληνική ύπαιθρος στον 19ο αιώνα.

Πράγματι, στις ανταγωνίστριες χώρες φυτεύτηκαν στο μεταξύ νέοι, υγιείς αμπελώνες. [...] Παράλληλα, μειώθηκε και η ζήτηση της σταφίδας. [...]

Από τη στιγμή που η αύξηση της ελληνικής παραγωγής συνέπεσε με την αύξηση της παγκόσμιας, μετά το 1892, οι παραγωγοί βρέθηκαν μπροστά στο φάσμα της υπερπαραγωγής και της πτώσης των τιμών. [...] Τεράστια αποθέματα σταφίδας σωρεύθηκαν έτσι αδιάθετα και η κρίση οδήγησε χιλιάδες χωρικούς στην μετανάστευση προς τις πόλεις και, μεταξύ 1904 και 1912, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, γ' έκδοση, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, τόμ. Α', σ. 370-374.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 24

Επιστήμες και στοχασμός στον κόσμο τον 19ο αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις κυριότερες επιστημονικές κατακτήσεις του 19ου αιώνα.

Να κατανοήσουν τη θεωρία της εξέλιξης και τη σημασία της.

Να μάθουν για τις εξελίξεις στον χώρο του στοχασμού κατά τον 19ο αιώνα, ειδικότερα να κατανοήσουν τους όρους *θετικισμός* και *μαρξισμός*.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Κλείνοντας το βιβλίο του *Η καταγωγή των ειδών*, ο Δαρβίνος έχει συνειδητοποιήσει πλήρως το γεγονός ότι τα συμπεράσματά του θα προκαλέσουν αντιδράσεις, που μάλιστα θα προέρχονται κυρίως από τον χώρο της εκκλησίας. Ανέναντι σε αυτές, ο Δαρβίνος παραθέτει με απλότητα και νηφαλιότητα τα πορίσματα των ερευνών του. (Καλό θα ήταν να αξιοποιηθεί το κείμενο του Χόμπσμπασου για τη δαρβινική θεωρία και τη θέση της στην ιστορία των ιδεών, που δίνεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ορισμένες επιχειρήσεις δημιούργησαν και ενσωμάτωσαν εργαστήρια χημείας. Η επιστήμη έπαψε να έχει αποκλειστικά και μόνο ερευνητικό χαρακτήρα και άρχισε να υποτάσσεται, όλο και περισσότερο, στις απαιτήσεις και στα κελεύσματα της βιομηχανίας και της οικονομίας. Οι χημικοί ήταν από τους πρώτους επιστήμονες που μετατράπηκαν σε μισθωτούς εργαζόμενους σε επιχειρήσεις.

2. Ο Λουί Παστέρ (1822-1895), ερευνώντας τις ζυμώσεις που γίνονται κατά την παρασκευή του κρασιού, επινόησε μέθοδο για τη συντήρηση της μπίρας, που έγινε γνωστή, από το όνομά του, ως *παστερίωση*. Κατά την περίοδο 1870-1886 ερεύνησε τα λοιμώδη νοσήματα, ανακάλυψε τον σταφυλόκοκκο και τον στρεπτόκοκκο και κατασκεύασε το εμβόλιο κατά της λύσσας (1885), γεγονός που τον έκανε διάσημο.

3. Η δημοσίευση των απόψεων του Δαρβίνου γέννησε μεγάλες συζητήσεις και προκάλεσε οξύτατες αντιδράσεις. Στο πλαίσιο αυτό, οι επικριτές του δεν δίστασαν να τον αναπαραστήσουν σαν πίθηκο, προκειμένου να καυτηριάσουν τη βασική θέση του ότι ο άνθρωπος έχει προέλθει από το συγκεκριμένο ζωικό είδος.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Επιστήμες και βιομηχανία

Τη σκυτάλη παίρνουν μετά το 1880 νέες βιομηχανίες, καρποί των προόδων που έκανε από το 1850 η επιστημονική και τεχνική έρευνα. [...] Η χημεία περνά από το χώρο του [...] εργαστηρίου σε αυτόν της μαζικής παραγωγής, καθώς μια σειρά επαναστατικών επιστημονικών ανακαλύψεων γεννούν την οργανική χημεία και επιτρέπουν την παραγωγή βασικών προϊόντων σε μεγάλες ποσότητες. [...] Ολόκληρη η βιομηχανική Ευρώπη μετέχει στην επανάσταση της χημείας, αλλά η Γερμανία κυριαρχεί [...], τόσο στην παραγωγή όσο και στις εξαγωγές.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 166.

2. Η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης και η θέση της στην ιστορία των ιδεών

Η θεωρία της εξέλιξης μέσω της φυσικής επιλογής είχε επιπτώσεις που ξεπερνούσαν κατά πολύ τα όρια της βιολογίας, και σ' αυτό βρίσκεται η σημασία της. Επικύρωσε το θρίαμβο της ιστορίας πάνω σε όλες τις επιστήμες, αν και κατά κανόνα οι σύγχρονοι συνέχισαν εδώ την «ιστορία» με την «πρόοδο». Εξάλλου, εντάσσοντας και τον ίδιο τον άνθρωπο στη βιολογική εξέλιξη, κατέργησε την αυστηρή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις φυσικές επιστήμες και τις κοινωνικές επιστήμες ή επιστήμες του ανθρώπου. Στο εξής ολόκληρος ο κόσμος, ή τουλάχιστον ολόκληρο το ηλιακό σύστημα, έπρεπε να γίνεται νοητό ως διαδικασία συνεχούς ιστορικής αλλαγής. [...]

Το μεγάλο επίτευγμα της θεωρίας της φυσικής επιλογής ήταν ότι εξήγησε την ακόμα μεγαλύτερη ποικιλία έμβιων όντων, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου. Αυτή η επιτυχία έβαλε, και εξακολουθεί να βάζει, πολλούς στοχαστές στον πειρασμό να αρνηθούν ή να υποτιμήσουν τις πολύ διαφορετικές και καινοφανείς διεργασίες που κυβερνούν την ιστορική αλλαγή και να αναγάγουν τις κοινωνικές μεταβολές στους νόμους της βιολογικής εξέλιξης – με βαρυσήμαντες πολιτικές συνέπειες και, μερικές φορές, προθέσεις («κοινωνικός δαρβινισμός»). Η κοινωνία στην οποία ζούσαν οι δυτικοί επιστήμονες [...] συνδύαζε σταθερότητα και αλλαγή· το ίδιο έκαναν και οι εξελικτικές θεωρίες τους.

Αυτές οι θεωρίες, ωστόσο, είχαν δραματικό ή μάλλον τραυματικό χαρακτήρα, γιατί ήταν η πρώτη φορά που συγκρούονταν εσκεμμένα και μαχητικά με τις δυνάμεις της παράδοσης, τον συντηρητισμό και προπαντός τη θρησκεία. [...] Η βιαιότητα που χαρακτηρίζει την αντίδραση κατά της έννοιας της βιολογικής εξέλιξης ήταν ιδεολογική. Πώς μπορούσε ο άνθρωπος, πλάσμενος κατ' εικόνα και ομοίωση του Θεού, να μην είναι παρά μια παραλλαγμένη μαϊμού; Θεωρώντας ότι είχαν να διαλέξουν ανάμεσα στους πιθήκους και τους αγγέλους, οι αντίπαλοι του Δαρβίνου πήραν το μέρος των αγγέλων. [...]

Έτσι, η τύχη του δαρβινισμού δεν εξαρτήθηκε τόσο από την επιτυχία του να πείσει το επιστημονικό κοινό, δηλαδή από τις προφανείς αρετές της Καταγωγής των ειδών, όσο από την πολιτική και ιδεολογική συγκυρία του χρόνου και της χώρας.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, γ' ανατύπωση, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003, σ. 386-389.

ΕΝΟΤΗΤΑ 25

Τέχνες και Γράμματα στον κόσμο τον 19ο αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κυριότερα ρεύματα που εκδηλώθηκαν στους χώρους των Τεχνών και των Γραμμάτων κατά τον 19ο αιώνα.

Να κατανοήσουν τους όρους *νεοκλασικισμός*, *ρομαντισμός*, *ρεαλισμός* και *ιμπρεσιονισμός*.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο Τζον Κόνσταμπλ (1776-1837), ο σημαντικότερος, ίσως, τοπιογράφος του 19ου αιώνα, παρουσιάζει εδώ μια απλή αγροτική σκηνή, ένα κάρο με σανό που διασχίζει ένα ποτάμι. Από το έργο απουσιάζει κάθε πόζα και εκζήτηση, ενώ κυριαρχεί η επιδίωξη του καλλιτέχνη να αποδώσει με απλότητα και αυτοσυγκράτηση ό,τι βλέπει.

2. Ο Ζαν Φρανσουά Μιγέ (1814-1875) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκφραστές του ρεαλισμού στη ζωγραφική του 19ου αιώνα. Το γεγονός ότι, κατά το παρελθόν, τα μέλη των κατώτερων τάξεων εμφανίζονταν στη ζωγραφική μόνο ως κωμικά πρόσωπα έκανε την απόφασή του να ζωγραφίσει γυναίκες να δουλεύουν στα χωράφια πραγματικά επαναστατική. Οι τρεις γυναίκες του πίνακα δεν είναι ούτε κωμικές ούτε και όμορφες. Ο Μιγέ τις έπλασε στέρεα, με απλά περιγράμματα, δίνοντας έμφαση στις εξαιρετικά λιτές κινήσεις τους. Έτσι, οι τρεις χωριάτισσες έγιναν ένα θέμα με σοβαρότητα και αξιοπρέπεια.

3. Ο Κλοντ Μονέ (1840-1926) πίστευε ακράδαντα ότι ο γνήσιος καλλιτέχνης όφειλε να μην έχει εργαστήριο και να μη ζωγραφίζει ούτε μια πινελιά παρά μόνο μπροστά στο θέμα του. Ο ίδιος είχε μετατρέψει σε εργαστήριό του μια βάρκα σε ένα ποτάμι, για να μπορεί να μελετά τις διαφορετικές εντυπώσεις που δημιουργεί το τοπίο ανάλογα με τις εναλλαγές του φυσικού φωτός. Ο πίνακας *Impression: Soleil levant (Εντύπωση: Ανατολή)* απεικονίζει ένα λιμάνι στην πρωινή ομίχλη. Κύρια επιδίωξη του ζωγράφου είναι να καταγράψει την εντύπωση που παράγει το θέμα του υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες φωτός.

4. Ο Βίνσεντ βαν Γκογκ (1853-1890) δεν ενδιαφερόταν καθόλου για τη φωτογραφική αποτύπωση του θέματος, αλλά χρησιμοποιούσε τα χρώματα για να εκφράσει τι αισθανόταν για τα θέματα που ζωγράφιζε και τι ήθελε να αισθανθούν οι άλλοι.

5. Ο Πολ Σεζάν (1839-1906) αποδίδει τα βουνά της Προβηγκίας στέρεα και συγκεκριμένα, αν και εμφανίζονται λουσμένα στο φως.

6. Ο Ογκίστ Ροντέν (1840-1917), ένας από τους πιο φημισμένους καλλιτέχνες του καιρού του, συνήθιζε να αφήνει ένα τμήμα του έργου ακατέργαστο (όπως φαίνεται στο Βιβλίο του μαθητή), πιστεύοντας ότι ο θεατής έχει κάθε δικαίωμα να «ολοκληρώσει» εκείνος το έργο ενεργοποιώντας τη φαντασία του.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 2.

3. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Κουρμπέ και ο ρεαλισμός στη ζωγραφική

Ο ζωγράφος που έδωσε το όνομα σε αυτή την κίνηση [ενν. τον ρεαλισμό] ήταν ο Gustave Courbet (1819-1877). Όταν έκανε ατομική έκθεση σε μια παράγκα στο Παρίσι, το 1855, την ονόμασε: Le Réalisme, G. Courbet. Ο «ρεαλισμός» του επρόκειτο να σημαδέψει μια επανάσταση στην τέχνη. Ο Κουρμπέ δεν ήθελε να είναι μαθητής κανενός, μόνο τη φύση δεχόταν για δάσκαλο. [...] Δεν ήθελε την ομορφιά αλλά την αλήθεια. [...] Ήθελε να είναι τα έργα του μια διαμαρτυρία εναντίον των καθιερωμένων συμβάσεων της εποχής του, να «σοκάρει την αστική τάξη», να την αφυπνίσει από την αυταρέσκειά της, και να διαλαλήσει την αξία της ασυμβίβαστης καλλιτεχνικής ειλικρίνειας ως αντίθεση στον επιδέξιο χειρισμό των παραδοσιακών κοινοτοπιών. Τα έργα του Κουρμπέ είναι δίχως αμφιβολία ειλικρινή. «Ελπίζω», έγραφε σ' ένα χαρακτηριστικό γράμμα του το 1854, «να κερδίζω πάντα το ψωμί μου με την τέχνη μου, χωρίς ποτέ να απομακρυνθώ ούτε τόσο δα από τις αρχές μου, χωρίς να πω ψέματα στη συνείδησή μου ούτε για μια στιγμή, χωρίς να ζωγραφίσω ούτε καν όσο μπορεί να σκεπάσει η παλάμη μου μόνο και μόνο για να ευχαριστήσω οποιονδήποτε ή για να πουλήσω πιο εύκολα».

Ε.Η. Gombrich, *Το χρονικό της Τέχνης*, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, σ. 511.

2. Ο Βίνσεντ Βαν Γκογκ και το έργο του

Ο Βίνσεντ βαν Γκογκ δεν ανήκει σε καμιά ζωγραφική σχολή, αν και η υπέροχη αίσθηση του χρώματος μπορεί να ανιχνευτεί στις ιμπρεσιονιστικές θεωρίες. Ο Βαν Γκογκ άρχισε να εγκαταλείπει τους σκοτεινούς χρωματικούς τόνους που προτιμούσε αρχικά, όταν έσμιξε με τον αδελφό του Τεό στο Παρίσι και γνώρισε τους καλλιτέχνες που εκείνη την εποχή ήταν γνωστοί ως «Ιμπρεσιονιστές». Τότε ήταν που υιοθέτησε τα καθαρά βασικά και δευτερεύοντα χρώματα και τη σπαστή πινελιά που έδινε μια αίσθηση φωτός και αέρα στους ιμπρεσιονιστικούς πίνακες. Άρχισε επίσης να ζωγραφίζει στο ύπαιθρο, μια συνήθεια που την κράτησε ως το τέλος της ζωής του. Η προσωπική τεχνική που δημιούργησε με τις αποφασιστικές πινελιές ιμπάστο (με πηχτό χρώμα), απλωμένες δίχως δισταγμό ή δεύτερη σκέψη, του έδωσε τη δυνατότητα να ζωγραφίζει γρήγορα, με αποτέλεσμα να παραγάγει έναν τεράστιο όγκο έργου στα τελευταία δύομισι χρόνια της ζωής του.

Τζάνις Άντερσον, *Η ζωή και το έργο του Βαν Γκογκ*, Μίνωας, σ. 5-7.

ΕΝΟΤΗΤΑ 26

Πνευματική ζωή, Γράμματα και Τέχνες στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις κύριες κατευθύνσεις της ελληνικής πνευματικής ζωής του 19ου αιώνα.

Να πληροφορηθούν σχετικά με τις διαμάχες γύρω από το γλωσσικό ζήτημα και την ανάπτυξη του κινήματος του δημοτικισμού.

Να γνωρίσουν, σε γενικές γραμμές, τις εξελίξεις που σημειώθηκαν στους τομείς των Γραμμάτων και των Τεχνών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

Να αποτιμήσουν την επίδραση των κυριότερων ευρωπαϊκών καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών ρευμάτων στην ελληνική πνευματική δημιουργία του 19ου αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι, όπως κατά την προεπαναστατική περίοδο, έτσι και στη διάρκεια του 19ου αιώνα οι συγκρούσεις γύρω από το ζήτημα της γλώσσας ήταν βαθύτατα πολιτικές: η διαφωνία σχετικά με το ποια μορφή της ελληνικής γλώσσας θα χρησιμοποιείται ευρέως αποτελούσε έκφραση μιας άλλης, γενικότερης διαφωνίας που αφορούσε την προοπτική της νεοελληνικής κοινωνίας, γενικότερα.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

4. Ο Βολανάκης συλλαμβάνει το θέμα του στις λεπτομέρειές του και το αποδίδει ανάλογα. Αν και παλαιότερα έργα του έχουν κάνει τους ιστορικούς της Τέχνης να χαρακτηρίσουν τον Βολανάκη εισηγητή του ιμπεριονισμού στην Ελλάδα, στο έργο αυτό ο καλλιτέχνης εμφανίζεται μάλλον παραδοσιακός. Φαίνεται ότι οι πιο συντηρητικές απαιτήσεις των Ελλήνων αστών, που ήταν βεβαίως και οι αγοραστές των έργων, υπαγόρευαν μια τοπιογραφία δέσμια των ακαδημαϊκών συμβάσεων του εργαστηρίου.

6. Αξίζει να επισημανθεί ιδιαίτερα η παρουσία ενός αρχαίου γλυπτού στο πρώτο πλάνο της σύνθεσης (κάτω δεξιά). Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι λίγο καιρό μετά την επίσημη παρουσίαση του πίνακα, δημοσιεύθηκαν στον αθηναϊκό τύπο κριτικές στις οποίες υπογραμμίζονταν ο «ελληνοπρεπής» χαρακτήρας του έργου. (Βλέπε, επίσης, τα σχόλια που γίνονται στο κείμενο 2 που παρατίθεται παρακάτω, στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

7. Η *Κοιμωμένη* του Γιαννούλη Χαλεπά, ίσως το πιο διάσημο έργο της νεοελληνικής γλυπτικής, αποτελεί, από άποψη καθαρά τεχνοτροπική, ένα χαρακτηριστικό υπόδειγμα κλασικισμού με κάποια στοιχεία ρομαντισμού. Ξεχωρίζουν οι λίγες γραμμές και η οικονομία των εκφραστικών μέσων.

9. Το θέμα της Δόξας, εμπνευσμένο από τους στίχους του Σολωμού «Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη/περπατώντας η Δόξα μονάχη/μελετά τα λαμπρά παλληκάρια», απασχόλησε πολύ τον Γύζη. Το έργο χαρακτηρίζεται για τον ιδεαλισμό του, που εκφράζεται με ένταση στη φτερωτή μορφή της Δόξας.

10, 11, 12 και 13. Η Αθήνα του 19ου αιώνα ήταν ως προς την αρχιτεκτονική της φυσιογνωμία μια πόλη νεοκλασική. Ελάχιστα προεπαναστατικά κτίρια είχαν απομείνει, κυρίως στην Πλάκα και στον Ψυρρή. Όλη η υπόλοιπη πόλη, είτε επρόκειτο για ιδιωτικές κατοικίες πλούσιων επιχειρηματιών, όπως το μέγαρο Δημητρίου (αρχική μορφή του σημερινού ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία), είτε για δημόσια κτίρια, ακολουθούσε τον νεοκλασικισμό.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο «προορισμός» του Πανεπιστημίου Αθηνών

Κείμενον μεταξύ της εσπερίας [Δύση] και της έω [Ανατολή], είναι προωρισμένον να λαμβάνη αφ' ενός μέρους τα σπέρματα της σοφίας, και αφ' ου τα αναπτύξη εν εαυτώ ιδίαν τινα και γόνιμον ανάπτυσιν, να τα μεταδίδη εις την γείτονα έω νεαρά και καρποφόρα. [...]

Κ.Δ. Σχινάς, (καθηγητής Ιστορίας και πρώτος πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών), ομιλία κατά τα εγκαίνια του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πηγή: Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 350.

2. Νέοι προσανατολισμοί στη νεοελληνική ζωγραφική κατά τον 19ο αιώνα

Στα τελευταία τριάντα χρόνια του 19ου αιώνα η ιστορική ζωγραφική, με επίκεντρο ειδικότερα την Επανάσταση υποχωρεί [...]. Η ηθογραφία, με τις ποικίλες προεκτάσεις της στην ελληνική της εκδοχή, θα διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία της εικαστικής παραγωγής στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, με επιβιώσεις και στον 20ό. Εισηγητής της είναι ο Νικηφόρος Λύτρας. [...] «Τα ήθη του Ελληνικού λαού μάς έδωσαν την Ελευθερίαν και πρέπει να τα φυλάττωμεν ως κόρην οφθαλμού» διακηρύσσει ο Λύτρας, εκφράζοντας λεκτικά όσα εικονοποιεί στους πίνακές του και κατακυρώνοντας τον παιδευτικό, ηθοπλαστικό ρόλο που η ηθογραφική ζωγραφική, με το ιδεολογικό της υπόβαθρο, αναλαμβάνει στην Ελλάδα. [...] Ο λαϊκός πολιτισμός χρησιμοποιείται ως αποδεικτικό στοιχείο της σύνδεσης του νεοελληνικού έθνους με την αρχαιότητα. Το «δόγμα της συνέχειας» εγγράφεται στην προσπάθεια για τη συγκρότηση της εθνικής συνειδήσης ενώ το αίτημα της αποκατάστασης της ενότητας στο χώρο και στο χρόνο αποτελεί καίρια έκφανση του ιδεολογήματος της «Μεγάλης Ιδέας» μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο γνωστός πίνακας του Νικηφόρου Λύτρα «Τα Κάλαντα» –ένα εμβληματικό έργο της νεοελληνικής ζωγραφικής– με το αρχαίο γλυπτό στο πρώτο πλάνο της σύνθεσης, αυτό το πνευματικό κλίμα σηματοδοτεί με τη γλώσσα της τέχνης.

Α. Κούρια, «Η Τέχνη 1871-1909, τα χρόνια της ωριμότητας», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, τόμ. 5ος, σ. 249-250.

Επαναληπτικό κριτήριο αξιολόγησης στο Πρώτο Μέρος

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Ομάδα Α

- A1. Ποια ήταν η κύρια μεταβολή που έφερε στη μορφή του πολιτεύματος η γαλλική επανάσταση του 1789; (μονάδα 1)
- A2. Να ορίσετε το φαινόμενο *βιομηχανική επανάσταση*. (μονάδα 1)
- A3. Ποιοι παράγοντες ευνόησαν την επικράτηση της επανάστασης του 1821 στον νότιο ελλαδικό χώρο; (μονάδα 1)
- A4. Ποιοι παράγοντες θεωρείτε ότι οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα; (μονάδα 1)
- A5. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις είναι σωστές και ποιες λανθασμένες;
	Σ	Λ
α. Ο Διαφωτισμός καλλιέργησε την εμπιστοσύνη στη δύναμη της λογικής.	☐	☐
β. Οι Δυνάμεις αντιμετώπισαν από την αρχή ευνοϊκά την ελληνική επανάσταση.	☐	☐
γ. Ο Ι. Καποδίστριας ίδρυσε το πρώτο πανεπιστήμιο στην Ελλάδα.	☐	☐
δ. Η ελληνική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα ήταν κατά βάση βιομηχανική.	☐	☐
- (μονάδες 4)

Ομάδα Β

- B1. Σύμφωνα με τον σύγχρονό μας ιστορικό Βασίλη Παναγιωτόπουλο, η Φιλική Εταιρεία «με βάση τα νεωτερικά προτάγματα του πολιτικοποιημένου Διαφωτισμού και του πρώιμου ρομαντισμού, προτείνει την αυτοτελή και αυτοδύναμη οργάνωση του έθνους, το οποίο θα προβεί, με τη σειρά του, κυριαρχικά και μέσα από την εκτίμηση των δικών του αναγκών, στην επίτευξη των προσφορότερων συμμαχιών».
Ποια η διαφορά της τακτικής που εφάρμοσε η Φιλική Εταιρεία («αυτοτελής και αυτοδύναμη οργάνωση του έθνους») από την τακτική που είχε ακολουθηθεί έως τότε από τους Έλληνες; (μονάδες 6)
- B2. Ποια η θέση της δαρβινικής θεωρίας στην πορεία εξέλιξης της ανθρώπινης σκέψης; (μονάδες 6)

Μέρος Δεύτερο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ (1909) ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (1913)

ΕΝΟΤΗΤΑ 27

Το κίνημα στο Γουδί (1909)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν ποια στοιχεία της ελληνικής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα οδήγησαν στο κίνημα του 1909.

Να μάθουν τι ήταν ο *Στρατιωτικός Σύνδεσμος* και ποιες ήταν οι επιδιώξεις του.

Να πληροφορηθούν τι ήταν το κίνημα του 1909 στο Γουδί, ποια τα αιτήματα των οργανωτών του, ποια η αντιμετώπισή του από την ελληνική κοινωνία αλλά και από το εξωτερικό.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

2. (Η πηγή 2 θα πρέπει να μελετηθεί σε συνδυασμό με την εικόνα 2.) Το κίνημα του 1909 υποστηρίχθηκε από ευρύτερα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, ιδίως από τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων. Μάλιστα φαίνεται ότι από τα αιτήματα του Συνδέσμου εκείνα που είχαν την ισχυρότερη λαϊκή απήχηση ήταν αυτά που αναφέρονταν στην καταπολέμηση της «συναλλαγής» (πολιτική αλλά και γενικότερη διαφθορά) και στην «ανόρθωση» (γενικότερη ανασυγκρότηση) της χώρας.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η συγκεκριμένη λαϊκή εικόνα αναφέρεται στο κίνημα του 1909. Στο κέντρο δεσπόζει η Ελλάδα με τη μορφή νέας γυναίκας που κρατά στο δεξί χέρι σπαθί και πατά ένα μεγάλο φίδι το οποίο έχει πάνω του γραμμένη τη λέξη «συναλλαγή».

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η προκήρυξη του Στρατιωτικού Συνδέσμου (αποσπάσματα)

[...] Η Πατρίς μας ευρίσκεται υπό δυσχερεστάτας περιστάσεις, το δε επίσημον Κράτος, υβρισθέν και ταπεινωθέν, αδυνατεί να κινηθή προς άμυναν των δικαίων του. [...]

Ο Σύνδεσμος των αξιωματικών του Εθνικού Στρατού της Ήραρας και του Ναυτικού [...] προβαίνει εις την υποβολήν ιεράς παρακλήσεως προς τον Βασιλέα [...] και προς την Κυβέρνησίν του, όπως ολοψύχως επιδοθώσιν εις την άμεσον και ταχείαν ανόρθωσιν των κακώς εν γένει εκόντων, ιδία δε των του Στρατού και Ναυτικού.

Ο στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν επιδιώκει την κατάργησιν της Δυναστείας ή την αντικατάστασιν του Βασιλέως, ούτινος το πρόσωπον είναι ιερόν διά τους αποτελούντας αυτόν, ουδ' επιθυμεί να εγκαθιδρύση την απολυταρχίαν, ή την στρατοκρατίαν, ή να θίξη καθ' οιονδήποτε τρόπον το Συναγματικόν Πολίτευμα [...].

Επειδή όμως ο τε Διάδοχος και οι Βασιλόπαιδες, αναλαμβάνοντες ενεργόν και διοικητικήν υπηρεσίαν [...] περιπίπτουσι κατ' ανάγκην εις προσωπικάς προστριβάς [...] και επειδή αφ' ετέρου [...] διοικούσι τελείως ανευθύνως [...] διά τούτο ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος πέποιθεν ότι πρέπει, χάριν αυτού του συμφέροντος της Δυναστείας, όπως ο τε Διάδοχος και οι Βασιλόπαιδες απόσχωσι της ενεργού και διοικητικής εν τω στρατώ και τω ναυτικώ υπηρεσίας [...].

Ν. Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1925, σ. 15-18.

2. Απόψεις ιστορικών για τον χαρακτήρα του κινήματος του 1909

α. Η άποψη του ιστορικού Γιάννη Κορδάτου

Το κίνημα του Γουδιού είναι ένας νέος σταθμός για την ελληνική κεφαλαιοκρατία. Η «επανάσταση» αυτή στα βαθύτερα ελατήριά της είναι ένα αστικό κίνημα. Η ελληνική κεφαλαιοκρατία δίνει μια μάχη οριστική με τα τζάκια και αυτή τη φορά τα βγάζει πέρα. Απ' εδώ κ' εμπρός παίρνει αυτή την κυβερνητική μηχανή στα χέρια της.

Γ. Κορδάτος, *Εισαγωγή εις την ιστορία της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας*, (1930), Επικαιρότητα, Αθήνα 1977, σ. 63.

β. Η άποψη του σύγχρονου ιστορικού Γ.Β. Δερτιλή

[...] μια πλευρά της ελληνικής ιστοριογραφίας προσπάθησε ν' ανακαλύψει πάση θυσία μιαν αστική επανάσταση μέσα στην ελληνική ιστορία. Φαίνεται, όμως, ότι δεν έγινε ποτέ τέτοια επανάσταση στην Ελλάδα, γιατί δεν χρειάστηκε ποτέ να γίνει: οι αστικοί θεσμοί καθιερώθηκαν ήδη από τα Σύνταγματα της δεκαετίας του 1820, θεσπίστηκαν ξανά στο Σύνταγμα του 1844 και παγιώθηκαν οριστικά με το Σύνταγμα του 1864. [...] Στην περίπτωση του 1909, η παρερμηνεία δικαιολογείται από τις συνέπειες της εξέγερσης: ονομάστηκε «αστική» επειδή επιτάχυνε τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και την εδραίωση του αστικού καθεστώτος [...].

Γ.Β. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880-1909*, δ' έκδοση, Εξάντας Αθήνα 1985, σ. 217.

ΕΝΟΤΗΤΑ 28

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωθυπουργός: η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες εμφανίστηκε στην ελληνική πολιτική ζωή ο Ελευθέριος Βενιζέλος, καθώς και τις πρώτες του πολιτικές επιλογές.

Να κατανοήσουν τις πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες που οδήγησαν στην ανάδειξή του σε πρωθυπουργό της Ελλάδας στα 1910.

Να γνωρίσουν και να αποτιμήσουν το εκσυγχρονιστικό σχέδιο του Ελ. Βενιζέλου, καθώς και τις προσπάθειες εφαρμογής του κατά την περίοδο 1910-1912.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Ο Βενιζέλος υποστήριξε σθεναρά, αμέσως μετά το κίνημα του 1909, τη σύγκληση Αναθεωρητικής Βουλής που θα προχωρούσε σε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις, δίκως, όμως, να θίξει το πολίτευμα και τον βασιλιά. Παράλληλα, ωστόσο, ανάμεσα στους οπαδούς του είχε διαμορφωθεί ένα ισχυρό ρεύμα που υιοθετούσε πιο ριζοσπαστικές θέσεις, αξιώνοντας τη σύγκληση Συντακτικής Βουλής η οποία θα συνέτασσε νέο σύνταγμα προχωρώντας στην κατάργηση της βασιλείας. Ο Βενιζέλος εναντιώθηκε σταθερά σε αυτή την άποψη εκτιμώντας ότι η ανακίνηση του πολιτειακού ζητήματος (κατάργηση ή όχι της μοναρχίας) θα δίχαζε τους Έλληνες.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Βενιζέλος υποστηρίζει τη λήψη μέτρων υπέρ των ασθενέστερων τάξεων

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί απόσπασμα από την απάντηση του Ε. Βενιζέλου σε βουλευτή της αντιπολίτευσης ο οποίος τον επέκρινε για υπερβολικές παροχές στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις κατά τις εργασίες της Βουλής την άνοιξη του 1911.

Ότε βεβαίως ο κ. Βουλευτής [...] νομίζει ότι η δύναμις του αστικού καθεστώτος είναι να μην βλέπη παντάπασι τον κίνδυνον, ο οποίος επέρχεται κατά τον εικοστόν αιώνα επί τα κάτω, κίνδυνον τον οποίον εν μέσον έχει να προλάβη, να προλαμβάνη τας εκρήξεις διά της εγκαίρου ικανοποιήσεως των δικαίων αξιώσεων των τάξεων εκείνων των εργατών των αποκλήρων της κοινωνίας, ότε τοιαύτην αντίληψιν έχει ο κ. Βουλευτής [...] δεν εκπλήττομαι βεβαίως, διότι τοιαύτας εξέφερεν από του βήματος τούτου ιδέας.

Πηγή: Γ. Λεονταρίτης, «Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος, 1910-1920», Θ. Βερέμης, Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Φιλιππούτης, Αθήνα 1980, σ. 52.

Σχολιασμός

Τα μέτρα υπέρ των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων που έλαβαν οι βενιζελικές κυβερνήσεις θεμελιώνονταν στην πεποίθηση του Βενιζέλου ότι η διατήρηση του κοινωνικού καθεστώτος έπρεπε να

επιτευχθεί και μέσω της πρόληψης κοινωνικών αναταραχών. Ο Βενιζέλος δεν ήταν, βεβαίως, σοσιαλιστής. Ως ευφυής πολιτικός, όμως, αντιλαμβανόταν ότι οι ελεγχόμενες παραχωρήσεις προς τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα ίσως τα έκαναν λιγότερα διεκδικητικά και κατ' αυτό τον τρόπο ενίσχυσαν τη σταθερότητα του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος.

2. Ο Βενιζέλος ως πειστικός εκφραστής των ελληνικών εθνικών επιδιώξεων

α. [...] Η πρόσκληση του Βενιζέλου [ενν. από τους κινηματίες του 1909] εκφράζει [...] έναν εθνικισμό πολύ καθολικότερο, πανελλήνιο, που τώρα πια τον ενστερνίζονται και οι περισσότεροι Έλληνες της ομογένειας και της διασποράς. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι Έλληνες που αισθάνονται αφενός τις απειλές για τις εστίες και τα συμφέροντά τους, απειλές βαλκανικής κυρίως προέλευσης και, αφετέρου, την υπερηφάνεια και την ορμή που τους χαρίζει η οικονομική επιτυχία τους σε όλα τα μήκη και πλάτη, από την Αλεξάνδρεια έως την Πετρούπολη, από την Μασσαλία έως την Οδησό, από το Λονδίνο έως την Καλκούτα.

Αυτοί ακριβώς οι εκτός Ελλάδος Έλληνες χρειάζονται πλέον επιτακτικά ένα εθνικό κέντρο, ένα κράτος που να τους προστατεύει στις διεθνείς τους δραστηριότητες και μια χώρα που να είναι το έσχατο καταφύγιο σε ώρα ανάγκης. Έχοντας επιτύχει διεθνή κοινωνική αναγνώριση και έχοντας αποκτήσει διεθνή, ενίοτε κοσμοπολίτικη νοοτροπία, αισθάνονται και την μεγαλύτερη ντροπή για μια Ελλάδα ταπεινωμένη, φτωχή και διεφθαρμένη.

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, γ' έκδοση (βελτιωμένη), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, τόμ. Β', σ. 867.

β. Στη νεοελληνική ιστορία, ο Βενιζελισμός αντιπροσωπεύει την πιο φιλόδοξη, δυναμική και ολοκληρωμένη προσπάθεια καθολικού αστικού εκσυγχρονισμού. Αντιπροσωπεύει επίσης την προσπάθεια που έφτασε πιο κοντά στην επιτυχία. [...] Πέρα και πίσω από το χάρισμα του ηγέτη του, η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή, το 1910, ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. [...] Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη Ιδέα.

Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός», Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, Χ.Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, β' έκδοση, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 9-10.

ΕΝΟΤΗΤΑ 29

Οι βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913)

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τις εξελίξεις που οδήγησαν στη διπλωματική προσέγγιση και στη συμμαχία των βαλκανικών κρατών εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Να γνωρίσουν τα κυριότερα γεγονότα των βαλκανικών πολέμων και την έκβασή τους.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το κύριο επιχείρημα με το οποίο ο βασιλιάς Γεώργιος υποστηρίζει την απόφαση της Ελλάδας να κηρύξει τον πόλεμο στην Οθωμανική αυτοκρατορία είναι η επιθυμία προάσπισης των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» των «υπόδουλων αδελφών», ιδίως μετά την «αποτυχία των ειρηνικών προσπαθειών» των συμμάχων βαλκανικών κρατών. Σε αυτή την πολεμική προσπάθεια, τονίζει κατ'επαλήθη ο Γεώργιος, η Ελλάδα αποδύεται όχι μόνη αλλά μαζί με τους συμμάχους της, τα άλλα βαλκανικά κράτη, και ενώ είναι κατάλληλα προετοιμασμένη.

2. Σύμφωνα με τον σύγχρονο ιστορικό Γιάννη Γιανουλόπουλο, ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε ο πρωτεργάτης των ελληνικών επιτυχιών κατά τους βαλκανικούς πολέμους. Αξίζει να υπογραμμιστεί η επισήμανση του ιστορικού ότι σε πολλές από τις επιλογές του ο Βενιζέλος βρέθηκε αντιμέτωπος με τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τους υποστηρικτές του.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Αμέσως μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, τμήματα του ελληνικού στρατού κινήθηκαν προς τη δυτική Μακεδονία, προκειμένου να ασφαλίσει τα πλευρά των ελληνικών δυνάμεων από τα δυτικά. Στη φωτογραφία διακρίνονται Έλληνες ιππείς στη μάχη της Άρνισσας (3-4 Νοεμβρίου 1912).

2. Η ναυμαχία της «Έλλης» (3 Δεκεμβρίου 1912) ήταν η πρώτη μεγάλη ελληνική ναυτική νίκη κατά τον Α' βαλκανικό πόλεμο. Στο πρώτο πλάνο του πίνακα εικονίζονται τουρκικά θωρηκτά να έχουν πληγεί από ελληνικά σκάφη.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η διαμάχη Βενιζέλου-Κωνσταντίνου για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης

[...] Ο Βενιζέλος έλεγε προς τον Κωνσταντίνον, σταθμεύοντα εις Κοζάνην: «Αναμένω να μοι γνωρίσετε την περαιτέρω διεύθυνσιν, νη θα ακολουθήση η προέλασις του στρατού Θεσσαλίας. Παρακαλώ μόνον να έχετε υπ' όψιν ότι σπουδαίοι πολιτικοί λόγοι επιβάλλουσι να ευρεθώμεν μίαν ώρα ταχύτερον εις την Θεσσαλονίκην.

(Υπογραφή) υπουργός Στρατιωτικών Βενιζέλος».

[...] Παρ' όλα ταύτα, ο Κωνσταντίνος ειδοποίησε τον Βενιζέλον ότι:

«Ο στρατός δεν θα οδεύση κατά της Θεσσαλονίκης. Εγώ έχω καθήκον να στραφώ κατά του Μορσστηρίου, εκτός αν μου το απαγορεύετε».

Και ο πρωθυπουργός απάντησε: «Σας το απαγορεύω!»

[...] Ο Βενιζέλος βλέπει ότι η Θεσσαλονίκη χάνεται διά την Ελλάδα. Την νύκτα της 24 προς 25 Οκτωβρίου, μετά τας ειδήσεις περί της βουλγαρικής προελάσεως, ο πρωθυπουργός κατελήφθη υπό πραγματικής αγωνίας. Μη δυνάμενος να επηρεάση άλλως τον Διάδοχον, τηλεφωνεί μετά το μεσονύκτιον προς τον βασιλέα Γεώργιο [...] Ο πρωθυπουργός διατάσσει να τον εξυπνήσουν και να του ανακοινώσουν τα επόμενα, με την παράκλησιν όπως τα διαβιβάση εις τον υιόν του, προσθέτων την πατρικὴν αὐτοῦ φωνήν:

«Σας καθιστῶ προσωπικῶς υπεύθυνον διά την βραδύτητα με την οποίαν διεξάγετε τας επιχειρήσεις, αι οποίαι κινδυνεύουν να φέρουν τους Βουλγάρους πρώτους εις Θεσσαλονίκην».

[...] Και μετά το μήνυμα τούτο, ο Κωνσταντίνος εξηκολούθησεν ενεργῶν σύμφωνα προς ὅ,τι ἐνόμιζεν ἀνάγκη της στρατιωτικῆς καταστάσεως. [...]

Ο Βενιζέλος εις Αθήνας υπέθετεν ὅτι το ἀπόγευμα της 25ης ο Ἑλληνικός στρατός θα κατελάμβανε την Θεσσαλονίκην. Ἀντί τούτου μανθάνει διαπραγματεύσεις και προθεσμίας. Ἡ ἀνησυχία του μεταβάλλεται εις ἀπόγνωσιν. Ολόκληρος ἡ πολιτικὴ του καταρρέει. Τα αὐριανὰ σύνορα της Ἑλλάδος θα μείνουν ἐντεῦθεν του Ἀξιοῦ. Ὑπὸ το κράτος των συναισθημάτων αὐτῶν στέλλει προς τον Κωνσταντίνον την ἐξῆς βιαίαν τηλεγραφικὴν διαταγὴν:

«Ἀρχηγόν στρατοῦ: Παραγγέλεσθε να ἀποδεχθῆτε την προσφερομένην ὑμῖν παράδοσιν της Θεσσαλονίκης και να εισέλθετε εις ταύτην ἀνευ χρονοτριβῆς. Καθιστῶ ὑμᾶς υπεύθυνον διά πάσαν ἀναβολήν, ἔστω και στιγμῆς.

(Ὑπογραφή) ὑπουργός Στρατιωτικῶν Βενιζέλος».

[...] Ο Κωνσταντίνος ἐξουσιοδότησε τους αξιωματικούς του ἐπιτελείου του Δούσημανν και Μεταξάν να μεταβούν εις Θεσσαλονίκην διά να υπογράψουν τα πρωτόκολλα της παραδόσεως. Αἱ σχετικαὶ διατυπώσεις ἔληξαν την 11η νυκτερινήν.

Γ. Βεντήρης, *Ἡ Ἑλλάς του 1910-1920*, Ἴκαρος, Αθήνα 1970, τόμ. 1, σ. 119-121.

2. Μια σύγχρονη ερμηνεία του Β' βαλκανικού πολέμου

Το «μακεδονικό» ἴταν για τὴ Βουλγαρία κεντρικὸ ἐθνικὸ και πολιτικὸ ζήτημα. Οἱ σλαβικοὶ πληθυσμοὶ του μακεδονικοῦ χώρου εἶχαν σε μεγάλο ποσοστὸ στραφεῖ προς τὴ Βουλγαρία, ἡ οποία στήριζε τις ἀπελευθερωτικὲς πρωτοβουλίες τους σε σκληρὸ ἀνταγωνισμό με τους Ἕλληνες. Το γεγονός ὅτι οἱ τελευταῖοι ἐγέναν στον Α' Βαλκανικὸ Πόλεμο κύριοι του μεγαλύτερου μέρους της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμὸ με τὴν κατάληψη του βόρειου τμήματος ἀπὸ τους Σέρβους, προκάλεσε μείζον πολιτικὸ πρόβλημα στη Σόφια. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση του «μακεδονικοῦ αλυτρωτισμοῦ» και του διάχυτου αισθήματος ἀδικίας, ἡ κυβέρνηση της Βουλγαρίας ἀποφάσισε να ἐπιτεθεῖ στους χθесינוὺς της συμμάχους παρά τις ὀλοφάνερα δυσμενεῖς συγκυρίες.

Γ. Μαργαρίτης, «Ἡ ἐμπόλεμη Ἑλλάδα», *Ἱστορία του νέου ἑλληνισμοῦ*, Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, τόμ. 6ος, σ. 70-71.

ΕΝΟΤΗΤΑ 30

Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια αμέσως μετά τους βαλκανικούς πολέμους

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν και να αποτιμήσουν τα αποτελέσματα των βαλκανικών πολέμων για τα εμπόλεμα βαλκανικά κράτη.

Να κατανοήσουν, ιδιαίτερα για την Ελλάδα, τις νέες δυνατότητες που διέθετε πλέον η χώρα, αλλά και τα νέα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει.

Να γνωρίσουν τα κύρια στοιχεία της ελληνικής πολιτικής σκηνής μετά τους βαλκανικούς πολέμους και τα θέματα εξωτερικής πολιτικής που παρέμεναν σε εκκρεμότητα για την Ελλάδα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Το πρώτο που επιδίωξε η νέα ελληνική διοίκηση της Μακεδονίας να κάνει ήταν να υπογραμμίσει ότι η ίδια αποτελούσε συνέχεια της προηγούμενης οθωμανικής διοίκησης και ότι κατά συνέπεια οι κάτοικοι δεν θα έπρεπε να νιώθουν κανενός είδους ανασφάλεια.

Η ξεχωριστή αναφορά του Έλληνα διοικητή «προς πάσας τας εθνικότητας» δικαιολογείται από το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη, όταν καταλήφθηκε από τον ελληνικό στρατό, ήταν μια πολυεθνική πόλη στην οποία ζούσαν μαζί Έλληνες, Τούρκοι, Εβραίοι και διάφορες άλλες εθνότητες. Η ιδιαίτερη αναφορά που κάνει ο Κ. Ρακτιβάν στους Εβραίους εξηγείται από το ότι αποτελούσαν την πολυπληθέστερη από τις κοινότητες που κατοικούσαν στην πόλη και μάλιστα έλεγχαν ένα σημαντικότερο τμήμα της οικονομικής ζωής της Θεσσαλονίκης.

Τέλος, αξίζει να υπογραμμιστεί η δήλωση του Έλληνα διοικητή ότι είναι πρόθυμος να ακούσει τα παράπονα των δυσαρεστημένων ανεξαρτήτως της εθνικής τους καταγωγής.

Κατά τη μελέτη της πηγής αυτής, θα μπορούσε να ζητηθεί από τους μαθητές να προβληματιστούν σχετικά με το αν θα υιοθετούσαν την ίδια στάση σε περίπτωση που βρίσκονταν στη θέση του Έλληνα διοικητή Κ. Ρακτιβάν ή αν θα έκαναν κάποια άλλη επιλογή.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

Ο χάρτης θα πρέπει να αξιοποιηθεί προκειμένου οι μαθήτριες και οι μαθητές να κατανοήσουν ακριβώς ποιες εδαφικές αλλαγές έφεραν οι βαλκανικοί πόλεμοι στα Βαλκάνια. Η μελέτη του χάρτη θα μπορούσε να συνοδεύεται από ερωτήματα όπως: Ποιο κράτος φαίνεται να έχει αποκομίσει τα μεγαλύτερα εδαφικά κέρδη; Ποιο κράτος έχει υποστεί τις μεγαλύτερες απώλειες; Πόσο διαφέρει ο πολιτικός χάρτης των Βαλκανίων του 1913 από τον σημερινό πολιτικό χάρτη της περιοχής;

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι επιδιώξεις της βενιζελικής εργατικής νομοθεσίας του 1914

Ανησυχώντας για την αυξανόμενη ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης και επιθυμώντας να εντάξει το συνδικαλιστικό κίνημα στις αστικές διαδικασίες, η κυβέρνηση [Βενιζέλου] αποφάσισε ν' αναγνωρίσει τη νομική υπόσταση των εργατικών ενώσεων, μέσω ενός νομίμου οργάνου, το οποίο, εκτός από την εγγύηση προστασίας των εργατικών ενώσεων και των μελών τους που θα παρείχε, θα έδινε τη δυνατότητα στο κράτος να ελέγχει τις εργατικές ενώσεις. Έτσι ο νόμος 281/1914 «Περί σωματείων» [...] παρείχε στην κυβέρνηση, μέσω της υποχρεωτικής διαιτησίας και της εποπτείας που ασκούσε στα εργατικά ταμεία αλληλοβοηθείας, το νομικό και ουσιαστικό πλαίσιο στο οποίο μπορούσε να περιορίσει τη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος.

Γ. Λεονταρίτης, «Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος», Θ. Βερέμης, Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980, σ. 77.

2. Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης

Από το 1873 οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δέχονται προχωρημένη ευρωπαϊκή παιδεία χάρη στις σχολές της ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE. Την ίδια περίοδο κυκλοφορεί στη Θεσσαλονίκη η πρώτη εφημερίδα, η Εβραϊκή «EL LUNAR» (1864) και εγκαθιρύεται η βιομηχανική ανάπτυξη με τον μεγάλο ατμόμυλο των Ιταλοεβραίων Αλλατίνι (1854).

Οι Εβραίοι κρατούν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου, εξασκούν όλα τα επαγγέλματα και αποτελούν την πλειονότητα του εργατικού πληθυσμού. Γι' αυτό η πόλη ερμηνώνει τα Σάββατα και τις μεγάλες εβραϊκές γιορτές. Το 1891 η Εβραϊκή Κοινότητα ιδρύει τους λαϊκούς συνοικισμούς του Βαρώνου Χιρς και της Καλαμαριάς και προικίζεται με μια αλυσίδα λαμπρών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, εγκαθιστώντας ένα σύστημα αλληλοβοήθειας που όμοιό του δεν θα συναντήσουμε σε καμιά άλλη Κοινότητα της διασποράς (Ορφανοτροφεία Καρόλου Αλλατίνι και Μάιρ Αμποάβ, Νοσοκομείο Χιρς, Άσυλο Φρενοβλαβών, Γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο, κ.α.). Η Κοινότητα διαθέτει επίσης πάνω από 30 μεγάλες συναγωγές, δεκάδες ευκτήριους οίκους, σχολεία και τη μεγάλη παραδοσιακή σχολή «Ταλμούδ Τορά Αγκαδόλ». Διαθέτει τέλος πλήρη οργάνωση περιθαλψής και ενίσχυσης των αναξιοπαθούντων μελών της και παροχής πάσης φύσεως υπηρεσιών (θρησκευτικών, υγειονομικών κ.α.). Μετά τη Νεοτουρκική επανάσταση (1908) ιδρύεται η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν [...].

Από τις 26/10/1912 η Θεσσαλονίκη είναι και πάλι Ελληνική. Οι ηγέτες της Κοινότητας γίνονται αμέσως δεκτοί από τον βασιλιά Γεώργιο και τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο που υπόσχονται σεβασμό των προνομίων της Κοινότητας και πλήρη ισονομία. Σύμφωνα με απογραφή των Ελληνικών αρχών, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αριθμούσαν τότε 61.439 ψυχές, έναντι 45.867 Μουσουλμάνων, 39.936 Ελλήνων και 10.600 ατόμων που ανήκαν σε άλλες εθνότητες.

Πηγή: www.hri.org/culture97/

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1914-1918)

ΕΝΟΤΗΤΑ 31

Τα αίτια, η έκρηξη και τα μέτωπα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τα αίτια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Να γνωρίσουν τα αντίπαλα στρατόπεδα, τις κύριες φάσεις και την έκβαση του πολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1, 2 και 3. Οι τρεις πηγές θα πρέπει να μελετηθούν ενιαία, καθώς η καθεμιά αναφέρεται σε έναν από τους κύριους παράγοντες που προκάλεσαν τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

1. Η σύγκρουση ανάμεσα στα ισχυρά κράτη που πρωταγωνίστησαν στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο είχε ξεκινήσει, στην πραγματικότητα, πολλά χρόνια πριν με τη μορφή ενός ανελέητου οικονομικού πολέμου. Κύριος σκοπός των κρατών που εμπλέκονταν σε αυτόν τον οικονομικό πόλεμο, κυρίως της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας, ήταν να κυριαρχήσουν σε μια περιοχή αποκτώντας τον οικονομικό της έλεγχο. Χαρακτηριστικά, όταν η Γερμανία αποπειράθηκε να διεισδύσει οικονομικά στο Μαρόκο, που ανήκε στη γαλλική σφαίρα συμφερόντων, Γαλλία και Γερμανία βρέθηκαν στα πρόθυρα πολέμου (μαροκινές κρίσεις, 1905-1906 και 1911).

2. Ο εθνικισμός ως αίσθημα αγάπης για την πατρίδα και ταυτοχρόνως μίσους για οτιδήποτε θεωρείται ότι μπορεί να τη βλάψει είχε αρχίσει να αναπτύσσεται στην Ευρώπη ήδη από τον 19ο αιώνα. Στις αρχές του 20ού αιώνα το συναίσθημα αυτό έμοιαζε να είναι διάχυτο στην ευρωπαϊκή ήπειρο: πολλοί στις ευρωπαϊκές κοινωνίες πίστευαν ότι η προσφυγή στον πόλεμο ήταν αναγκαία σε κάθε περίπτωση που κρινόταν ότι κινδύνευαν τα συμφέροντα του έθνους.

3. Το πνεύμα του милитарισμού, ιδιαίτερα έκδηλο στη Γερμανία, όπου προϋπήρχε και μια ισχυρή στρατοκρατική πρωσική παράδοση, αποθέωνε καθετί που συνδεόταν με την οργάνωση, την τάξη, την πειθαρχία και την υποταγή. Βασική παράμετρος του милитарισμού υπήρξε η πεποίθηση ότι ο κύριος τρόπος αποτελεσματικής επίλυσης των διακρατικών διαφορών ήταν η ένοπλη σύγκρουση. Η θέση αυτή, με τη σειρά της, δικαιολογούσε τη στρατιωτικοποίηση τόσο της κοινωνίας όσο και της οικονομίας, προκειμένου να μπορούν να υποστηρίξουν μια ενδεχόμενη πολεμική προσπάθεια του κράτους.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Θα πρέπει να επισημανθεί στους μαθητές ότι η σύνθεση των δύο αντίπαλων συμμαχιών, όπως αποτυπώνεται στον συγκεκριμένο χάρτη, άλλαξε κατά την εξέλιξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου (βλέπε σχετικά Βιβλίο του μαθητή).

2. Ο πόλεμος των χαρακωμάτων, μια ιδιαίτερη μορφή πολεμικής σύγκρουσης, σφράγισε τον Α΄

Παγκόσμιο πόλεμο. Η εμπειρία ήταν τραγική και είχε βαριές συνέπειες όχι μόνο στη σωματική ακεραιότητα αλλά και στην ψυχική ισορροπία των πολεμιστών, που υποχρεώνονταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα να παραμένουν αδρανείς αναμένοντας την πρωτοβουλία του αντιπάλου.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Γερμανία: η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη γίνεται η βάση της επιθετικότητας

Αυτό που έκανε τον κόσμο ακόμη πιο επικίνδυνο ήταν η σιωπηρή εξίσωση της απεριόριστης οικονομικής ανάπτυξης με την πολιτική ισχύ, που σιγά-σιγά έγινε ασυνείδητα αποδεκτή. Έτσι, ο γερμανός αυτοκράτορας ζητούσε τη δεκαετία του 1890 «μια θέση στον ήλιο» για το κράτος του. Το ίδιο θα μπορούσε να είχε ζητήσει και ο Μπίσμαρκ, ο οποίος άλλωστε είχε εξασφαλίσει μια ασύγκριτα πιο ισχυρή θέση στον κόσμο για τη Γερμανία από ό,τι είχε ποτέ η Πρωσία. Ενώ όμως ο Μπίσμαρκ [...] φρόντιζε να μην εμπλέκεται στη ζώνη των ανεξέλεγκτων ενεργειών, για τον Γουλιέλμο Β΄ [αυτοκράτορας της Γερμανίας] η φράση αυτή κατάντησε απλό σύνθημα, χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο. Απλώς εξέφραζε την αρχή της αναλογικής εκπροσώπησης: όσο πιο ισχυρή η οικονομία μιας χώρας, όσο μεγαλύτερος ο πληθυσμός της, τόσο ισχυρότερη η διεθνής θέση του κράτους-έθνους της. Θεωρητικά δεν υπήρχαν όρια στη θέση που μπορούσε να θεωρεί ότι της αξίζει, όπως άλλωστε έλεγε η εθνικιστική φράση: «Heute Deutschland, morgen die ganze Welt» [Σήμερα η Γερμανία, αύριο ο κόσμος όλος]. Αυτός ο ανεξέλεγκτος δυναμισμός μπορεί να έβρισκε έκφραση στην πολιτική, πολιτισμική ή εθνικιστική-ρατσιστική ρητορεία – αλλά εν τέλει ο κοινός παρονομαστής και των τριών ήταν η κατηγορηματική προσταγή για επέκταση μιας μαζικής καπιταλιστικής οικονομίας που παρακολουθούσε τις στατιστικές καμπύλες της να ανεβαίνουν στα ύψη. Χωρίς αυτή την επέκταση της οικονομίας, αυτή η ρητορεία θα ήταν [...] ασήμαντη [...].

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, α' ανατύπωση, μτφρ. Κ. Σκλαβενίτη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002, σ. 488-489.

ΕΝΟΤΗΤΑ 32

Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – Ο Εθνικός Διχασμός

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν ότι ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος διαφώνησαν σχετικά με την εμπλοκή ή όχι της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Να κατανοήσουν το πολιτικό, ιδεολογικό και κοινωνικό υπόβαθρο της διαφωνίας Βενιζέλου-Κωνσταντίνου.

Να γνωρίσουν τα σχετικά με την ακούσια –αρχικά– εμπλοκή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την κλιμάκωση της αντίθεσης Βενιζέλου-Κωνσταντίνου.

Να μάθουν τι ήταν ο Εθνικός Διχασμός και ποια τα αποτελέσματά του στην ελληνική πολιτική ζωή της εποχής.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Ελ. Βενιζέλος υποστήριζε την έξοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Κάνοντας μια απόλυτα πραγματιστική προσέγγιση της κατάστασης, ο Βενιζέλος τόνιζε ότι η Ελλάδα, προκειμένου μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου να ενσωματώσει εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στα οποία άκμαζε ο ελληνισμός, δεν θα έπρεπε να διστάσει ακόμη και να παραχωρήσει την περιοχή της Καβάλας (η Καβάλα προσφερόταν από την Αγγλία στη Βουλγαρία, ώστε η τελευταία να συμμαχήσει με την Αντάντ). Κατά τον ιστορικό Γ.Θ. Μαυρογορδάτο, «στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα θα έχανε 2.000 τ.χλμ. με πληθυσμό 30.000 Ελλήνων, αλλά θα κέρδιζε στη Μικρά Ασία 125.000 τ.χλμ. με ελληνικό πληθυσμό 800.000» (Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου», Θ. Βερέμης & Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 151).

2. Ο Κωνσταντίνος υποστήριζε ότι ο πόλεμος είχε πλέον κριθεί υπέρ της Γερμανίας και κατ' επέκταση ήταν προς όφελος της Ελλάδας να μη συμμαχήσει με την Αντάντ. Στην πραγματικότητα, όπως η επιστημονική έρευνα (George B. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974) έχει πλέον σήμερα αποδείξει μετά από εξέταση των γερμανικών αρχείων, ο Κωνσταντίνος επικοινωνούσε συνεχώς, κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσιμης περιόδου, με τον Γερμανό αυτοκράτορα, ζητώντάς του να εντάξει και την Ελλάδα στα ευρύτερα στρατιωτικά σχέδια της Γερμανίας.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου δεν ήταν απλώς μια διαφωνία κορυφής ανάμεσα στον πρωθυπουργό και τον βασιλιά. Γρήγορα φάνηκε ότι είχε βαθιές κοινωνικές ρίζες, καθώς απηχούσε δύο διαφορετικές αντιλήψεις για το μέλλον της Ελλάδας και την προοπτική του ελληνισμού. Οι δύο φωτογραφίες απεικονίζουν ακριβώς αυτή την κοινωνική διάσταση του Εθνικού Διχασμού, δηλαδή το γεγονός ότι οι απόψεις τόσο του Βενιζέλου όσο και του Κωνσταντίνου διέθεταν ισχυρά ερείσματα στην ελληνική κοινωνία.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η θέση του βασιλιά Κωνσταντίνου για τη στάση της Ελλάδας

[...] Κατά τον Κωνσταντίνον ο πόλεμος στρατιωτικώς είχε πλέον κριθεί. Η γερμανική νίκη ήτο πλέον ασφαλής. Δεν επιτρέπετο πλέον αντίθετη γνώμη. Εξ άλλου αι επιστήμια και ιδία η χιμεία στη Γερμανία είχαν αληθινά καλλιεργηθή. Και έπρεπεν από στιγμής εις στιγμίν ν' αναμένωμεν και νέας ανακαλύψεις διά των οποίων θα επεταχύνετο η ήττα των εχθρών της.

Κ. Ζαβιτζάνος, *Αναμνήσεις εκ της διαφωνίας Κωνσταντίνου-Βενιζέλου*, τόμ. Α', σ. 81-82.

2. Η πρώτη προκήρυξη της Επαναστατικής Κυβέρνησης

Η πρώτη προκήρυξη της Επαναστατικής Κυβέρνησης που σχημάτισε ο Ελευθέριος Βενιζέλος δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμό 1 φύλλο της Εφημερίδας της Προσωρινής Κυβερνήσεως που εκδόθηκε στα Χανιά 15 Σεπτεμβρίου 1916 με το παρακάτω περιεχόμενο:

«Το ποτήριον των πικριών, των εξευτελισμών και των ταπεινώσεων υπερεπληρώθη. Μια πολιτική της οποίας δεν θέλομε να εξετάσωμεν τα ελατήρια, απειργάσθη ενός και ημίσεως έτους τοιαύτας εθνικά συμφοράς, ώστε ο συγκρίνων την Ελλάδα της σήμερον προς την προ ενός και ημίσεως έτους Ελλάδα να αμφιβάλλη αν πρόκειται περί ενός και του αυτού κράτους.

Το Στέμμα εισακούσαν εισηγήσεις κακών συμβούλων επεδίωξε την εφαρμογήν προσωπικής πολιτικής διά της οποίας η Ελλάς απομακρυνθείσα των κατά παράδοσιν φίλων της, επεζήτησε να προσεγγίση τους κληρονομικούς εχθρούς της».

Πηγή: <http://www.venizelos-foundation.gr>

3. Η εικόνα του Κωνσταντίνου στις χώρες της Αντάντ

Με τα «Νοεμβριανά», τουλάχιστον στις χώρες της Entente και ιδιαιτέρως στη Γαλλία, ο Κωνσταντίνος κέρδισε, σχεδόν κυριολεκτικά με το σπαθί του, τη διάκριση του πιο μισητού ανθρώπου της Ευρώπης μετά τον Kaiser [αυτοκράτορας της Γερμανίας]. Η εικόνα αυτή δεν άλλαξε ασφαλώς προς το καλύτερο ούτε μετά τους απηνείς διωγμούς από συμμορίες επιστράτων, των επωνύμων, και όχι μόνον, βενιζελικών που δεν είχαν την προνοητικότητα να εγκαταλείψουν εγκαίρως την πρωτεύουσα, ούτε μετά το «Ανάθεμα» εναντίον του «προδότη Βενιζέλου» στην Αθήνα αλλά και σε πολλές άλλες πόλεις [Δεκέμβριος 1916]. Στις μεσαιωνικές αυτές τελετές πρωταγωνίστησε η Εκκλησία της Ελλάδος, ένα από τα ισχυρότερα στηρίγματα του κωνσταντινικού καθεστώτος σε όλη τη διάρκεια του Διχασμού.

Γ. Γιανουλόπουλος, «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*», *εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, δ' έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 243-244.

ΕΝΟΤΗΤΑ 33

Η ρωσική επανάσταση

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να πληροφορηθούν τα αίτια και τα κύρια γεγονότα της ρωσικής επανάστασης του 1917.

Να κατανοήσουν τη σημασία της δημιουργίας του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους της ιστορίας και την απήχηση που είχε αυτό το γεγονός στην Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1 και 2. Οι πηγές αναφέρονται στα τρία επείγοντα καθήκοντα της νέας εξουσίας: άμεσος τερματισμός του πολέμου, διανομή της γης των μεγάλων γαιοκτημόνων στους αγρότες και εγκαθίδρυση εργατικού ελέγχου στα εργοστάσια. Οι μπολσεβίκοι αποφάσισαν την απόσυρση της Ρωσίας από τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, προκειμένου η χώρα να μπορέσει να ανασυντάξει τις δυνάμεις της και να αντιμετωπίσει τα οξυτάτα οικονομικά της προβλήματα, τα οποία είχαν επιδεινωθεί εξαιτίας της πολεμικής προσπάθειας. Η διανομή της γης, πάγιο αίτημα των Ρώσων αγροτών πριν από την επανάσταση, και η εγκαθίδρυση ελέγχου της βιομηχανικής παραγωγής από τους εργάτες ήταν δύο μέτρα που αποσκοπούσαν στο να αποκτήσει η επανάσταση ακόμη πιο μεγάλη κοινωνική υποστήριξη, να αποδυναμωθούν οι παλιές κυρίαρχες τάξεις και να ενισχυθεί ο σοσιαλιστικός χαρακτήρας του νέου καθεστώτος.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η προεπαναστατική, τσαρική Ρωσία ήταν μία από τις χώρες της Ευρώπης στην οποία διατηρούνταν ακόμη, στις αρχές του 20ού αιώνα, ισχυρά κατάλοιπα από την εποχή της φεουδαρχίας. Ένα από αυτά ήταν και η συνήθεια που ήθελε τους υπηκόους του τσάρου, όταν τον συναντούσαν, να τον προσκυνούν.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τις πηγές 1 και 2.

2. Η διάδοση των πολιτικών μηνυμάτων της οκτωβριανής επανάστασης στην υπόλοιπη Ευρώπη αλλά και έξω από αυτή ευνοήθηκε από το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ήπειρος μόλις εξερχόταν από έναν πόλεμο, τον «Μεγάλο Πόλεμο» όπως ονομάστηκε λόγω της φοβερά αρνητικής εντύπωσης που είχε κάνει στους ανθρώπους της εποχής, για τον οποίο πολλοί άνθρωποι πίστευαν ότι ήταν απλώς αποτέλεσμα των συγκρούσεων συμφερόντων μεταξύ των ισχυρών κρατών.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι παράγοντες που ευνόησαν την επικράτηση της οκτωβριανής επανάστασης

Τα κατάφερε [η οκτωβριανή επανάσταση] για τρεις κυρίως λόγους: Πρώτο, διότι είχε στα χέρια της ένα μοναδικά ισχυρό εργαλείο, τα 600.000 μέλη του συγκεντρωτικού και πειθαρχημένου Κομμουνιστικού Κόμματος, που ουσιαστικά είχε την ικανότητα να οικοδομήσει κράτος. [...] Δεύτερο, ήταν εντελώς προφανές ότι ήταν η μόνη κυβέρνηση ικανή και πρόθυμη να κρατήσει ενιαία τη Ρω-

σία ως κράτος. [...] Ο τρίτος λόγος ήταν ότι η επανάσταση επέτρεψε στους αγρότες να καταλάβουν τη γη.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 91-92.

2. Μια πρώτη αποτίμηση της οκτωβριανής επανάστασης από τον Β.Ι. Λένιν

Η πρώτη μπολσεβίκικη επανάσταση απέσπασε από τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, από την ιμπεριαλιστική ειρήνη την πρώτη εκατοντάδα εκατομμυρίων ανθρώπων που ζουν στη γη. Οι ερχόμενες επαναστάσεις θα αποσπάσουν όλη την ανθρωπότητα από τέτοιους πολέμους και από τέτοια ειρήνη. Το τελευταίο και το πιο σπουδαίο και το πιο δύσκολο και το πιο ημιτελές έργο μας είναι: η οικοδόμηση της οικονομίας, είναι να μπουν τα οικονομικά θεμέλια για το νέο, το σοσιαλιστικό οικοδόμημα, στη θέση του καταστραμμένου φεουδαρχικού και του μισοκαταστραμμένου καπιταλιστικού οικοδομήματος. Σε τούτο το σπουδαιότατο και δυσκολότατο έργο είχαμε τις περισσότερες αποτυχίες και τα περισσότερα λάθη. Αν είναι δυνατό να αρχίσει χωρίς αποτυχίες και χωρίς λάθη ένα τέτοιο κοσμοϊστορικό έργο! Εμείς όμως το αρχίσαμε, το πραγματοποιούμε. Τώρα ακριβώς με τη «νέα οικονομική πολιτική» μας διορθώνουμε ολόκληρη σειρά από λάθη μας, μαθαίνουμε πώς να χτίσουμε παραπέρα το σοσιαλιστικό οικοδόμημα σε μια μικροαγροτική χώρα χωρίς να κάνουμε αυτά τα λάθη.

Β.Ι. Λένιν, «Η τέταρτη επέτειος της Οκτωβριανής Επανάστασης» (18 Οκτώβρη 1921).

Πηγή: Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, τόμ. 44, σ. 144-152.

3. Η θέση της οκτωβριανής επανάστασης στην παγκόσμια ιστορία

Η Οκτωβριανή Επανάσταση παρήγαγε ασύγκριτα το πιο εκπληκτικά οργανωμένο επαναστατικό κίνημα στη σύγχρονη ιστορία. Η παγκόσμια επέκτασή της δεν έχει το όμοιό της στην ιστορία από την εποχή των κατακτήσεων του Ισλάμ και μετά. Μέσα σε τριάντα με σαράντα χρόνια [...], το ένα τρίτο της ανθρωπότητας βρέθηκε να ζει υπό καθεστώτα τα οποία προήλθαν άμεσα από τις *Δέκα Μέρες που Συγκλόνησαν τον Κόσμο* και το οργανωτικό πρότυπο του Λένιν, το Κομμουνιστικό Κόμμα.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 80.

Η λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και οι μεταπολεμικές ρυθμίσεις

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τους παράγοντες που καθόρισαν τις μεταπολεμικές αποφάσεις των νικητών του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Να γνωρίσουν τους κύριους όρους των συνθηκών ειρήνης.

Να μελετήσουν τον μεταπολεμικό πολιτικό χάρτη της Ευρώπης, που διαμορφώθηκε με βάση τους όρους των συνθηκών ειρήνης.

Να μάθουν για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Τα «14 σημεία» του Ουίλσον, όπως έγιναν ευρύτερα γνωστές οι θέσεις του Αμερικανού προέδρου Ουίλσον, για τη μορφή που έπρεπε να πάρει ο κόσμος μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, εφαρμόστηκαν επιλεκτικά. Όπου η εφαρμογή τους παρείχε ιδεολογική κάλυψη στις επιλογές των νικητών (π.χ. διαμελισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας), οι αρχές του Ουίλσον έγιναν σεβαστές. Αντιθέτως, όπου οι αρχές αυτές έρχονταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα των ισχυρών (π.χ. αιτήματα λαών των αποικιών για ανεξαρτησία), αγνοήθηκαν πλήρως.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου σήμανε πολλές και σημαντικές αλλαγές στον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης και της ευρύτερης περιοχής της νοτιοανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Κράτη με ιστορία αιώνων, όπως η Αψβουργική και η Οθωμανική αυτοκρατορία διαλύθηκαν, ενώ πολλά νέα κράτη δημιουργήθηκαν. Θα μπορούσε να ζητηθεί από τους μαθητές, αφού μελετήσουν τον χάρτη, να καταγράψουν τα ονόματα των νέων κρατών που μπορούν να εντοπίσουν στον πολιτικό χάρτη της μεταπολεμικής Ευρώπης.

2. Η Ελλάδα ήταν η βαλκανική χώρα που εισέπραξε τα μεγαλύτερα εδαφικά κέρδη από τη συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Οι συνθήκες του Νεϊγύ (με τη Βουλγαρία) και των Σεβρών (με την Οθωμανική αυτοκρατορία) σήμαναν τη δικαίωση των επιλογών του Βενιζέλου, που επέμενε για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Σύμφωνα με ένα σύνθημα ιδιαίτερα προσφιλές στους οπαδούς του Βενιζέλου, είχε πλέον δημιουργηθεί «η Ελλάς των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Η σταθεροποίηση, ωστόσο, των ελληνικών εδαφικών κερδών απαιτούσε συνέχιση της ελληνικής πολεμικής προσπάθειας στη Μικρά Ασία, όπου το τουρκικό εθνικό κίνημα αμφισβητούσε έντονα την ελληνική παρουσία.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή.

2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τον χάρτη 2.

3. Τόσο το βιβλίο όσο και η ταινία προσφέρονται για ένα ταξίδι των μαθητών στον κόσμο των ανθρώπων του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Επίσης, η όλη δραστηριότητα μπορεί να λειτουργήσει ως μια καλή αφορμή για μια συζήτηση αναφορικά με τη σχέση της ιστορίας με τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο. Εκεί, θα πρέπει ασφαλώς να υπογραμμιστεί στους μαθητές η ουσιώδης διαφορά

ανάμεσα στον τρόπο που μελετά το παρελθόν η επιστήμη της ιστορίας και στον τρόπο που το προσεγγίζουν η λογοτεχνία και ο κινηματογράφος. Ιδιαίτερα θα πρέπει να τονιστεί πως ό,τι διαβάζουμε στα λογοτεχνικά βιβλία ή βλέπουμε στις κινηματογραφικές ταινίες δεν είναι ιστορία αλλά απλώς μια μορφή μετάπλασης κάποιων γεγονότων του παρελθόντος.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Τα πέντε κύρια προβλήματα των νικητών του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου

Στην ειρηνική διευθέτηση την οποία επέβαλαν οι μεγαλύτερες νικήτριες δυνάμεις που επέζησαν του πολέμου [...] κυριάρχησαν πέντε προβλήματα.

Το πιο άμεσο ήταν η κατάλυση τόσο των πολλών καθεστώτων στην Ευρώπη και η ανάδυση στη Ρωσία ενός εναλλακτικού επαναστατικού καθεστώτος, των Μπολσεβίκων, που είχε ως στόχο την ανατροπή των πραγμάτων σε παγκόσμια κλίμακα και αποτελούσε μαγνήτη για τις απανταχού επαναστατικές δυνάμεις.

Το δεύτερο ήταν η ανάγκη ελέγχου της Γερμανίας, η οποία στο κάτω-κάτω είχε σχεδόν νικήσει μόνη της ολόκληρο το συμμαχικό συνασπισμό. Για προφανείς λόγους, το πρόβλημα αυτό ήταν και παρέμεινε πάντοτε από τότε το μείζον μέλημα της Γαλλίας.

Το τρίτο πρόβλημα αφορούσε το χάρτη της Ευρώπης που έπρεπε να επαναχαραχθεί εξασθενίζοντας τη Γερμανία και γεμίζοντας τα μεγάλα κενά που άφησε στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή η ταυτόχρονη ήττα και κατάρρευση της Ρωσίας, της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Στην Ευρώπη [...] η βασική αρχή επαναδιάταξης του χάρτη ήταν η δημιουργία εθνοτικών-γλωσσικών εθνικών κρατών, σύμφωνα με την πεποίθηση ότι τα έθνη είχαν το δικαίωμα της «αυτοδιάθεσης». [...] Ο επανασχεδιασμός του χάρτη της Μέσης Ανατολής έγινε σύμφωνα με τις ιμπεριαλιστικές αντιλήψεις, μοίρασμα μεταξύ Βρετανίας και Γαλλίας [...].

Η τέταρτη δέσμη προβλημάτων αφορούσε την εσωτερική πολιτική των χωρών που νίκησαν στον πόλεμο [...] και τις τριβές μεταξύ τους. [...]

Τελικά, οι νικήτριες δυνάμεις επιδίωξαν απελπισμένα να συνάψουν εκείνο το είδος ειρήνης που θα καθιστούσε αδύνατο έναν νέο πόλεμο [...]. Απέτυχαν σ' αυτό κατά τον πιο θεαματικό τρόπο. Μέσα σε διάστημα είκοσι ετών, ο πόλεμος ξανάρχισε.

Ε.]. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 49-50.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)

ΕΝΟΤΗΤΑ 35

Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν ότι τόσο οι Δυνάμεις της Αντάντ όσο και η Ελλάδα διεκδικούσαν από την πττημένη Οθωμανική αυτοκρατορία εδάφη και ζώνες επιρροής.

Να κατανοήσουν και να αποτιμήσουν τους παράγοντες που οδήγησαν την ελληνική πολιτική ηγεσία στην απόφαση ανάληψης της μικρασιατικής εκστρατείας.

Να γνωρίσουν τις συνθήκες που επικράτησαν στη ζώνη της Σμύρνης αμέσως μετά την απόβαση εκεί ελληνικού στρατού.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1α και 1β. Τα δύο κείμενα θα πρέπει να μελετηθούν παράλληλα. Σε αυτά, το ίδιο γεγονός, η απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, αντιμετωπίζεται από μεν τους Έλληνες ως απελευθέρωση από δε τους Τούρκους ως υποδούλωση. Ειδικότερα στο δεύτερο κείμενο χρησιμοποιείται λεξιλόγιο δανεισμένο από την πολιτική επιχειρηματολογία του εθνικισμού, στο οποίο, βεβαίως, δεσπόζουν οι αναφορές στο τουρκικό έθνος και στα δικαιώματά του, που πλήττονται, σύμφωνα με τον Τούρκο συντάκτη του κειμένου, από την ελληνική στρατιωτική παρουσία στη Σμύρνη.

2. Ιδιαίτερα θα πρέπει να επισημανθεί η, σχεδόν αγωνιώδης, προσπάθεια του Ελ. Βενιζέλου να πείσει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας ότι πρέπει οπωσδήποτε να αποφύγουν τις ακρότητες σε βάρος των σύνοικων Τούρκων αλλά και των ιταλικών δυνάμεων που βρίσκονταν νότια της ελληνικής ζώνης κατοχής, γιατί κάτι τέτοιο θα έβλαπτε σοβαρά τις ελληνικές επιδιώξεις.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Η εικόνα του θωρηκτού «Αβέρωφ» στα νερά του Βοσπόρου με φόντο την Αγια-Σοφιά δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι αποτελούσε, για τους οπαδούς της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή για τους περισσότερους Έλληνες, την υλοποίηση ενός ονείρου. Κύματα ενθουσιασμού κατέλαβαν τους Έλληνες της Πόλης, που θεώρησαν ότι έφτασε η ώρα της ενσωμάτωσής τους στο ελληνικό κράτος και έσπευσαν να υποδεχτούν με μεγάλη χαρά τους Έλληνες στρατιώτες.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Το συνέδριο Ειρήνης, ο Βενιζέλος και οι ελληνικές διεκδικήσεις

Το Συνέδριο Ειρήνης εγκαινίασε τις επίσημες εργασίες του τον Ιανουάριο του 1919 στο Παρίσι [...]. Μέσα σε αυτό το πολύχρωμο πλήθος, ο Βενιζέλος φαίνεται ότι ανακάλυψε τον καλύτερο επικοινωνιακό εαυτό του. [...] Με μία μοναδική για έλληνα πολιτικό ικανότητα να επιχειρηματολογεί

και να πείθει, συνήθως, ή να μην πείθει, χωρίς όμως ποτέ να κουράζει ή να εξοργίζει το συνομιλητή του, με σαφείς αναφορές σε κοινά συμφέροντα ή επωφελείς για όλους ισορροπίες αντί της εμμονής στα γνωστά «ιστορικά δίκαια του ελληνισμού», με το να προβάλλει τεκμηριωμένες απόψεις και όχι συμπλέγματα, ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας κατόρθωσε πράγματι να μεγιστοποιήσει τα πλεονεκτήματα που ήδη διέθετε ως σύμμαχος των νικητών. [...]

[...] ακριβώς κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου Ειρήνης, αποφασίστηκε να ανατεθεί στις ελληνικές δυνάμεις η κατάληψη της Σμύρνης και της περιοχής της. Η εντολή της Entente είχε μεν σχέση με την «ασφάλεια των συμμαχικών δυνάμεων», αλλά τα συμφραζόμενα της αποφάσεως δεν άφηναν πολλές αμφιβολίες –στην Αθήνα– ότι επρόκειτο για το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της ικανοποίησης των ελληνικών διεκδικήσεων αντίδωρο, εν πολλοίς, για την πρωτοβουλία του Βενιζέλου να ανταποκριθεί ταχύτατα [...] στην έκκληση της Συμμαχίας να αποσταλούν στρατιωτικές δυνάμεις στη νότια Ουκρανία εναντίον του νέου, και εξαιρετικά ασταθούς τότε, επαναστατικού καθεστώτος των μπολσεβίκων της Ρωσίας.

Γ. Γιανουλόπουλος, *«Η ευγενής μας τύφλωση...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, δ' έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 249-254.

ΕΝΟΤΗΤΑ 36

Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν ορισμένα βασικά ιστορικά στοιχεία για το σχηματισμό των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου.

Να γνωρίσουν τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής αυτών των κοινοτήτων.

Να καταλάβουν ποιες αλλαγές επέφερε στη θέση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας η επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων και γενικότερα η ενδυνάμωση του τουρκικού εθνικισμού.

Να μάθουν για την κίνηση αυτονομησης των Ποντίων και τα αποτελέσματά της.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

2. Η κλιμάκωση των διώξεων σε βάρος των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας συνδέεται στενά με τη διαδικασία εθνικής συνειδητοποίησης των Τούρκων, καθώς και με την επιδίωξη των Νεοτούρκων να μετατρέψουν την Οθωμανική αυτοκρατορία από πολυεθνικό κράτος, που ήταν έως τότε, σε τουρκικό εθνικό κράτος. Η προσδοκία αυτή των Νεοτούρκων συνεπαγόταν αποκλεισμό και διώξεις για όλους εκείνους που δεν ήταν πρόθυμοι να ενσωματωθούν πλήρως στο τουρκικό εθνικό σώμα, δηλαδή να εκτουρκιστούν. (Επιπλέον, καλό θα ήταν να αξιοποιηθούν τα δύο κείμενα που δίνονται στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Το «Φροντιστήριο» λειτουργούσε στην Τραπεζούντα του Πόντου από το 1683. Μετά την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης ήταν το παλαιότερο ελληνικό σχολείο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το 1902 το «Φροντιστήριο» απέκτησε νέο λαμπρό κτίριο στην παραλία της Τραπεζούντας.

2. Οι διωγμοί σε βάρος των Ελλήνων της Μικράς Ασίας έλαβαν αρχικά τη μορφή μαζικών εκτοπίσεων από τα παράλια προς τη μικρασιατική ενδοχώρα. Μετά από πορείες ημερών, όσοι Έλληνες είχαν επιβιώσει έφταναν σε περιοχές άγνωστες σε αυτούς και συνήθως αφιλόξενες, όπου και υποχρεώνονταν να εγκατασταθούν. Η ένταξη των ανδρών ελληνικής καταγωγής άνω των 45 ετών, που δεν επιστρατεύονταν, στα τάγματα εργασίας ήταν μια από τις μεθόδους που χρησιμοποίησαν οι Νεότουρκοι για να εξοντώσουν τις ελληνορθόδοξες κοινότητες της Μικράς Ασίας. Μεγάλος αριθμός όσων εντάχθηκαν στα τάγματα εργασίας δεν επέστρεψαν ποτέ.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο ρόλος των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας την περίοδο 1913-1918

[...] Είναι προφανές ότι, την περίοδο ανάμεσα στο 1913 και το 1918, όλοι οι κοινοτικοί μηχανισμοί [ενν. οι ελληνορθόδοξες κοινότητες της Μικράς Ασίας], δηλαδή τα σχολεία, φιλανθρωπικά και άλλα ιδρύματα και σωματεία, τίθενται υπό τον έλεγχο των προξενικών αρχών [ενν. της Ελλάδας],

ενώ αναπτύσσεται ένα δίκτυο «προπαγάνδας», μέσα από το οποίο πρέπει να οργανωθούν οι Έλληνες, για να συμβάλουν στην υλοποίηση των εθνικών στόχων, δηλαδή, σ' αυτή τη φάση τουλάχιστον, στις πολιτικές επιδιώξεις της Ελλάδας, οι οποίες επικεντρώνονται: στην, έμμεση έστω, υπονόμευση της κυβέρνησης των Νεοτούρκων και στην εξυπηρέτηση των στρατηγικών των Δυνάμεων της Αντάντ.

Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 540.

2. Νεότουρκοι: οι Έλληνες επικίνδυνοι για το τουρκικό κράτος

[...] Σ' ένα φερμάνι της τουρκικής κυβέρνησης προς το νομάρχη της Σμύρνης, που χρονολογείται από τις 14 Μαΐου 1914, υπογραμμίζεται ότι «οι Έλληνες εκμεταλλεύονται τις περιστάσεις για να προκαλέσουν ένα ισχυρό επαναστατικό κίνημα, που θα ευνοούσε την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Μέρα και νύχτα εργάζονται για να εκτελέσουν τη Μεγάλη Ιδέα. Είναι συνεπώς αδιαμφισβήτητο ότι η ύπαρξη Ελλήνων μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι δυσοίωνη για το τουρκικό κράτος από άποψη πολιτική και διοικητική. Είναι επείγον να εξαναγκαστούν οι Έλληνες που κατοικούν στις ακτές της Μικράς Ασίας να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να εγκατασταθούν στα βιλαέτια του Ερζερούμ και της Χαλδαίας» [στα βάθη της Μικράς Ασίας].

Δημοσίευση στη γαλλική εφημερίδα *Le Temps*, 19 Ιουλίου 1916.

Πηγή: Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 457-458.

Σχολιασμός

Τα δύο κείμενα δείχνουν ότι ένας λόγος που έκανε τους Νεότουρκους να θέλουν να απαλλαγούν από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας ήταν και το γεγονός ότι οι τελευταίοι, ενώ τυπικά ήταν πολίτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, είχαν αρχίσει να αναπτύσσουν έντονη πολιτική δραστηριότητα με άμεσο στόχο την ήττα του οθωμανικού κράτους και απώτερο στόχο την ενσωμάτωση στην Ελλάδα των εδαφών που οι ίδιοι κατοικούσαν.

ΕΝΟΤΗΤΑ 37

Το τουρκικό εθνικό κίνημα

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τους παράγοντες που γέννησαν το τουρκικό εθνικό κίνημα.

Να μάθουν για τον ηγετικό ρόλο του Μουσταφά Κεμάλ σε αυτό το κίνημα.

Να γνωρίσουν τις συνθήκες που ευνόησαν την ισχυροποίηση του τουρκικού εθνικού κινήματος και την ανάδειξή του σε παράγοντα καθοριστικό για τις εξελίξεις στη Μικρά Ασία.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Οι αποφάσεις του συνεδρίου του Ερζερούμ, που παρουσιάζονται εδώ από τον κύριο εμπνευστή τους και ηγέτη του τουρκικού εθνικού κινήματος, τον Μουσταφά Κεμάλ, βασίζονται σε δύο κύριους άξονες:

- διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας του τουρκικού κράτους με κάθε θυσία
- αγώνας μέχρις εσχάτων εναντίον οποιουδήποτε υπονομεύει με τις ενέργειές του ή έστω τις παραλείψεις του την τουρκική εθνική ανεξαρτησία.

Αυτή η τελευταία επιδίωξη έφερε το τουρκικό κίνημα αντίστασης αντιμέτωπο αρχικά με την Αντάντ και τον ελληνικό στρατό και από ένα σημείο κι έπειτα με τον σουλτάνο.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

Ο Μουσταφά Κεμάλ γεννήθηκε το 1881 στη Θεσσαλονίκη (το σπίτι που γεννήθηκε είναι σήμερα προξενείο της Τουρκίας). Σε ηλικία επτά ετών έμεινε ορφανός από πατέρα. Το 1893 άρχισε τις στρατιωτικές του σπουδές από την κατώτερη στρατιωτική σχολή της Θεσσαλονίκης, έδειξε ιδιαίτερο ζήλο, συνέχισε σε ανώτερες σχολές και έφτασε στα 1905 να αποφοιτήσει από την Ανώτατη Σχολή Γενικών Επιτελών της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του ήρθε σε επαφή με τις πατριωτικές ιδέες των Νεοτούρκων και επηρεάστηκε από αυτές. Συμμετείχε σε όλες τις πολεμικές εμπλοκές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Κατά την περίοδο 1919-1922 αναδείχθηκε σε ηγέτη του τουρκικού κινήματος αντίστασης εναντίον των δυνάμεων της Αντάντ και της Ελλάδας. Μετά το τέλος του μικρασιατικού πολέμου, ο Μουσταφά Κεμάλ έγινε ο ηγέτης της νέας Τουρκίας και ο άνθρωπος που την προσανατόλισε με σταθερότητα προς τον δυτικό εκσυγχρονισμό. Τιμώντας τον για την προσφορά του στη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους, η τουρκική Εθνοσυνέλευση του έδωσε το επίθετο Ατατούρκ, που σημαίνει «πατέρας των Τούρκων». Πέθανε το 1938.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση της άσκησης

Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Κεμάλ Ατατούρκ: Ελευθερία ή θάνατος!

Το σημαντικό ήταν το τουρκικό έθνος να ζήσει με αξιοπρέπεια και σεβασμό. Αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με την επίτευξη της πλήρους ανεξαρτησίας. Όσο πλούσιο ή ευτυχισμέ-

νο και να είναι ένα έθνος, όταν δεν έχει ανεξαρτησία, δηλαδή ελευθερία απέναντι στους πολιτισμένους λαούς, δεν μπορεί να προοδεύσει και παραμένει στο επίπεδο του δούλου. [...] Εξάλλου, η περηφάνια του Τούρκου, η εμπιστοσύνη στον εαυτό του και οι ικανότητές του είναι σε πολύ ψηλό επίπεδο. Ένα τέτοιο, λοιπόν, έθνος είναι προτιμότερο να χαθεί παρά να ζει υποδουλωμένο. Επομένως, η επιλογή είναι: ελευθερία ή θάνατος!

Κεμάλ Ατατούρκ, *Ομιλίες*, μτφρ. Σ. Σολταρίδης, Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ. 31.

2. Ο Κεμάλ Ατατούρκ κηρύττει την ανάγκη μιας τουρκικής εθνικής πολιτικής

Κύριοι, τις πρώτες ημέρες των εργασιών της βουλής [ενν. της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης], ενημέρωσα το σώμα για την κατάσταση που επικρατούσε και για τις απόψεις μου, που πίστευα ότι ήταν οι πιο ενδεδειγμένες για να τεθούν σε εφαρμογή. Η πρώτη από αυτές ήταν ότι η Τουρκία θα έπρεπε να ακολουθήσει μια εθνική πολιτική.

Όλοι γνωρίζετε ότι κατά την εποχή των Οθωμανών ακολουθήθηκε μια διαφορετική πολιτική, η οποία συνεχίστηκε και αργότερα. Εγώ προσωπικά είχα βγάλει το συμπέρασμα ότι αυτή η πολιτική δε θα μπορούσε να αποτελέσει την επίσημη πολιτική του νέου τουρκικού κράτους. [...]

Η Ιστορία δεν έχει να δώσει δείγματα για την επιτυχή εφαρμογή της πολιτικής του ισλαμισμού και του τουρανισμού, δηλαδή της συνένωσης όλων των Τούρκων. [...] Η ιδέα του «επεκτατισμού» είναι έξω από το θέμα μας. [...] Η δική μας πολιτική, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί και είναι φωτισμένη, είναι η «εθνική πολιτική». [...] Όταν λέω εθνική πολιτική εννοώ: θα πρέπει μέσα στα εθνικά μας όρια να στηριζόμαστε στις δικές μας δυνάμεις και να προστατεύουμε την οντότητά μας. Επίσης, να εργαζόμαστε για την πρόοδο και την ευημερία του έθνους και της χώρας. Να μην οδηγούμε το έθνος σε κίνδυνο και να μην αγωνιζόμαστε για την πραγματοποίηση επιθυμιών που δεν είναι εφικτές. Τέλος, μέσα στα πλαίσια του πολιτισμένου κόσμου, να επιδιώκουμε την αμοιβαία φιλία και την ανθρωπιστική διάθεση.

Κεμάλ Ατατούρκ, *Ομιλίες*, μτφρ. Σ. Σολταρίδης, Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ. 133-137.

ΕΝΟΤΗΤΑ 38

Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922)

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κύρια γεγονότα του μικρασιατικού πολέμου.

Να καταλάβουν ποιοι παράγοντες επηρέασαν την έκβαση του μικρασιατικού πολέμου.

Να γνωρίσουν την κατάληξη του μικρασιατικού πολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο σύγχρονος ιστορικός Γ. Μαυρογορδάτος σχολιάζει την απόφαση των φιλοβασιλικών ελληνικών κυβερνήσεων μετά τον Νοέμβριο του 1920 να συνεχίσουν την πολεμική προσπάθεια στη Μικρά Ασία, αν και φαίνεται ότι δεν πίστευαν στην επιτυχία του εγχειρήματος.

2. Η κατάσταση του ελληνικού στρατού μετά την αποτυχημένη εκστρατεία στον Σαγγάριο ποταμό, το καλοκαίρι του 1921, ήταν ιδιαίτερα άσχημη: οι ανθρώπινες απώλειες ήταν ήδη σημαντικές, τα υλικά μέσα δεν επαρκούσαν και το ηθικό ήταν σχεδόν καταρρακωμένο.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Ο χάρτης θα μπορούσε να αξιοποιηθεί προκειμένου να βασιστεί σε αυτόν η εξιστόρηση των στρατιωτικών γεγονότων του μικρασιατικού πολέμου.

3. Η φωτογραφία μπορεί να εξεταστεί παράλληλα με την πηγή 3. Οι προσπάθειες των προσφύγων να εγκαταλείψουν την προκυμαία της Σμύρνης ώστε να διασωθούν υπήρξαν πραγματικά τραγικές, καθώς τα διαθέσιμα σκάφη δεν επαρκούσαν και οι κεμαλικοί είχαν ήδη καταλάβει την πόλη.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Διάγγελμα της φιλοβασιλικής κυβέρνησης (11 Νοεμβρίου 1920)

Με βαθύτατην την συνείδησιν ότι ύψιστα της Πατρίδος συμφέροντα επιτάσσουσι την διατήρησιν της τάξεως και την διαγεφύρωσιν του χάσματος, το οποίον η διά της πανδήμου λαϊκής ψήφου αποδοκιμασθείσα ολιγαρχία [ενν. οι βενιζελικοί] ώρυξε εν τη Χώρα, πάσαν θα καταβάλωμεν μέριμναν προς αποκατάστασιν του Πολιτεύματος και της ισχύος των Νόμων. Γενικώς και αδιακρίτως οι πολίται ανακτώσι την γαλήνην, ην είχαν απολέσει κατά την περίοδον την τερματισθείσαν διά της ψήφου της παρελθούσης Κυριακής. Ήδη οι Έλληνες αποκαθιστάμενοι ίσοι και ελεύθεροι, πρέπει να έχωσιν απόλυτον πεποίθησιν ότι, υπακούοντες εις μόνον το δίκαιον και τον Νόμον, θα απολαύωσι πλήρως της προστασίας των νομίμων συμφερόντων αυτών. Ποιούμεθα έκκλησιν εις τα γενναία αισθήματα του Ελληνικού Λαού και του Εθνικού Στρατού, ίνα παράσχωσιν την συνδρομήν των εις το ημέτερον έργον.

Εν Αθήναις τη 4η Νοεμβρίου 1920

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, φ. 289, 11 Νοεμβρίου 1920.

Πηγή: Ι. Ακτσόγλου, *Χρονικό Μικρασιατικού Πολέμου 1919-1922*, Τροχαλία, Αθήνα 1998, σ. 171.

2. Η κατάσταση του ελληνικού στρατού της Μικράς Ασίας

Η κατάσταση της Στρατιάς, από την άποψη της πειθαρχίας και ιδίως του ηθικού των στρατιωτών, δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητική. Σχετικά η «Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-1922» του Γενικού Επιτελείου Στρατού αναφέρει: «Το ηθικόν του Ελληνικού στρατού, κατά την ανάληψιν της Μικρασιατικής εκστρατείας, ευρίσκετο εις υψηλόν επίπεδον. Συν τω χρόνω υπέστη συνεχή κάμψιν και προϊούσα χαλάρωσιν, παρά τας εκάστοτε αναλαμπάς, ώστε τον Αύγουστον του 1922 να ευρίσκεται εις χαμηλόν επίπεδον. Ο στρατός ήτο εξητλημένος σωματικώς και ηθικώς...». Αφού αναφέρεται στη φθοροποιό επίδραση των παθών, που δημιούργησε ο Δικασμός, και μάλιστα στο σώμα των αξιωματικών, ιδίως μετά τη μεταβολή του Νοεμβρίου 1920, συνεχίζει: «...Λόγω των ανωτέρω γεγονότων και της μακράς παρατάσεως του Μικρασιατικού Αγώνος, το ηθικόν του Ελληνικού στρατού υπέστη διάβρωσιν και μείωσιν. Μετά τας επιχειρήσεις προς Άγκυρα το ηθικόν του στρατού επηρεάσθη έπι περισσότερον, λόγω μη συντριβής του Κεμαλικού στρατού και των βαρύτατων απωλειών ας υπέστη. Το άνθος των αξιωματικών και οι ορμητικότεροι των οπλιτών ετέθησαν εκτός μάχης. Η Στρατιά της Μικράς Ασίας εγκατέλειψε επί του πεδίου της μάχης το 50% περίπου της μαχίμου δυνάμεώς της [...]. Ο αριθμός των λιποτακτών εις το εσωτερικόν της Μικράς Ασίας, ιδία μετά τας προς Άγκυραν επιχειρήσεις, εσημείωσε σημαντική αύξησιν [...] περί το τέλος Μαΐου 1922 ήτο σημαντικός. Ήδη εις τους εν Μικρά Ασία μαχητάς είχε πλέον εδραιωθή η πεποίθησις ότι η στράτευσις των παρετείετο επί ματαίω, ότι αι ταλαιπωρίαί, οι κίνδυνοι, οι μόχθοι και αι θυσιαί απέβαινον άκαρποι, και ότι η Ελλάς, αποξενωθείσα και της προστασίας των Συμμάχων, παρέμενε μόνη και αβοήθητος διά να φέρη εις πέρας τον εναντίον των Τούρκων αγώνα. Η νέα Διοικήσις της Στρατιάς, υπό τον Στρατηγόν Χατζανέστην, έλαβε ωρισμένα μέτρα [...]. Τα μέτρα ταύτα όμως δεν ήσαν ικανά να επαναφέρουν το ηθικόν εις το απαιτούμενον ύψος και η μόνη διάχυτος επιθυμία μεταξύ των μαχητών ήτο η της επιστροφής εις τας εστίας των».

Α. Δεσποτόπουλος, «Η Μικρασιατική Καταστροφή», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΕ', σ. 201.

3. Οι απώλειες του ελληνικού στρατού κατά τον μικρασιατικό πόλεμο

Ο μικρασιατικός πόλεμος είχε μεγάλο κόστος σε ανθρώπινα θύματα, αμάχους και στρατευμένους. Ο ελληνικός στρατός είχε 23.000 περίπου νεκρούς και 50.000 τραυματίες, περισσότερους από όλους τους πολέμους της περιόδου 1897-1918 μαζί. Αυτό όμως που άφησε πιο έντονα ίχνη στην ελληνική κοινωνία ήταν ο αριθμός των εξαφανισθέντων. Περισσότεροι από 18.000 εξαφανίστηκαν στα μικρασιατικά μέτωπα και 500 περίπου από αυτούς ήταν αξιωματικοί. Οι πιο πολλοί χάθηκαν τον Αύγουστο του 1922.

Γ. Μαργαρίτης, «Οι πόλεμοι», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Βιβλιόραμα, τόμ. Α2, σ. 186.

Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα αμέσως μετά τον μικρασιατικό πόλεμο.

Να μάθουν τους κύριους όρους της συνθήκης της Λοζάνης.

Να αποτιμήσουν την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Να γνωρίσουν τις αλλαγές που άρχισαν να συντελούνται σε Ελλάδα και Τουρκία μετά το 1922.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο ιστορικός Γ. Γιανουλόπουλος χαρακτηρίζει τη συμφωνία ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας «τραγική [...] αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση». Σε συναισθηματικό επίπεδο, η απόφαση περί ανταλλαγής ήταν πραγματικά τραγική για όσους Έλληνες και Τούρκους την υπέστησαν. Εξετάζοντας, ωστόσο, κανείς με νηφαλιότητα την κατάσταση διαπιστώνει ότι ήταν όντως η «πλέον συμφέρουσα λύση», από τη στιγμή που το κεμαλικό καθεστώς δεν αποδεχόταν την παραμονή ελληνικών πληθυσμών στην Τουρκία. Με άλλα λόγια η ανταλλαγή ήταν μια σκληρή αλλά αναπόφευκτη λύση ενός δύσκολου προβλήματος.

2. Η τολμηρή απόφαση της επαναστατικής κυβέρνησης να προχωρήσει άμεσα, παρακάμπτοντας οποιαδήποτε νομικά εμπόδια, στη διανομή γαιών σε ακτήμονες καλλιεργητές επιβλήθηκε, ουσιαστικά, από την ανάγκη εξεύρεσης γαιών για την εγκατάσταση των προσφύγων.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Ο πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ δείχνει το λατινικό αλφάβητο σε συγκεντρωμένους Τούρκους κατά τη διάρκεια περιόδου του στη χώρα. Η αντικατάσταση, το 1929, της οθωμανικής γραφής από το λατινικό αλφάβητο αποτελούσε τμήμα του σχεδίου του Κεμάλ για τον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας. Με το μέτρο αυτό απλοποιήθηκε η γραφή και η ανάγνωση και έτσι περιορίστηκε, σε σημαντικό βαθμό, ο αναλφαβητισμός.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων-δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Διάγγελμα της Επαναστατικής Επιτροπής για την παραπομπή σε δίκη των κατηγορουμένων για τη μικρασιατική καταστροφή

[...] Η Επανάσταση έχει ταχθεί υπεράνω των κομμάτων. [...] Αυτό σημαίνει ότι η Επανάσταση ούτε κομματίζεται, ούτε φατριάζει. Και θα τηρήσει μέχρι των εκλογών, κατά τις οποίες θα εκφρασθεί ελευθέρως η κυρίαρχος θέλησις του ελληνικού λαού και δικαιοσύνην, και ευνομίαν, και τάξιν. Αλλά δεν σημαίνει ότι η Επανάσταση δεν ακολουθεί ωρισμένην εθνικήν πολιτικήν, αφού η ύπαρξις της Επανάστασεως αποτελεί πολιτικήν.

[...] Συνεπώς, η Επανάσταση ευρίσκεται αντιμέτωπος και θεωρεί εχθρούς της Πατρίδος όλους ανεξαιρέτως τους πρωτοστατήσαντας παράγοντας του κωνσταντινισμού, εις τους οποίους οφείλεται η διάρρηξις των συμμαχιών, η μεγάλη τραγωδία του Γένους.

[...] Η Επανάσταση αποβλέπει εις την συναδέλφωσιν του πλανηθέντος λαού [...]. Αλλά θεωρεί επιβεβλημένην την παραδειγματικήν ποινικήν τιμωρίαν των «εχθρών της πατρίδος», εις τους οποίους οφείλεται η κατάρρευσις του Μικρασιατικού Μετώπου [...]. Συνεπώς είναι κοινή απαίτησις ο πάνδημος στιγματισμός των μεγάλων ενόχων.

Πηγή: Τ. Βουρνάς, Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940), Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1977, σ. 257-258.

2. «Δίκη των Έξι»: το κατηγορητήριο

Κατηγορείσθε ότι από της 1ης Νοεμβρίου 1920 και εφ' εξής μέχρι της 26ης Αυγούστου 1922 συναποφασίσαντες μετά των συνυπουργών υμών περί πράξεως εσχάτης προδοσίας, εκουσίως και εκ προθέσεως υπεστηρίξατε την εισβολήν ξένων στρατευμάτων, ήτοι του τουρκικού εθνικιστικού στρατού, εις την επικράτειαν του Βασιλείου, τουτέστιν εις την υπό της Ελλάδος κατεχομένην και διά της Συνθήκης των Σεβρών κατακεκρωμένην χώραν της Μ. Ασίας, παραδόσαντες άμα εις τον αυτόν εχθρόν πόλεις, φρούρια, μέγα μέρος του Στρατού και μεγίστης αξίας υλικόν πολέμου [...].

Δίκη των Έξι: επίσημα πρακτικά, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1976, σ. 19.

3. Η εισαγωγή του νέου ημερολογίου

Η επανάσταση του 1922 αντιμετώπισε με αποφασιστικότητα το πρόβλημα του Ημερολογίου. Από τις αρχές του 1923 αποφασίστηκε η εγκατάλειψη του Ιουλιανού (παλαιού) ημερολογίου που υπολειπόταν κατά 13 ημέρες από το Γρηγοριανό – δυτικό. [...] Η μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 1923 –δηλαδή την 1η Μαρτίου με το νέο ημερολόγιο– δεν κάλυπτε και τον εκκλησιαστικό τομέα. Με σύμφωνη γνώμη του Οικουμενικού Πατριαρχείου [...] το πολιτικό και το εκκλησιαστικό ημερολόγιο ταυτίστηκαν στις 10/23 Μαρτίου 1924. [...] Οι αμετάπειστοι οπαδοί του Ιουλιανού ημερολογίου σχημάτισαν την ανεξάρτητη θρησκευτική κίνηση των Παλαιοημερολογιτών.

Αθ. Βερέμης, «Η εισαγωγή του Νέου Ημερολογίου», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΕ', σ. 259-260.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)

ΕΝΟΤΗΤΑ 40

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν πώς εκφράστηκαν τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα του Μεσοπολέμου.

Να γνωρίσουν τις κύριες προσπάθειες διπλωματικής προσέγγισης μεταξύ πρώην αντίπαλων κρατών που έγιναν κατά τη δεκαετία του 1920.

Να κατανοήσουν το είδος και την έκταση της κρίσης που, ξεκινώντας από τις ΗΠΑ το 1929, έπληξε σχεδόν ολόκληρο τον δυτικό κόσμο στη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Τα ενθουσιώδη σχόλια του Αμερικανού Προέδρου αποκαλύπτουν ότι, λίγους μήνες πριν από το ξέσπασμα του κραχ, επικρατούσε στις ΗΠΑ μεγάλη αισιοδοξία για τις οικονομικές προοπτικές της χώρας. Αυτός ο σίγουρα υπερβολικός ενθουσιασμός ήταν ένας από τους παράγοντες που έκαναν την οικονομική κρίση που ακολούθησε λίγο αργότερα να βιωθεί από τους Αμερικανούς με ακόμη μεγαλύτερη απογοήτευση. Όσο μεγαλύτερες ήταν οι προσδοκίες που είχαν καλλιεργηθεί, τόσο ισχυρότερα ήταν τα ψυχολογικά πλήγματα από την κρίση.

2. Η απόφαση ορισμένων μεγάλων κεφαλαιούχων να πουλήσουν μέρος των μετοχών τους λειτούργησε καταλυτικά για την πλειονότητα των μικροεπενδυτών, που έσπευσαν και αυτοί να πουλήσουν τις μετοχές που διέθεταν. Γρήγορα οι μετοχές που προσφέρονταν προς πώληση ήταν κατά πολύ περισσότερες εκείνων που ζητούνταν για αγορά, με αποτέλεσμα οι τιμές τους να καταρρεύσουν. Το γεγονός είχε άμεσες και καταλυτικές συνέπειες στο σύνολο της αμερικανικής οικονομίας, που άρχισε να κλυδωνίζεται επικίνδυνα.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3 και 4. Οι δύο εικόνες θα πρέπει να συνεξεταστούν, μιας και απέχουν λίγα χρόνια η μία από την άλλη. Τα αυτοκίνητα Φορντ, προσιτά στο μέσο αμερικανικό κοινό, αποτέλεσαν κατά τη δεκαετία του 1920 τα σύμβολα της αμερικανικής ευημερίας. Επρόκειτο, όπως αποδείχθηκε, για ένα όνειρο με σαθρά θεμέλια. Το κραχ του 1929 σήμανε, κυρίως για τους ασθενέστερους οικονομικά, απόλυτη οικονομική καταστροφή. Κάποιοι δεν άντεξαν και αυτοκτόνησαν.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Αναγνώριση δικαιώματος ψήφου στις Βρετανίδες

Η Annie Kenney, Βρετανίδα αγωνίστρια για τα δικαιώματα των γυναικών, αναφέρεται, στην αυτοβιογραφία της, στην αναγνώριση δικαιώματος ψήφου στις Βρετανίδες.

Το 1917 συζητήθηκε στο Κοινοβούλιο το ζήτημα της αναγνώρισης δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες. Αναγνωρίστηκε, τόσο από φίλους όσο και από εχθρούς, ότι οι γυναίκες είχαν παίξει και έπαιζαν ξεχωριστό ρόλο στον πόλεμο [...] Αυτό προκάλεσε μεγάλη χαρά ανάμεσα σε όλες τις γυναίκες. Ήταν μεγάλη ανακούφιση να σκέφτεται κανείς ότι την ώρα που οι άνθρωποι ετοιμάζονταν για ειρήνη σε διεθνές επίπεδο, την ίδια αυτή ώρα προετοίμαζαν την ειρήνη και μέσα στην ίδια τους τη χώρα. Η αναταραχή πλησίαζε στο τέλος [...] Στις 6 Φεβρουαρίου, το 1918, δόθηκε η βασιλική συγκατάθεση για τον νόμο που αναγνώριζε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες. Οι γυναίκες ήταν πλέον ψηφοφόροι.

Annie Kenney, *Memories of a Militant*, Λονδίνο 1947.

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

2. Η οικονομική αναθέρμανση βάση της γαλλογερμανικής προσέγγισης

Με την καθοδήγηση του Στρέζεμαν [υπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας], η Γερμανία παίρνει την απόφαση να καταβάλει με συνέπεια τις επανορθώσεις. Σ' αυτό βοηθούν με το παραπάνω οι αυξανόμενες εισροές μεγάλων βρετανικών και (ιδίως) αμερικανικών κεφαλαίων. [...] Οι αμερικανικές επενδύσεις ανάγονται έτσι σε ρυθμιστή της ευρωπαϊκής οικονομίας. [...] Καθώς οι δυσκολίες μετριάζονται, ανάμεσα στους πρώην αντιπάλους εκδηλώνονται σημάδια ενός νέου πνεύματος καλοπροαίρετης συνεννόησης. [...]

Τον Οκτώβριο του 1925 [ενν. Γαλλία και Γερμανία] κατέληξαν σε μια συνδιάσκεψη στο Λοκάρνο της Ελβετίας [...]. Το σύμφωνο που υπέγραψαν προέβλεπε την εγγύηση των γαλλογερμανικών και βελγογερμανικών συνόρων εκ μέρους του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιταλίας. Η Γερμανία αναγνώριζε έτσι τους όρους της συνθήκης των Βερσαλιών στο ζήτημα της γαλλικής προσαρτήσης της Αλσατίας και της Λοραίνης. [...]

Στη συνέχεια η Γερμανία, με εισήγηση της Γαλλίας, έγινε δεκτή στην Κοινωνία των Εθνών και αποτέλεσε το πέμπτο μόνιμο μέλος του Συμβουλίου της. Στον πρώην ταραξία της Ευρώπης αναγνωρίστηκε ξαφνικά ισότιμη θέση με τη Γαλλία, την Αγγλία, την Ιταλία και την Ιαπωνία. Οι δύο αρχιέκτονες της συμφωνίας χαιρέτησαν στη Γενεύη το γεγονός με «ιστορικές» ομιλίες, ιδιαίτερα ο Μπριάν με τον περίφημο λόγο του: «Στην άκρη τα τουφέκια, τα μυδράλια, τα κανόνια! Τόπο στη συμφιλίωση, στη διαιτησία και στην ειρήνη!».

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3, σ. 67-68.

ΕΝΟΤΗΤΑ 41

Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις κοινωνικές διαστάσεις της οικονομικής κρίσης του 1929.

Να πληροφορηθούν σχετικά με τις κρατικές απόπειρες αντιμετώπισης της κρίσης.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η πηγή αυτή, αφήγηση ενός Αμερικανού επιχειρηματία που καταστράφηκε οικονομικά στη διάρκεια της κρίσης του 1929, θα πρέπει να μελετηθεί σε συνδυασμό με την εικόνα 2, στην οποία παρουσιάζονται, ουσιαστικά, όσα περιγράφονται στο κείμενο. Τα συσσίπια για τους άπορους ήταν ένα φαινόμενο που, ξεκινώντας από τις ΗΠΑ, εμφανίστηκε στη συνέχεια και σε αρκετές χώρες της δυτικής Ευρώπης. Οι επιπτώσεις της ύπαρξης συσσιτίων στην ψυχολογία των κοινωνιών της Δύσης ήταν τεράστιες: μπροστά στο θέαμα μιας τεράστιας ουράς πεινασμένων που περίμεναν για λίγη σούπα, ο φιλελευθερισμός και οι αποθεωμένες έως τότε αξίες του έμοιαζαν να καταρρέουν.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Φραγκλίνος Ρούζβελτ: Το New Deal

Για να ξανακάνουμε τα εργοστάσιά μας και τα αγροκτήματά μας να ξαναδουλέψουν με τη βεβαιότητα ότι θα πωλούν τα προϊόντα τους, θα πρέπει να εξασφαλίσουμε στους καταναλωτές τα μέσα για να αγοράζουν τα προϊόντα αυτά. Αλλά για να πραγματοποιηθεί αυτό, θα πρέπει να μην έχουμε ανάμεσα στους καταναλωτές 12 εκατομμύρια ανέργους, οι οποίοι δεν έχουν τη δυνατότητα ν' αγοράσουν τίποτε. Οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να ξαναρχίσουν να εργάζονται και αυτό θα το κατορθώσουμε με τον παρακάτω τρόπο: θα μοιράσουμε την εργασία, που σήμερα προσφέρεται, ανάμεσα σε αυτούς που απασχολούνται και στους ανέργους, ώστε να εξαλείψουμε την ανεργία. Και αυτό θα το κατορθώσουμε, εξασφαλίζοντας σε κάθε εργάτη ένα κατώτατο ημερομίσθιο, που θα του επιτρέπει να ζει [...]. Εάν όλοι οι εργαζόμενοι κάνουν συγχρόνως το ίδιο πράγμα, κανείς απ' αυτούς δεν θα βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Το πρόβλημα, επομένως, περιορίζεται στο εξής ερώτημα: θα κατορθώσουμε να πετύχουμε, ώστε συγχρόνως όλοι οι εργαζόμενοι να κάνουν το ίδιο; Καμιά επιχείρηση, που επιβιώνει από την πληρωμή χαμηλών ημερομισθίων στους εργάτες δεν πρέπει να υπάρχει σ' αυτή τη χώρα».

Λόγος στο Κογκρέσο, 17 Μαΐου 1933

Πηγή: *Η μεγάλη ιστορία του 20ού αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, τόμ. 3, σ. 197.

Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν εναλλακτικά προς τον φιλελευθερισμό καθεστώτα που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Να πληροφορηθούν, σε γενικές γραμμές, τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση του Μεσοπολέμου και να γνωρίσουν το φαινόμενο του *σταλινισμού*.

Να γνωρίσουν τους όρους *φασισμός* και *ναζισμός*.

Να κατανοήσουν ποιες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες γέννησαν τον φασισμό και τον ναζισμό και ευνόησαν τη διάχυση του φασιστικού προτύπου στη μεσοπολεμική Ευρώπη.

Να γνωρίσουν τις προσπάθειες δημοκρατικής αντίδρασης στη φασιστική επέλαση.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Μουσολίνι, ως κατεξοχην εκφραστής του φασισμού, στρέφεται ευθέως εναντίον του φιλελευθερισμού ως πολιτικής ιδεολογίας, καθώς και εναντίον της αστικής δημοκρατίας ως συστήματος διακυβέρνησης που εμπνέεται από τον πολιτικό φιλελευθερισμό. Κατά τον Μουσολίνι, «ο φιλελευθερισμός είναι έτοιμος να κλείσει τις πύλες του εγκαταλειμμένου ναού του»: ο φιλελευθερισμός υπήρξε κάποτε μια πολιτική ιδεολογία που εξιδανικεύτηκε, «λατρεύτηκε» (από εκεί και η αναφορά του Μουσολίνι στον ναό), αλλά τώρα πλέον δεν έχει τίποτα να προσφέρει, με άλλα λόγια «είναι έτοιμος να κλείσει τις πύλες του εγκαταλειμμένου ναού του». Έτσι εξηγείται, κατά τον Μουσολίνι, και το γεγονός ότι «όλοι οι πολιτικοί πειραματισμοί του σύγχρονου κόσμου είναι αντιφιλελεύθεροι», θεμελιώνονται, δηλαδή, στην απόρριψη του φιλελευθερισμού.

2. Το κείμενο είναι εξαιρετικά πλούσιο σε νοήματα. Ο άνθρωπος που μιλά υποστηρίζει ότι για τα δεινά των Γερμανών εργαζομένων την περίοδο της οικονομικής κρίσης υπεύθυνοι ήταν οι Εβραίοι, που προκαλούσαν ελλείψεις προϊόντων για να κερδοσκοπούν, και η κυβέρνηση, που με τα μέτρα της (εννοεί προφανώς την κυβερνητική οικονομική πολιτική) έπληττε τον λαό. Σε αυτές τις συνθήκες εξαθλίωσης πολλοί κατέφευγαν σε κλοπές προκειμένου να επιβιώσουν. Όλοι περίμεναν καλύτερες μέρες, με εξαίρεση τους κομμουνιστές, οι οποίοι, όπως προφανώς εννοεί ο αφηγητής, αρέσκονταν να βλέπουν το κοινωνικό σύστημα στο οποίο εναντιώνονταν να καταρρέει. Αυτές οι συνθήκες απόγνωσης έκαναν τον αφηγητή να ενταχθεί στο χιτλερικό ναζιστικό κόμμα με την ελπίδα ότι αυτό με την πολιτική του θα έφερνε ξανά την ευημερία στη Γερμανία.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ακριβώς στη μέση της φωτογραφίας, σε χαρακτηριστική στάση που αποπνέει αποφασιστικότητα αν όχι επιθετικότητα, δεσπόζει ο Μουσολίνι. Γύρω του εικονίζονται οπαδοί του, μέλη του φασιστικού κόμματος, φορώντας τη χαρακτηριστική ενδυμασία των Ιταλών φασιστών, στρατιωτικά παντελόνια και μαύρα πουκάμισα («μελανοχίτωνες»).

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Γνωρίσματα του φασισμού

Χωρίς το θρίαμβο του Χίτλερ στη Γερμανία στις αρχές του 1933, ο φασισμός δεν θα μπορούσε να πάρει διαστάσεις γενικού κινήματος. [...] Δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε τα κοινά σημεία που είχαν μεταξύ τους τα διάφορα είδη φασισμού [...]. Η θεωρία δεν αποτέλεσε το ισχυρό σημείο των κινήματων αυτών, που τόνιζαν τις ανεπάρκειες της λογικής και του ορθολογισμού και την ανωτερότητα του ενστίκτου και της βούλησης. [...] Ο φασισμός δεν μπορεί να ταυτιστεί ούτε με μια ιδιαίτερη μορφή κρατικής οργάνωσης [...]. Ακόμα και ο ρατσισμός, που προφανώς ήταν κεντρικό στοιχείο του, απουσίασε αρχικά από τον ιταλικό φασισμό. Αντίθετα, [...] ο φασισμός είχε κοινά σημεία με άλλα μη φασιστικά στοιχεία της Δεξιάς, όπως τον εθνικισμό, τον αντικομμουνισμό, τον αντιφιλελευθερισμό, κλπ. [...] Η κυριότερη διαφορά μεταξύ της φασιστικής και μη φασιστικής Δεξιάς ήταν ότι ο φασισμός υπήρχε με την κινητοποίηση των μαζών από τα κάτω. [...] Οι φασίστες ήταν οι επαναστάτες της αντεπανάστασης.

Ε.]. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 154-155.

2. Δέκα εντολές των ναζί για την επιλογή συζύγου

1. Να θυμάσαι πως είσαι Γερμανός/Γερμανίδα.
2. Αν είσαι από καλή γενιά, μη μείνεις ανύπαντρος.
3. Κράτησε το σώμα σου καθαρό.
4. Κράτησε το πνεύμα και την ψυχή σου καθαρά.
5. Σαν Γερμανός/Γερμανίδα διάλεξε κάποια/κάποιον με γερμανικό ή βόρειο αίμα [...].
6. Όταν διαλέγεις σύζυγο, έλεγξε την καταγωγή του.
7. Η υγεία είναι προϋπόθεση της εξωτερικής ομορφιάς.
8. Παντρέψου μόνο από αγάπη.
9. Μην ψάχνεις συμπαίκτη αλλά σύντροφο για γάμο.
10. Να εύχεσαι να αποκτήσεις όσο το δυνατόν περισσότερα παιδιά.

Εγχειρίδιο για μια γερμανική οικογένεια, Βερολίνο x.x.

Πηγή: Μ. Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 86.

ΕΝΟΤΗΤΑ 43

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.

Να μάθουν για την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας, καθώς και για την παλινόρθωση της μοναρχίας.

Να πληροφορηθούν σχετικά με την επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου και να γνωρίσουν τα κύρια χαρακτηριστικά του μεταξικού καθεστώτος.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο πρωθυπουργός Αλ. Παπαναστασίου υποστηρίζει ότι η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας στην Ελλάδα είναι η φυσική και ευτυχής κατάληξη του μακροχρόνιου εσωτερικού αγώνα (σαφής αναφορά στον Εθνικό Διχασμό) των οπαδών της δημοκρατίας εναντίον της μοναρχίας. Η τελευταία, θεσμός ούτως ή άλλως αναχρονιστικός κατά τον Παπαναστασίου, έγινε επιπλέον στην Ελλάδα αντικείμενο εκμετάλλευσης στα χέρια των εκάστοτε βασιλέων, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τον θεσμό για να καταπατήσουν τις λαϊκές ελευθερίες. Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγήσουν τη χώρα «εις την εθνικήν συμφοράν» (αναφορά στην έκβαση του μικρασιατικού πολέμου). Με την ανακήρυξη της δημοκρατίας, όμως, «αποδίδεται η Ελλάς εις τους Έλληνας».

2. Αξίζει να επισημανθούν και να συζητηθούν ιδιαίτερα δύο σημεία: πρώτον, η παρατήρηση του ιστορικού Α. Λιάκου ότι υπήρχε σοβαρή οργανωτική δυσαναλογία ανάμεσα στις πρωτοβάθμιες (σωματεία) και δευτεροβάθμιες εργατικές ενώσεις (ομοσπονδίες), από τη μία πλευρά, και τη ΓΣΕΕ, από την άλλη, με αποτέλεσμα η τελευταία να επηρεάζεται περισσότερο από τις γενικές πολιτικές εξελίξεις παρά από την κατάσταση στο εργατικό κίνημα· δεύτερον, η επισήμανση ότι όσοι εντάσσονταν στη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών προσδιόριζαν τον εαυτό τους όχι μόνο με βάση την επαγγελματική τους ιδιότητα αλλά κυρίως με γνώμονα την πολιτική-ταξική τους θέση, δηλαδή «αναγνωρίζονταν ως ιδιαίτερη τάξη». Το γεγονός αυτό αποτελούσε ένα αναμφισβήτητο σοβαρό βήμα στην πορεία συνειδητοποίησης των Ελλήνων εργατών.

3. Ο Μεταξάς είχε εκφράσει τις αντικοινοβουλευτικές του απόψεις πολύ καιρό πριν γίνει δικτάτορας. Παρά το γεγονός αυτό ή, ίσως, γι' αυτό ακριβώς ο βασιλιάς Γεώργιος Β' τον διόρισε πρωθυπουργό.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

2. Η κύρια διαφορά της μεταξικής δικτατορίας από τον ιταλικό φασισμό και τον γερμανικό ναζισμό συνίσταται στο ότι ποτέ δεν κατάφερε να αποκτήσει ισχυρή και ευρεία κοινωνική βάση.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο σύγχρονος συνταγματολόγος Ν. Αλιβιζάτος αποτιμά το «ιδιώνυμο»

Ο νόμος 4229 τέθηκε σε ισχύ στις 25 Ιουλίου 1929. Πιο γνωστός ως «ιδιώνυμο», εφαρμόστηκε με ιδιαίτερη αυστηρότητα ως το 1936, οπότε αντικαταστάθηκε από έναν πολύ πιο αυστηρό νόμο, που εκδόθηκε από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου. [...]

Αυτό το έκτακτο νομοθετικό οπλοστάσιο στράφηκε, κατά πρώτο λόγο, κατά της επέκτασης του εργατικού κινήματος. Όπως, πράγματι, συνάγεται από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, πάνω από 60% των ατόμων που καταδικάστηκαν από το 1929 ως το 1937 για εγκλήματα κατά της ασφάλειας του Κράτους και με το «ιδιώνυμο» ανήκε στην εργατική τάξη. [...]

[...] Ο πρωταρχικός στόχος αυτού του χωρίς προηγούμενο στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας διωγμού –κι αυτό όχι τόσο εξαιτίας της αυστηρότητας των ποινών που επιβάλλονταν, όσο εξαιτίας της έκτασης που πήρε– ήταν, περισσότερο από την καταστολή συγκεκριμένων πράξεων, η δίωξη για συμμετοχή ή ένταξη σε συνδικαλιστικές οργανώσεις ή σε κόμματα της Αριστεράς, δηλαδή αποκλειστικά σχεδόν εξαιτίας της πολιτικής ιδεολογίας των διωκόμενων, που δήθεν αποτελούσε απειλή για την καθεστωκία κοινωνική τάξη.

Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 352-361.

2. Ο Ι. Μεταξάς για την επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα

Το ακόλουθο κείμενο είναι απόσπασμα από την εισηγητική έκθεση του Ι. Μεταξά προς τον Γεώργιο Β΄ η οποία συνόδευε το πρώτο διάταγμα για αναστολή του συντάγματος.

Μεγαλειότατε,

Η Υμετέρα Κυβέρνησις, της οποίας έχω την τιμήν να προϊσταμαι, θεωρεί καθήκον της να αναφέρει εις την Υμετέραν Μεγαλειότητα, ότι η χώρα ευρίσκεται εις έκρυθμον κατάστασιν και εις τας παραμονάς ανατρεπτικής στασιαστικής κινήσεως. Η κατάσταση αυτή προέρχεται εκ της ογκουμένης κομμουνιστικής προπαγάνδας, ήτις αφού προ πολλού εισεχώρησεν επικινδύνως εις την υπαλληλίαν απειλούσα να παραλύση την κρατικήν μηχανήν κατά την στιγμήν της αποφασιστικής στασιαστικής εξορμήσεως, κατεργάζεται ήδη την διεΐσδυσίν της και μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων του Έθνους, καλλιεργούσα το πνεύμα της αναρχίας μεταξύ των οπλιτών των στρατών της ξηράς, της θαλάσσης και του αέρος.

Πηγή: Σπ. Λιναρδάτος, Η 4η Αυγούστου, σ. 34-35.

ΕΝΟΤΗΤΑ 44

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν το πλήθος και το μέγεθος των προβλημάτων που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η ελληνική κοινωνία μετά την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα.

Να μάθουν για τις προσπάθειες της ελληνικής πολιτείας να διευκολύνει την εγκατάσταση και την αφομοίωση των προσφύγων στη χώρα.

Να γνωρίσουν τις κύριες παραμέτρους της διάστασης γηγενών-προσφύγων.

Να εκτιμήσουν την επίδραση της παρουσίας των προσφύγων στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της Ελλάδας.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το κείμενο, προφορική μαρτυρία πρόσφυγα από τη Μικρά Ασία, αναφέρεται στις σοβαρές δυσκολίες που αντιμετώπισε μια ομάδα προσφύγων, η οποία εγκαταστάθηκε στην Ανάβυσσο του νομού Αττικής. Πέρα από τις αντικειμενικές δυσκολίες (έλλειψη στέγης, νερού και τροφής), οι πρόσφυγες βρέθηκαν αντιμέτωποι και με την εχθρότητα των γηγενών. Είναι χαρακτηριστικό το ότι οι ντόπιοι, που σημειωτέον ήταν Έλληνες αλβανόφωνοι, αποκαλούσαν τους πρόσφυγες «Τούρκους».

2. Σύμφωνα με τον Άλκη Ρήγο, η διάσταση γηγενών-προσφύγων ήταν μια από τις σημαντικότερες αντιθέσεις που σφράγισαν τις εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα της ελληνικής κοινωνίας κατά τον Μεσοπόλεμο και όχι μόνο.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Στην Κοκκινιά, τη σημερινή Νίκαια του Πειραιά, εγκαταστάθηκαν φτωχοί πρόσφυγες σε συνθήκες που παρέμεναν εξαιρετικά αντίξοες για πολλές δεκαετίες.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι πρώτες μέρες των προσφύγων στην Ελλάδα

Μια γυναίκα πρόσφυγας αφηγείται ένα περιστατικό από τις πρώτες μέρες μετά την άφιξη της ίδιας και της οικογένειάς της στη Θεσσαλονίκη.

Στα σοκάκια της Θεσσαλονίκης πεταμένοι ήμαστε. Έτσι ξαπλωμένοι, μέσα στα σοκάκια. Περνούσε κόσμος και μας έβλεπε. Αμάν, ρεζιλίκι!

Πέρασε ένας άντρας, ένας τρανός. Μας πέταξε μια πεντάρα. Έπιασα την πεντάρα, φώναξα, έκλαιγα: – Εμείς έχομε λεφτά! Εμείς έχομε να φάμε! Αφήσαμε τα σπίατα μας, τόσα αμπέλια αφήσαμε! Δεν ήμαστε ζητιάνοι εμείς!

– Άσε την πεντάρα. Ησύχασε, έλεγε η μάνα μου. Η μάνα μου άρρωστη ήταν. [...]

Περνούσε ο κόσμος. Μας βλέπανε από μακριά. Δεν ερχόντανε κοντά μας:

– Προσφυγιά! προσφυγιά! λέγανε και περνούσανε ...

Πηγή: Η Έξοδος, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, τόμ. Β', σ. 261.

2. Οι συνέπειες της άφιξης των προσφύγων στον επιχειρηματικό τομέα

Αξιοσημείωτες ήταν οι επιπτώσεις από την εγκατάσταση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της ανατολικής Θράκης και στον επιχειρηματικό τομέα. Η εσωτερική αγορά διευρύνθηκε με την προσθήκη μεγάλου αριθμού καταναλωτών ενώ, ταυτόχρονα, από τον αστικό προσφυγικό πληθυσμό αντλήθηκε φθινό εργατικό δυναμικό αλλά και ειδικευμένοι τεχνίτες. Η χώρα πλουτίστηκε με ανθρώπους δεδομένης επιχειρηματικής ικανότητας και πείρας [...] Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως αναφέρεται στην έκδοση της Κοινωνίας των Εθνών του 1926, στους 7000 εμπόρους και βιομηχάνους γραμμένους στο Επιμελητήριο της Αθήνας, οι χίλιοι ήταν πρόσφυγες ενώ στον Πειραιά η αναλογία ήταν μεγαλύτερη.

Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 7, σ. 97.

3. Πρόσφυγες και εργατικοί αγώνες κατά τον Μεσοπόλεμο

Περιγράφοντας την επίδραση των προσφύγων στους εργατικούς αγώνες, ο Δημήτρης Στρατής, ένας από τους γνωστότερους συνδικαλιστές ηγέτες του μεσοπολέμου, έγραφε στο διευθυντή του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ΔΓΕ):

«Ακόμη περισσότερο, η συρροή των προσφύγων και η οικονομική κρίση που λυμαίνεται τη χώρα χειροτερεύουν την κατάσταση αυτή. Η εργατική τάξη είναι αδύνατο να επιβληθεί στους εργοδότες οι οποίοι σε κάθε εργατική διεκδίκηση των οργανωμένων εργατών απαντούν με μαζικές απολύσεις, αντικαθιστώντας τους συνδικαλισμένους εργάτες με ασυνδικαλιστούς από τους πρόσφυγες».

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, οι συγκρούσεις γηγενών και προσφύγων εργατών ήταν αναπόφευκτες.

«Η κάθοδος των προσφύγων», έγραφε ο Αβραάμ Μπεναρόγιας [από τα γνωστότερα στελέχη του συνδικαλιστικού κινήματος], «εδημιούργησεν εις την εργατική τάξιν δυσχερή θέσιν. Η απότομος αύξησης της προσφοράς εργατικών χειρών και η αλλοίωσις της συνθέσεως της εργατικής τάξεως, δεν ηδύνατο ή να προκάλεσε την επίθεσιν του κεφαλαίου επί των κεκτημένων δικαιωμάτων των εργατών. Νέα και γενική σύγκρουσις των δύο τάξεων ανεφαίνετο και πάλιν αναπόφευκτος».

Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 48-49.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 45

Τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν το διεθνές κλίμα έντασης που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται, ιδίως στην Ευρώπη, από τη δεκαετία του 1930 με πρωτεργάτη τη Γερμανία.

Να προβληματιστούν σχετικά με την «πολιτική κατευνασμού» που ακολούθησαν η Βρετανία και η Γαλλία απέναντι στη Γερμανία, καθώς και την αποτελεσματικότητά της.

Να μάθουν για τις διπλωματικές συμφωνίες που έκαναν με τη ναζιστική Γερμανία τόσο οι Αγγλογάλλοι όσο και οι Σοβιετικοί.

Να γνωρίσουν τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η πηγή 1 θα πρέπει να μελετηθεί σε συνδυασμό με την εικόνα 3. Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη μαρτυρούν ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1930 υπήρχε στη Βρετανία ένα αντιπολεμικό ρεύμα ιδιαίτερα ισχυρό στην κοινωνία. Τόσο το ύφος του ρεπορτάζ της εφημερίδας *Daily Express* όσο και η πανηγυρική ατμόσφαιρα που επικρατεί στην υποδοχή του Βρετανού πρωθυπουργού αυτό μαρτυρούν. Φαίνεται, μάλιστα, ότι κάτι ανάλογο συνέβαινε στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Οι Ευρωπαίοι, έχοντας βιώσει μόλις πριν από είκοσι χρόνια τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, έμοιαζαν να επιθυμούν την ειρήνη, με κάθε θυσία. Πόσο μάλλον αν η θυσία αυτή αφορούσε μια άλλη χώρα, στη συγκεκριμένη περίπτωση την Τσεχοσλοβακία.

2α και 2β. Η συμφωνία του Μονάχου και το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ θα πρέπει να εξεταστούν στο ενιαίο πλαίσιο των διπλωματικών διεργασιών που προηγήθηκαν του πολέμου.

Με τη συμφωνία του Μονάχου, η Βρετανία και η Γαλλία πίστευαν ότι θα απέφευγαν τελικά τη σύγκρουση με τη Γερμανία και ενδεχομένως να έστρεφαν τη ναζιστική επιθετικότητα προς τη Σοβιετική Ένωση. Με το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ η Σοβιετική Ένωση έμοιαζε να λειτουργεί με το ίδιο ακριβώς σκεπτικό, αντιστρέφοντας, βεβαίως, τους όρους. Τόσο οι Αγγλογάλλοι όσο και οι Σοβιετικοί ήθελαν να αποφύγουν τη σύγκρουση με τη Γερμανία, τουλάχιστον εκείνη τη στιγμή.

Η Γερμανία, από την πλευρά της, ενεργούσε στο πλαίσιο που τόσο εύστοχα αναλύεται στην πηγή 2β: υπογράφοντας διπλωματικές συμφωνίες και με τις δύο πλευρές, καλλιεργούσε τόσο στους Αγγλογάλλους όσο και στους Σοβιετικούς την εντύπωση ότι δεν θα είναι αυτοί ο πρώτος στόχος, ενώ εκείνο που στην πραγματικότητα την ενδιέφερε ήταν να επιτεθεί και στους δύο αλλά στον καθένα ξεχωριστά, αποτρέποντάς τους από το να συμμαχήσουν εναντίον της. (Παράλληλα, μπορεί να αξιοποιηθεί και η πηγή 2 από το πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.)

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Γιόζεφ Γκέμπελς, υπεύθυνος προπαγάνδας των ναζί, αποτιμά την «πολιτική κατευνασμού» των δυτικών δυνάμεων

Ο Γιόζεφ Γκέμπελς, στενός συνεργάτης του Χίτλερ, ήταν επικεφαλής των υπηρεσιών προπαγάνδας του ναζιστικού καθεστώτος. Στο κείμενο που ακολουθεί αποτιμά την «πολιτική κατευνασμού» που ακολούθησαν οι δυτικές δυνάμεις απέναντι στη χιτλερική επιθετικότητα.

Μέχρι τώρα έχουμε κατορθώσει να αφήσουμε τον εχθρό στο σκοτάδι σε ό,τι αφορά στους πραγματικούς στόχους της Γερμανίας, ακριβώς όπως πριν το 1932 οι αντίπαλοί μας στο εσωτερικό της χώρας ποτέ δεν μπόρεσαν να καταλάβουν πού πηγαίναμε ή ότι οι υποσχέσεις που τους δίναμε δεν ήταν παρά ένα τέχνασμα ... Θα μπορούσαν να μας είχαν αμποδίσει. Δυο τρεις από εμάς αν είχαν συλλάβει το 1925, αυτό θα ήταν το τέλος. Όχι όμως, μας άφησαν να περάσουμε την επικίνδυνη ζώνη. Ακριβώς το ίδιο έγινε και με την εξωτερική πολιτική μας ... Το 1933, ο Γάλλος πρωθυπουργός θα έπρεπε να είχε πει (κι αν ήμουν εγώ στη θέση του θα το 'λεγα): «Ο νέος καγκελάριος του Ράιχ είναι αυτός που έγραψε το *Mein Kampf*, μέσα στο οποίο λέει αυτά κι αυτά. Δεν μπορούμε να έχουμε έναν τέτοιο άνθρωπο κοντά μας. Είτε παίρνει δρόμο είτε τους ορμάμε!» Δεν το έκανα όμως. Μας άφησαν να περάσουμε μέσα από τη ζώνη κινδύνου και μπορέσαμε να αποφύγουμε όλους τους επικίνδυνους σκοπέλους. Κι όταν τα καταφέραμε κι εξοπλιστήκαμε καλά, καλύτερα από αυτούς, τότε μας κήρυξαν τον πόλεμο! (τα πλάγια στο πρωτότυπο)

Πηγή: P. Johnson, *Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties*, Harper & Row, Νέα Υόρκη 1983, σ. 341.

2. Διπλωματικές ζυμώσεις στις παραμονές του Β' Παγκόσμιου πολέμου

Για να συγκρατήσουν τη χιτλερική επιθετικότητα σε βάρος της Πολωνίας, τα δημοκρατικά καθεστώτα δεν μπορούν πια να υπολογίζουν παρά μόνο στη συμμαχία των Ρώσων. Από τον Απρίλιο έχουν αρχίσει διαπραγματεύσεις μεταξύ των τριών δυνάμεων, αλλά η σύναψη συμφωνίας προσκρούει σε πολλά εμπόδια. Στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γαλλία η ιδέα μιας συμμαχίας με τον Στάλιν συναντά πολύπλευρη αντίδραση. [...] Από την πλευρά του ο Στάλιν δυσπιστεί μετά το Μόναχο για το διπλό παιχνίδι που εκτιμά πως παίζουν οι Δυτικοί. Ο Μολότωφ [...] τον ενθαρρύνει να αρχίσει με τη Γερμανία μυστικές συνομιλίες ώστε να κερδίσει χρόνο –δίχως φυσικά να αγνοεί πως απώτερος στόχος του ναζισμού είναι η εξόντωση του μπολσεβικισμού και η απώθηση της Ρωσίας προς τις «ασιατικές στέπες»– και να ανακτήσει τα εδάφη που είχαν χαθεί το 1918. Σίγουρα ο Χίτλερ ενοχλήθηκε στη σκέψη ενός συμβιβασμού με μια κομμουνιστική δύναμη και δίστασε για πολύ να το κάνει, μα στο τέλος αποφάσισε να δεχθεί τη θυσία, ώστε να ξεμπερδέψει απερίσπαστος με την Πολωνία και κατόπιν με τις δυτικές δημοκρατίες.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3ος, σ. 111.

ΕΝΟΤΗΤΑ 46

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν, σε γενικές γραμμές, τα κυριότερα στρατιωτικά γεγονότα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Να μάθουν με βάση ποιες αρχές σχεδίαζε ο Χίτλερ να οργανώσει τη ζωή στην κατακτημένη Ευρώπη αν επικρατούσαν ολοκληρωτικά οι ναζί.

Να γνωρίσουν την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το κείμενο αναφέρεται στη διαδικασία μαζικής εξόντωσης των Εβραίων στους θαλάμους αερίων των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης. Πρόκειται για μια ρεαλιστική όσο και μακάβρια περιγραφή που έχει, ωστόσο, ιδιαίτερη αξία, καθώς προέρχεται από δύο ανθρώπους που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες αυτού του ομαδικού εγκλήματος.

2. Το κείμενο, το τελευταίο γράμμα ενός Γάλλου αντιστασιακού 22 ετών προς τη μητέρα του λίγο πριν τον εκτελέσουν οι ναζί, διακρίνεται για το ψύχραιμο ύφος του αλλά και για την ιδιαίτερη ευαισθησία του. Ο μελλοθάνατος συντάκτης της επιστολής δηλώνει πως βαδίζει προς τον θάνατο έχοντας κάνει μια συνειδητή επιλογή για την οποία ο ίδιος και μόνο αυτός φέρει την ευθύνη και λέει στη μητέρα του να διεκδικήσει μετά τον πόλεμο τη σύνταξη που θα δικαιούται (έχοντας χάσει τον γιο της στην Αντίσταση). Κλείνει με ένα σπαρακτικά ανθρώπινο τρόπο, λέγοντας ότι από τα πράγματά του κρατά μόνο μια φανέλα του πατέρα του για να μην κρυώνει πριν από την εκτέλεση, με αποτέλεσμα να τρέμει και να φαίνεται ότι φοβάται. Τέλος, δίνει κουράγιο στη μητέρα του.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Πολύ καιρό πριν από την έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου είχε αρχίσει, με διάφορους τρόπους, η εδαφική εξάπλωση τόσο της ναζιστικής Γερμανίας όσο και της φασιστικής Ιταλίας.

3. Η συμμαχική απόβαση στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου 1944, η D-Day όπως ήταν η κωδική της ονομασία, υπήρξε η μεγαλύτερη αμφίβια επιχείρηση της ιστορίας: σε περίπου 24 ώρες αποβιβάστηκαν στις ακτές 176.000 άνδρες με την υποστήριξη περίπου 10.000 αεροπλάνων και 600 πολεμικών πλοίων.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο Χίτλερ περιγράφει σε επιτελείς του τη μελλοντική, ναζιστική Ευρώπη

Ποια μορφή πρόκειται να πάρει η μελλοντική κοινωνική τάξη, θα σας το πω αμέσως. Θα υπάρχει μια τάξη κυρίων, που θα έχει στρατολογηθεί στη μάχη και θα έχει έτσι την ιστορική της δικαίωση. Θα υπάρχει έπειτα το πλήθος των εταιρών του κόμματος, με την ανάλογη ιεραρχία. Αυτοί θα απο

τελέσουν τη νέα μεσαία τάξη. Θα υπάρχει επίσης η μεγάλη μάζα των ανωνύμων, των δούλων, των τελευταίων. Σε ακόμα πιο χαμηλή βαθμίδα θα είναι οι ξένοι που θα κατακτηθούν, οι μοντέρνοι σκλάβοι.

Πηγή: M. Paltrinieri, G. Rizzoni, E. Barbaglia, *Χίτλερ*, μτφρ. Ν. Καραντινός, Φυτράκης, Αθήνα 1972, σ. 149.

Σχολιασμός

Ο τρόπος με τον οποίο σχεδίαζε ο Χίτλερ να οργανώσει την κοινωνική ζωή στην Ευρώπη, εφόσον επικρατούσαν ολοκληρωτικά οι ναζί, βασιζόταν σε δύο κύρια κριτήρια: τη συμμετοχή στην πολεμική προσπάθεια και την ένταξη στο ναζιστικό κόμμα. Όσοι είχαν πολεμήσει θα βρίσκονταν στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους· αμέσως μετά θα βρίσκονταν τα μέλη του ναζιστικού κόμματος ανάλογα με τη θέση τους στην κομματική ιεραρχία. Θα ακολουθούσαν οι απλοί, ανώνυμοι άνθρωποι, η μεγάλη μάζα. Πιο κάτω κι από αυτούς θα βρίσκονταν οι λαοί που θα είχαν κατακτηθεί από τους ναζί.

2. Η απόβαση στη Νορμανδία με τα μάτια ενός Γερμανού στρατιώτη

Υπήρχε μια βαριά συννεφιά και η εχθρική αεροπορία δεν μας είχε ενοχλήσει περισσότερο απ' όσο μια συνηθισμένη μέρα. Αλλά έπειτα, τη νύχτα, ο ουρανός γέμισε από αναρίθμητα αεροπλάνα. Σκεφτήκαμε: «Τι θα ισοπεδώσουν πάλι απόψε;». Ήμουν στον ασύρματο. Τα σήματα έρχονταν το ένα μετά το άλλο. «Αλεξιπτωτιστές προσγειώνονται εδώ, ανεμοπλάνα παρατηρήθηκαν εκεί» και τελικά «χερσαίες δυνάμεις πλησιάζουν». Τα όπλα μας άρχισαν να βάζουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Το πρωί εμφανίστηκε μια τεράστια ναυτική δύναμη· αυτό ήταν το τελευταίο μήνυμα που μπόρεσαν να μας στείλουν από τα παράκτια παρατηρητήρια, πριν αυτοί που τα επάνδρωναν δεχτούν επίθεση και αναγκαστούν να υποχωρήσουν. Γενικά, αυτή ήταν η τελευταία ενημέρωση που είχαμε για την κατάσταση στην ακτή. Από εκεί και πέρα ήταν παντελώς αδύνατο να έχουμε οποιαδήποτε ιδέα για το τι συνέβαινε. Τα τηλεφωνικά καλώδια είχαν κοπεί, η ασύρματη επικοινωνία ήταν αδύνατη και οι αξιωματικοί μας δεν μπορούσαν, πλέον, να ελέγξουν την κατάσταση. Στρατιώτες που υποχωρούσαν μας έλεγαν ότι οι θέσεις τους στην ακτή είχαν καταληφθεί και τα περισσότερα από τα παράκτια οχυρά είχαν είτε καταληφθεί είτε ανατιναχτεί.

Πηγή: www.spartacus.schoolnet.co.uk/

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν ότι η Ελλάδα ενεπλάκη στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο από τη στιγμή που δέχτηκε επίθεση από την Ιταλία (ελληνοϊταλικός πόλεμος).

Να μάθουν ότι, ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, η Ελλάδα δέχτηκε επίθεση και από τη Γερμανία (ελληνογερμανικός πόλεμος).

Να πληροφορηθούν ότι η τελευταία προσπάθεια συγκράτησης των επιτιθέμενων από τις ελληνικές δυνάμεις έγινε στην Κρήτη, δίχως, όμως, θετικό αποτέλεσμα (μάχη της Κρήτης).

Να γνωρίσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες η Ελλάδα συνθηκολόγησε.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1α και 1β. Τα δύο κείμενα καλό θα ήταν να μελετηθούν παράλληλα. Τόσο το κείμενο του Γ. Μπεράτη (πηγή α) όσο και αυτό του Οδ. Ελύτη (πηγή β) αποτελούν λογοτεχνικές μεταπλάσεις του πολεμικού βιώματος των συγγραφέων τους στην Αλβανία. Αξίζει να επισημανθεί στους μαθητές ο ρεαλιστικός τρόπος με τον οποίο και οι δύο λογοτέχνες αναφέρονται στις κακουχίες του πολέμου: στο αφόρητο κρύο ο Μπεράτης, στη βασανιστική πεζοπορία στους λασπωμένους δρόμους, στην έλλειψη τροφής και καθαριότητας ο Ελύτης.

2. Σύμφωνα με τον σύγχρονο ιστορικό Γ. Μαργαρίτη, η επιλογή της ηγεσίας των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων να εγκαταλείψει την πολεμική προσπάθεια αφήνοντας το στράτευμα να διαλυθεί και συνθηκολογώντας με τους εισβολείς σε συνδυασμό με την κίνηση του βασιλιά και πολλών πολιτικών να αποχωρήσουν από την κατεχόμενη χώρα ήταν δύο γεγονότα που αποξένωσαν τον ελληνικό λαό από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του. Παράλληλα, τα γεγονότα αυτά οδήγησαν πολλούς Έλληνες πολίτες σε πολιτικές σκέψεις και κρίσεις που πυροδότησαν πολιτικές διεργασίες αυτόνομης λαϊκής δράσης. Τέτοιου είδους ζυμώσεις βρίσκονταν στα θεμέλια του φαινομένου της αντίστασης που επρόκειτο σε λίγο να εκδηλωθεί.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης της Κρήτης, οι ναζί εφάρμοσαν μια αποτρόπαιη τακτική, που ήδη ακολουθούσαν σε όσες χώρες της Ευρώπης είχαν καταλάβει, τακτική την οποία έμελλε να συνεχίσουν να εφαρμόζουν μέχρι και λίγο καιρό πριν την αποχώρησή τους από την Ελλάδα: τα μαζικά αντίποινα εις βάρος αμάχων. Όσα χωριά της Κρήτης είχαν αντισταθεί καταστράφηκαν. Ένα από αυτά ήταν και η Κάνδανος, όπου μάλιστα οι ναζί έστησαν, μετά την καταστροφή, και σχετική δίγλωσση επιγραφή (στα γερμανικά και στα ελληνικά), για να θυμίζει σε όλους το γεγονός.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τις πηγές 1α και 1β.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ο διεθνής Τύπος για την ελληνική αντίσταση στα βουνά της Αλβανίας

α. Το θέαμα των λίγων Ελλήνων, που συγκρατούν και απωθούν τα στρατεύματα της μεγάλης φασιστικής Ιταλίας έχει τόσο εξαιρετική σημασία ώστε μπορεί να πει κανείς αδίστακτα ότι ίσως εκεί πάω στα βουνά της Ηπείρου κρίνεται η τύχη του όλου πολέμου.

Αμερικανική εφημερίδα *Κρίστιαν Σάιενς Μόνιτορ*, 4 Νοεμβρίου 1940.

β. Σε ένα σύντομο μήνα το μικρό ελληνικό έθνος διέλυσε τον κακό εφιάλτη, που σκίαζε το πνεύμα του δημοκρατικού κόσμου [...]. Οι Έλληνες κατάφεραν την πρώτη πραγματική ήττα στις κατά ξηρά δυνάμεις του Άξονα [...]. Και αν ακόμη η Ελλάς συντριβόταν αύριο, η στρατιωτική συμβολή της θα έμενε αμείωτη [...]. Θα είναι δόξα της Νεωτέρας Ελλάδος, ότι συνέτριψε το μύθο του απτήτου του Άξονα.

Αμερικανική εφημερίδα *Τάιμς* της Νέας Υόρκης, 28 Νοεμβρίου 1940.

Πηγή: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΕ', σ. 454-455.

2. Οι ελληνικές κυβερνήσεις της Αθήνας και του Καΐρου (εξόριστη κυβέρνηση)

Η κυβέρνηση της Αθήνας διέθετε έδαφος, λαό και διοικητικό μηχανισμό, είχε όμως περιορισμένη, σε συνθήκες στρατιωτικής κατοχής, ανεξαρτησία και εξουσία. Η κυβέρνηση του Λονδίνου, και του Καΐρου αργότερα, δεν είχε ούτε έδαφος ούτε λαό, είχε όμως τη στήριξη των δυνάμεων που θα κέρδιζαν τελικά τον πόλεμο καθώς και, διά μέσου του βασιλιά, ένα είδος «θεσμικής νομιμότητας». Η μία ανήκε στον Άξονα, η άλλη στους αντιπάλους του. Οπωσδήποτε, για τον πολύ κόσμο, και τα δύο αυτά κυβερνητικά σχήματα φάνταζαν ατελή και σε πολλά αναρμόδια. Στην πολιτική αντίληψη των πολλών δημιουργήθηκε ένα κενό εξουσίας, το οποίο μπορούσε να καλυφθεί με καινοφανή σχήματα, που οι συνθήκες αργότερα θα δημιουργούσαν.

Γ. Μαργαρίτης, «Ο πόλεμος 1940-1941», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 8ος, σ. 24.

Κατοχή, Αντίσταση και Απελευθέρωση

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν τα κύρια γνωρίσματα του καθεστώτος κατοχής.

Να παρακολουθήσουν την εμφάνιση και ανάπτυξη του ελληνικού κινήματος αντίστασης.

Να κατανοήσουν τον ρόλο των γυναικών και των νέων στην Αντίσταση.

Να μάθουν για το φαινόμενο του δωσιλογισμού και τα τάγματα ασφαλείας.

Να πληροφορηθούν σχετικά με την οργάνωση της ζωής στην «ελεύθερη Ελλάδα».

Να μάθουν για την απελευθέρωση και το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

2. Το κείμενο είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό: οι γυναίκες στη διάρκεια της Κατοχής είχαν να αντιμετωπίσουν, από τη μία πλευρά, τα δεινά που συσσωρεύε η παρουσία του κατακτητή και, από την άλλη, τις κοινωνικές προκαταλήψεις που τις ήθελαν κλεισμένες στα σπίτια τους να ασχολούνται μόνο με το νοικοκυριό και την οικογένεια. Σε αυτό το πλαίσιο, ο αγώνας της Ελληνίδας στα χρόνια της Κατοχής ήταν διττός: αγώνας για εθνική ελευθερία, αλλά και αγώνας για κοινωνική απελευθέρωση, για αναγνώριση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Πρόκειται για μία από τις ελάχιστες φωτογραφίες από τη συγκέντρωση των ανδρών Ελληνοεβραίων της Θεσσαλονίκης λίγο πριν αρχίσει η προώθησή τους σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, μία από τις μεγαλύτερες και πιο ακμαίες της Ευρώπης προπολεμικά, αφανίστηκε από τους ναζί στη διάρκεια της Κατοχής.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Μπλόκο

Δεν είχε φέξει ακόμα, όταν εβούιξε τριγύρω: «Προσοχή, προσοχή! Όλοι οι άντρες κρυφτείτε!». Δεν πρόλαβαν. Μέσα στο μισοσκόταδο δεν εξεχώριζες καλά. «Μπλόκος!» φώναζαν, «μπλόκος! Μας κυκλώσανε παντού!». Βγαίνανε οι γυναίκες, τις λόγχιζαν μπρος στο κατώφλι τους. Αποσπούσανε τα παιδιά από τους πατεράδες. Τους άντρες, τους εσέρνανε απ' τα πόδια κι απ' τα μαλλιά. Μέσα στο μισοσκόταδο ξεχώριζες ένα βογγητό, δεν έβλεπες το πρόσωπο. Ξημερωθήκανε οι άντρες όλοι γονατιστοί. Όσπου έσκασε ο ήλιος, ήρθε τότε κι η μάσκα. Ένα πανί κατάμαυρο της σκέπαζε την κεφαλή, φαίνονταν μόνο μάτια, κι έδειχνε με το δάχτυλο. [...] Έδειχνε με το δάχτυλο η μάσκα και προχωρούσε. Στήσανε πολυβόλα, και τους εγάζωσε η ριπή. Εσβάρνιζε το αίμα. Τους άλλους που απομείνανε, τους βάλανε στη μέση, και μαζί με τον ήλιο που εβάδιζε στον ουρανό, τραβούσαν προς τη δύση. Δεν τους ξανάδε κανείς, επέρασαν πολλά σύνορα, εκάθηκαν στην Ευρώπη, μέσα στα στρατόπεδα. Τρέχανε πίσω οι μάνες, και κάνα δυο που γλίτωσαν, τρέχανε να κρυφτούνε σε φούστες και σε πιθάρια, να μην τους ξαναβρούν.

Μέλπω Αξιώτη, *Εικοστός Αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 123-124.

2. Η ιδρυτική πράξη της ΠΕΕΑ («κυβέρνηση του βουνού»)

Συγκροτούμε ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ [...].

Κύριος και πρωταρχικός σκοπός της Επιτροπής είναι:

Να συντονίσει και να διεξαγάγει με όλα τα μέσα στην Ελλάδα και στο πλευρό των Συμμάχων μας τον αγώνα κατά των κατακτητών.

Να αγωνιστεί για το διώξιμο από τη χώρα και τη συντριβή των Γερμανών και Βουλγάρων εισβολέων για την ολοκληρωτική εθνική απελευθέρωση και για την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της χώρας.

Να επιδιώξει την εθνική μας αποκατάσταση με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης [...].

Να αγωνισθεί για την εξόντωση του εσωτερικού φασισμού και των ενόπλων προδοτικών σωματιών.

Παράλληλα η Επιτροπή θα αναλάβει τα πιο κάτω καθήκοντα:

Την υπεύθυνη διοίκηση των ανταρτικών ομάδων που θα αποδεχτούν τη σύσταση της Επιτροπής με σκοπό την ενοποίηση, την αναδιοργάνωσή τους και τη συγκρότηση ενιαίου εθνικού στρατού.

Την υπεύθυνη ανώτερη διοίκηση των ελεύθερων περιοχών σε όλους τους τομείς [...].

Την εξασφάλιση των ατομικών ελευθεριών του λαού στις ελεύθερες περιοχές, το σεβασμό της ατομικής ιδιοκτησίας καθώς και την εξασφάλιση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης.

Την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του λαού [...].

Την προπαρασκευαστική εργασία για την είσοδο της χώρας, μετά την απελευθέρωση, σε ομαλό πολιτικό βίο με κατεύθυνση την εξασφάλιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του ελληνικού λαού και την καταπολέμηση κάθε προσπάθειας για λύσεις πραξικοπηματικές ή δικτατορικές και αντίθετες προς την ελεύθερη θέληση του ελληνικού λαού από οπουδήποτε και οποιονδήποτε και αν προέρχονται.

Πηγή: Ντοκουμέντα της Αντίστασης, Το Ποντίκι, Αθήνα 1994, σ. 80-81.

ΕΝΟΤΗΤΑ 49

Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να πληροφορηθούν το μέγεθος των απωλειών, σε ανθρώπους και υλικά, που υπέστη η ανθρωπότητα, ιδίως η Ευρώπη, εξαιτίας του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.

Να γνωρίσουν τις επιπτώσεις του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου στο ηθικό επίπεδο.

Να κατανοήσουν ότι ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος άλλαξε τους διεθνείς συσχετισμούς, αποδυναμώνοντας ακόμη περισσότερο τον διεθνή ρόλο της Ευρώπης.

Να μάθουν για την ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, τη λειτουργία και τις επιδιώξεις του.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Γιουγκοσλάβος συγγραφέας Ίβο Άντριτς (1892-1975), βραβευμένος με Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1961, περιγράφει με μεγάλη γλαφυρότητα μια εικόνα που ήταν συχνή, όπως λέει, στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία: νεαρές γυναίκες που εξαιτίας των τραυματικών βιωμάτων του πολέμου είχαν πλέον γκριζα ή ακόμη και κάτασπρα μαλλιά.

2. Καλό θα ήταν οι μαθητές να μελετήσουν προσεκτικά την πηγή 2 και στη συνέχεια να συζητήσουν μεταξύ τους για την αναγκαιότητα και τη σημασία ύπαρξης στις μέρες μας μιας διεθνούς οργάνωσης όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Η ιαπωνική πόλη Χιροσίμα στην κυριολεξία ισοπεδώθηκε μετά τη ρίψη ατομικής βόμβας από τις ΗΠΑ. Την ίδια τύχη είχε λίγο αργότερα και μια άλλη ιαπωνική πόλη, το Ναγκασαάκι.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι παγκόσμιος πόλεμοι και οι ΗΠΑ

[...] Οι πόλεμοι ήταν λίαν επωφελείς για την οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών. Εκπληκτικοί ήταν οι ρυθμοί οικονομικής αύξησης που πέτυχαν και στους δύο παγκοσμίους πολέμους, ιδιαίτερα δε στο δεύτερο, όταν η οικονομία αυξήθηκε με επίσης ρυθμό περίπου 10%, τον ταχύτερο ρυθμό που είχε ποτέ πετύχει ή πέτυχε εφεξής η χώρα. Και στους δύο πολέμους, οι ΗΠΑ επωφελήθηκαν από το γεγονός ότι γεωγραφικά ήταν μακριά από τα θέατρα του πολέμου, όντας ταυτόχρονα και το κυριότερο οπλοστάσιο των συμμάχων τους, καθώς και από το γεγονός ότι η οικονομία τους είχε την ικανότητα να οργανώσει την επέκταση της παραγωγής πιο αποτελεσματικά σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη. Πιθανότατα, η πιο διαρκής οικονομική επίπτωση και των δύο παγκοσμίων πολέμων ήταν ότι έδωσε στην οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών μια παγκόσμια πρωτοκαθεδρία καθ' όλη τη διάρκεια του Σύντομου Εικοστού Αιώνα, η οποία άρχισε βραδέως να εξασθενίζει μόνο προς τα τέλη του αιώνα. Το 1914 ήταν ήδη η μεγαλύτερη βιομηχανική οικονομία, όχι όμως ακόμα η κυρίαρχη.

Οι πόλεμοι που την ενίσχυσαν ενώ εξασθένησαν σχετικά ή απόλυτα τους ανταγωνιστές της, μετέβαλαν την οικονομική τους κατάσταση.

Ε. J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 71-72.

2. Μια ερμηνεία του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν στην πραγματικότητα πολλοί πόλεμοι μέσα σ' έναν. Πρώτα και κύρια ήταν μια στρατιωτική σύρραξη ανάμεσα σε ένοπλες δυνάμεις [...]. Ήταν όμως κι ένας πόλεμος μεταξύ φυλών, θρησκειών και εθνοτικών ομάδων – ένα αιματηρό ξαναάνοιγμα λογαριασμών από ακραίους εθνικιστές, οι οποίοι ήθελαν να αναθεωρήσουν με βία το διακανονισμό των Βερσαλλιών. Τρίτον, σε πολλές περιοχές [...] ήταν ένας ταξικός πόλεμος με την ευρύτατη έννοια, είτε των ακτημόνων *braccianti* ενάντια στους φιλοφασίστες γαιοκτήμονες στη βόρεια Ιταλία, είτε των φτωχών αγροτών των ημιορεινών περιοχών ενάντια στους κατοίκους των πόλεων. Τέλος, με τα αντιστασιακά κινήματα να ανθούν το 1943-44, προκαλώντας τα σκληρά αντίποινα από σώματα δωσίλογων, ο πόλεμος έγινε ένας εμφύλιος πόλεμος φοβερής αγριότητας [...].

Μ. Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 210.

Σχολιασμός

Ο σύγχρονος ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ υποστηρίζει τη θέση ότι «ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν στην πραγματικότητα πολλοί πόλεμοι μέσα σ' έναν». Η προσέγγιση αυτή, διαδεδομένη μεταξύ των Ευρωπαίων ιστορικών τα τελευταία χρόνια, είναι ιδιαίτερα γόνιμη, γιατί βοηθά να έρθουν στην πρώτη γραμμή της ιστορικής έρευνας και κατ' επέκταση της συζήτησης μεταξύ των ιστορικών αλλά και μεταξύ των πολιτών πτυχές του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, όπως η ταξική του διάσταση, οι οποίες παρέμεναν για πολλά χρόνια υποφωτισμένες.

Επαναληπτικό κριτήριο αξιολόγησης στο Δεύτερο Μέρος

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ομάδα Α

- A1. Ποιες ήταν οι κύριες επιδιώξεις της πολιτικής του Ελ. Βενιζέλου την περίοδο 1910-1912;
(μονάδες 2)
- A2. Ποιες μορφές πήρε η αντίσταση του ελληνικού λαού στη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944);
(μονάδες 2)
- A3. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις είναι σωστές και ποιες λανθασμένες;
	Σ	Λ
α. Οι βαλκανικοί πόλεμοι είχαν κυρίως αρνητικά αποτελέσματα για την Ελλάδα.	☐	☐
β. Η κρίση του 1929 επηρέασε αποκλειστικά και μόνο τις ΗΠΑ.	☐	☐
γ. Η πολιτική ζωή στη μεσοπολεμική Ελλάδα ήταν ομαλή.	☐	☐
δ. Οι δυνάμεις του Άξονα ήταν η Γερμανία, η Ιταλία, η Αγγλία και η Γαλλία.	☐	☐
- (μονάδες 4)

Ομάδα Β

- B1. «Στη νεοελληνική ιστορία, ο Βενιζελισμός αντιπροσωπεύει την πιο φιλόδοξη, δυναμική και ολοκληρωμένη προσπάθεια καθολικού αστικού εκσυγχρονισμού».
Να σχολιάσετε την παραπάνω θέση του σύγχρονου ιστορικού Γ.Θ. Μαυρογορδάτου.
(μονάδες 6)
- B2. Κατά τον ιστορικό Ε. J. Hobsbawm, «οι πόλεμοι [ενν. ο Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος] ήταν λίαν επωφελείς για την οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών. Εκπληκτικοί ήταν οι ρυθμοί οικονομικής αύξησης που πέτυχαν και στους δύο παγκοσμίους πολέμους, ιδιαίτερα δε στο δεύτερο, όταν η οικονομία αυξήθηκε με ετήσιο ρυθμό περίπου 10%, τον ταχύτερο ρυθμό που είχε ποτέ πετύχει ή πέτυχε εφεξής η χώρα».
Να σχολιάσετε την παραπάνω θέση.
(μονάδες 6)

Μέρος Τρίτο

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 50

Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τους λόγους που οδήγησαν, μεταπολεμικά, στη διαίρεση της Ευρώπης σε ανατολική, υπό σοβιετική επιρροή, και δυτική, υπό αμερικανική.

Να πληροφορηθούν ότι στην Α. Ευρώπη εγκαθιδρύθηκαν, μεταπολεμικά, κομμουνιστικά καθεστώτα, να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά τους, να κατανοήσουν τον όρο *λαϊκή δημοκρατία*.

Να μάθουν ότι η ανοικοδόμηση της Δ. Ευρώπης βασίστηκε στη βοήθεια των ΗΠΑ.

Να γνωρίσουν τη μορφή πολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών της Δ. Ευρώπης.

Να μάθουν τι σημαίνει *κράτος πρόνοιας* και ποιοι ήταν οι παράγοντες εμφάνισής του.

Να πληροφορηθούν την έκρηξη των κινημάτων αμφισβήτησης κατά τη δεκαετία του '60 και να γνωρίσουν τα αίτια που τα προκάλεσαν.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

α και β. Κοινός τόπος και στα δύο κείμενα είναι η διαπίστωση ότι η παρουσία σοβιετικού στρατού σε όλες τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης στα τέλη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου συνιστούσε μια πραγματικότητα που κανείς δεν μπορούσε να αγνοήσει: οι μεν Σοβιετικοί σκόπευαν να την αξιοποιήσουν για να εγκαθιδρύσουν καθεστώτα φιλικά προς τη χώρα τους, οι δε δυτικοί ήταν υποχρεωμένοι να αποδεχτούν αυτή τη ρύθμιση, από τη στιγμή που είχαν σαφώς αποκλείσει το ενδεχόμενο μιας ένοπλης σύγκρουσης με τη Σοβιετική Ένωση.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

Επισήμανση: Ο χάρτης της σ. 137 θα πρέπει να αξιοποιηθεί ώστε οι μαθητές να κατανοήσουν ότι μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου σε ολόκληρη την Α. Ευρώπη διαμορφώθηκαν κοινωνικοπολιτικά καθεστώτα παρόμοια με αυτό που υπήρχε προπολεμικά στη Σοβιετική Ένωση.

1 και 2. Η εγκαθίδρυση λαϊκών δημοκρατιών στην Α. Ευρώπη, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, είχε θετικά αποτελέσματα (οικονομική ανάπτυξη, δημιουργία αποτελεσματικών συστημάτων υγείας και εκπαίδευσης), αλλά και σοβαρές σκοτεινές πλευρές (στέρψη πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αυταρχισμός).

3. Η εικόνα είναι χαρακτηριστική της κατάστασης της Γερμανίας, και κατ' επέκταση ολόκληρης της Ευρώπης, την επομένη του πολέμου. Η απουσία ανδρών (πολλοί είχαν σκοτωθεί) είχε ως αποτέλεσμα να αναλάβουν το έργο του καθορισμού των βομβαρδισμένων πόλεων οι γυναίκες, τα «κορίτσια των ερειπίων», όπως χαρακτηριστικά ονομάστηκαν.

4 και 5. Τα κινήματα αμφισβήτησης που εκδηλώθηκαν στις δυτικές κοινωνίες στη δεκαετία του '60 ήρθαν να ασκήσουν κριτική στο κοινωνικό σύστημα και στα καταναλωτικά πρότυπα που είχαν επικρατήσει στη Δύση μεταπολεμικά.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Κινήματα αμφισβήτησης στη μεταπολεμική δυτική Ευρώπη

Το 1968 ξέσπασε σειρά φοιτητικών και εργατικών κινητοποιήσεων στη Γαλλία, στη Βρετανία, στη Γερμανία και στην Ιταλία. Τα αναπτυγμένα δυτικοευρωπαϊκά κράτη είχαν επιτύχει μετά τον Βαλ Παγκόσμιο πόλεμο υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης με άμεσο αποτέλεσμα τη διάχυση της ευημερίας σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, σημαντικά τμήματα της νέας γενιάς, ιδιαίτερα οι φοιτητές, αμφισβητούσαν τον δυτικό τεχνοκρατικό πολιτισμό και μαζί με αυτόν τον καθωσπρεπισμό των δυτικών κοινωνιών και την κοινωνική κυριαρχία των ανδρών. Η αμφισβήτηση αυτή είχε και μια ισχυρή αντιπολεμική διάσταση καθώς στρεφόταν ευθέως κατά της αμερικανικής συμμετοχής στον «βρόμικο» πόλεμο του Βιετνάμ.

Στη Δυτική Γερμανία το φοιτητικό κίνημα ήταν έντονα πολιτικοποιημένο και στρεφόταν όχι μόνο κατά του τεχνοκρατικού πολιτισμού, αλλά και κατά του κοινοβουλευτισμού. Έχοντας ως όραμα έναν σοσιαλισμό με ελευθερίες («σοσιαλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο»), οι Γερμανοί φοιτητές απαιτούσαν τον εκδημοκρατισμό των πανεπιστημίων, ασκούσαν αυστηρή κριτική στον καταναλωτισμό και στρέφονταν κατά της αμερικανικής επέμβασης στο Βιετνάμ.

Στη Γαλλία ξέσπασαν οι πιο μαζικές διαδηλώσεις και αιματηρές συγκρούσεις της Ευρώπης του 1968, που έμεινε να ονομάζονται «Μάης του '68». Οι κινητοποιήσεις ξεκίνησαν από τα πανεπιστήμια και σε κάποιες περιπτώσεις εξελίχθηκαν σε βίαιες οδομαχίες των φοιτητών με την αστυνομία. Παράλληλα, το πανεπιστημιακό κίνημα λειτούργησε ως καταλύτης για τη διατύπωση εργατικών και γενικότερα κοινωνικών αιτημάτων. Στην κορυφαία στιγμή του Μάη του '68, δέκα εκατομμύρια Γάλλοι εργαζόμενοι συμμετείχαν στη μεγαλύτερη απεργία που είχε σημειωθεί ποτέ στη Γαλλία.

Τα γεγονότα του 1968 δεν άλλαξαν ουσιαστικά την κατάσταση στο εσωτερικό των δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Ωστόσο, συνέβαλαν στην αλλαγή παραδοσιακών νοοτροπιών και στη φιλελευθροποίηση των ηθών. Ιδιαίτερα βοήθησαν τους αγώνες για τη χειραφέτηση της γυναίκας. Οι νέες και οι νέοι που συμμετείχαν σε εκείνα τα γεγονότα έμειναν γνωστοί ως «γενιά του '68» ή «γενιά της αμφισβήτησης».

ΕΝΟΤΗΤΑ 51

Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

- Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:
 - Να μάθουν ποιοι παράγοντες οδήγησαν, μεταπολεμικά, στην ανάδειξη των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης σε υπερδυνάμεις.
 - Να κατανοήσουν τους λόγους της αντιπαράθεσης ΗΠΑ-Σοβιετικής Ένωσης.
 - Να κατανοήσουν τους όρους *διπολισμός* και *Ψυχρός Πόλεμος*.
 - Να γνωρίσουν τις κύριες φάσεις του Ψυχρού Πολέμου και την έκβασή του.
 - Να προβληματιστούν σχετικά με τα κύρια γνωρίσματα του Ψυχρού Πολέμου.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

α και β. Οι πηγές εκφράζουν δύο αντίθετες τάσεις της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ στα τέλη του Β' Παγκόσμιου πολέμου: ο πρόεδρος Ρούζβελτ, εκφραστής μιας μετριοπαθούς και εσωστρεφούς άποψης –που ήταν πάντα ισχυρή στους αμερικανικούς διπλωματικούς κύκλους και ακόμη πιο ισχυρή στην αμερικανική κοινωνία–, υποστηρίζει ότι οι ΗΠΑ δεν έχουν λόγο να αναμειχθούν στα ευρωπαϊκά πράγματα· ο κατοπινός πρόεδρος Τρούμαν, υποστηρικτής πιο ακραίων θέσεων, ισχυρίζεται ότι η αμερικανική επέμβαση στην Ευρώπη μέσω παροχής οικονομικής βοήθειας στις ευρωπαϊκές χώρες είναι αναγκαία ως ένα μέσο προστασίας των ΗΠΑ από τον επερχόμενο, κατά την εκτίμησή του, κομμουνισμό. Τελικά, η γραμμή Τρούμαν ήταν αυτή που επικράτησε οδηγώντας στον Ψυχρό Πόλεμο.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τις πηγές α και β.
3. Η ταινία του Αμερικανού σκηνοθέτη Φ.Φ. Κόπολα *Αποκάλυψη τώρα!* αποτελεί μία από τις σημαντικότερες κινηματογραφικές δημιουργίες για τον πόλεμο του Βιετνάμ. Αξίζει ιδιαίτερα να επισημανθεί σε αυτή η επιτυχημένη προσπάθεια του δημιουργού της να δεισδύσει στον ψυχικό κόσμο των ηρώων του καταγράφοντας τις αλλαγές που προκαλεί σε αυτόν το βίωμα του πολέμου.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ένα από τα θερμότερα επεισόδια του Ψυχρού Πολέμου:

Η «κρίση των πυραύλων» ή «κρίση της Κούβας», 1962

Στις 29 Νοεμβρίου ο Μικογιάν [ανώτατος σοβιετικός αξιωματούχος], που πήγαινε να επισκεφθεί την Κούβα, σταμάτησε στην Ουάσιγκτον και συναντήθηκε με τον πρόεδρο [Κένεντι] στον Λευκό Οίκο. [...]

Ο Μικογιάν ανέφερε [...] πως ο πρόεδρος υποστήριζε ότι η Κούβα μεταβαλλόταν σε «εφαλτήριο της σοβιετικής πολιτικής για την υπονόμευση της κατάστασης στη Λατινική Αμερική». [...] «Αυτό που συμβαίνει σήμερα», συνέχισε ο πρόεδρος, «είναι ακριβώς το αντίθετο· παρ' όλο που οι δύο χώρες δεν προκαλούν ευθέως η μία την άλλη, συγκρουόμαστε σχεδόν παντού, γεγονός το οποίο στην πυρηνική εποχή μας ενέχει σοβαρούς κινδύνους για την παγκόσμια ειρήνη. Μόλις εμφανιστεί κάπου ο πρώτος επαναστατικός σπινθήρας, προστρέχετε αμέσως λέγοντας: «Εδώ είμαστε!» Πρέπει ν' αποφεύγουμε και οι δύο την επιδείνωση των καταστάσεων σε όλα τα σημεία της υφλίου. Και το σημαντικότερο για τον Χρυσόσφ και για μένα είναι να κατανοήσουμε ο ένας τον άλλο».

Ο Μικογιάν απάντησε: «Είμαστε υπέρ της επίλυσης των προβλημάτων και όχι υπέρ της διαιώνισής τους. Για ποια «επαναστατική σπίθα» μιλάτε; Δεν είχαμε καμιά σχέση με την κουβανική επανάσταση. Πάντα γίνονταν επαναστάσεις και πάντα θα γίνονται. Τελικά οι επαναστάσεις θα επικρατήσουν στις αμερικανικές χώρες και τελικά η επανάσταση θα επικρατήσει και στις ΗΠΑ. Ακόμη κι εσείς ενδέχεται να βρεθείτε μια μέρα στη θέση του Κάστρο, που, χωρίς να είναι μαρξιστής, οδηγεί ωστόσο την Κούβα προς το σοσιαλισμό».

Ο πρόεδρος γέλασε. «Εγώ, όχι, αλλά ίσως βρεθεί [...] ο μικρότερος αδελφός μου». [...]

A. Ντομπρίνιν, *Εμπιστευτικά*, μτφρ. Ε. Μπαρτζινόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σ. 108.

2. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και οι συνέπειές του στη διεθνή πραγματικότητα

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αφαίρεσε ξαφνικά τα στηρίγματα τα οποία υποβάσταζαν τη διεθνή δομή και σ' έναν βαθμό που δεν έχει ακόμα δεόντως εκτιμηθεί: τις δομές των εγχώριων πολιτικών συστημάτων του κόσμου. Αυτό που άφησε πίσω του ήταν ένας κόσμος σε πλήρη σύγχυση και μερική κατάρρευση, διότι δεν υπήρχε τίποτε για να αντικαταστήσει τις δομές αυτές. Η ιδέα, την οποία για σύντομο χρονικό διάστημα πρόβαλαν αμερικανοί εκπρόσωποι, ότι τη διπολική τάξη πραγμάτων θα μπορούσε να αντικαταστήσει μια «νέα παγκόσμια τάξη» βασισμένη στη μόνη υπερδύναμη που παρέμεινε τώρα και κατά συνέπεια φαινόταν ισχυρότερη από ποτέ άλλοτε, αποδείχτηκε ταχύτατα ότι δεν ήταν ρεαλιστική. Δεν μπορούσαμε να επιστρέψουμε στον κόσμο που υπήρχε πριν από τον Ψυχρό Πόλεμο, διότι τόσα πολλά είχαν πλέον αλλάξει, τόσα πολλά είχαν πλέον εξαφανιστεί. Όλα τα ορόσημα είχαν γκρεμιστεί, όλοι οι χάρτες έηρεπε ν' αλλάξουν.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 326-327.

ΕΝΟΤΗΤΑ 52

Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν ποιοι παράγοντες δημιούργησαν τα αντιαποικιακά κινήματα.

Να μάθουν ότι οι αντιαποικιακοί αγώνες άλλαξαν, μεταπολεμικά, τον παγκόσμιο χάρτη.

Να γνωρίσουν τον όρο *Τρίτος Κόσμος*.

Να μάθουν τι ήταν το *Κίνημα των Αδεσμεύτων*.

Να γνωρίσουν τα κύρια προβλήματα του Τρίτου Κόσμου και να προβληματιστούν σχετικά με τις πιθανές λύσεις τους.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Αξίζει να επισημανθεί ότι η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Λαϊκής Δημοκρατίας του Βιετνάμ στρέφεται εναντίον της γαλλικής κυριαρχίας στη χώρα χρησιμοποιώντας επιχειρήματα δανεισμένα από το πολιτικό-ιδεολογικό σπλοστάσιο της γαλλικής επανάστασης του 1789. Σε πολλές περιπτώσεις οι ηγέτες των αντιαποικιακών κινήματων είχαν σπουδάσει και είχαν ζήσει στις μητροπόλεις, όπου και είχαν γνωρίσει εκείνες τις ριζοσπαστικές ιδέες που χρησιμοποίησαν στη συνέχεια για να πλήξουν την κυριαρχία των αποικιοκρατών στις πατρίδες τους.

3. Οι αποικιοκράτες οργάνωσαν την οικονομία των αποικιών κατά τρόπο ώστε να εξυπηρετεί τις οικονομικές ανάγκες των μητροπόλεων. Έτσι, όταν οι αποικίες έγιναν ανεξάρτητα κράτη, δεν διέθεταν, συνήθως, τις οικονομικές δομές που ήταν αναγκαίες για την αυτοδύναμη ανάπτυξή τους.

Επιπλέον, κατά τον σχολιασμό αυτής της πηγής και στο πλαίσιο μιας διαθεματικής προσέγγισης, ας υπογραμμιστεί ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώθηκε η αποικιοκρατία στη γλώσσα: η λέξη «κιμπόκο» σημαίνει ταυτοχρόνως «αναποφλοίωτος καφές» αλλά και «μαστήγωμα».

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3 και 4. Οι δύο χάρτες μπορούν να αξιοποιηθούν προκειμένου να αντιληφθούν πλήρως οι μαθητές την έκταση της αποαποικιοποίησης. Ήταν ένα φαινόμενο που σάρωσε κυρίως την Αφρική και την Ασία κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

5. Το γεγονός ότι οι μαύροι δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν τις σκάλες που χρησιμοποιούσαν οι λευκοί, δηλαδή μια ακραία μορφή διαχωρισμού (απαρτχάιντ), αρκεί για να καταλάβει κανείς τι σήμαινε στην πράξη το φαινόμενο των ρατσιστικών διακρίσεων σε βάρος των μαύρων της Νότιας Αφρικής.

6. Ο υπερπληθυσμός αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα σύγχρονα προβλήματα πολλών χωρών της Ασίας και της Αφρικής. (Παράλληλα, μπορεί να αξιοποιηθεί από το πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό η πηγή 2.)

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την εικόνα 5.
3. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι αρχές του Κινήματος των Αδεσμεύτων

Τα Αδέσμευτα κράτη οφείλουν:

1. Να ακολουθούν μια ανεξάρτητη πολιτική στηριγμένη στην ειρηνική συνύπαρξη και στη μη ένταξη σε συνασπισμούς [...].

2. Να υποστηρίζουν πάντοτε τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα.

3. Να μη λαμβάνουν μέρος σε καμιά συλλογική στρατιωτική συμμαχία στο πλαίσιο των συγκρούσεων μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων.

4. Να μη συνάπτουν καμιά διμερή συμμαχία με μια μεγάλη δύναμη.

5. Να μη δέχονται με τη θέλησή τους την εγκατάσταση στο έδαφός τους στρατιωτικών βάσεων που ανήκουν σε μια ξένη δύναμη.

Αποφάσεις της Συνδιάσκεψης των Αδεσμεύτων, Βελιγράδι, Σεπτέμβριος 1961.

Πηγή: *Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 6, σελ. 17.

2. Η δημογραφική έκρηξη στον Τρίτο Κόσμο

Απο-αποικιοποίηση και επανάσταση μετέβαλαν δραματικά τον πολιτικό χάρτη του πλανήτη. Ο αριθμός των διεθνώς αναγνωρισμένων ανεξάρτητων κρατών στην Ασία πενταπλασιάστηκε. Στην Αφρική, όπου το 1939 υπήρχε ένα και μόνο, τώρα υπήρχαν γύρω στα πενήντα ανεξάρτητα κράτη. [...] Ωστόσο, το σημαντικό δεν ήταν ο αριθμός των κρατών αυτών, αλλά η τεράστια και αυξανόμενη βαρύτητα και πίεση που αντιπροσώπευαν συλλογικά.

Αυτή ήταν η συνέπεια μιας εκπληκτικής δημογραφικής έκρηξης που σημειώθηκε στον εξαρτημένο κόσμο μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η οποία άλλαξε και συνεχίζει να αλλάζει την ισορροπία του παγκόσμιου πληθυσμού. [...] Ο διπλασιασμός του παγκόσμιου πληθυσμού μέσα σε σαράντα χρόνια από το 1950 ή το γεγονός ότι ο πληθυσμός της Αφρικής αναμένεται να διπλασιαστεί μέσα σε λιγότερο από τριάντα χρόνια, δεν έχουν ιστορικό προηγούμενο, όπως δεν έχουν και τα πρακτικά προβλήματα που προκύπτουν: θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε κυρίως την κοινωνική και οικονομική κατάσταση μιας χώρας όπου το 60% του πληθυσμού της θα είναι κάτω των δεκαπέντε ετών.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 441-442.

Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να μάθουν ποιοι λόγοι όξυναν την κρίση των λαϊκών δημοκρατιών στη δεκαετία του '80.

Να γνωρίσουν το περιεχόμενο των μεταρρυθμίσεων Γκορμπατσόφ.

Να κατανοήσουν τους παράγοντες που οδήγησαν στην κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και να αξιολογήσουν τις συνέπειές της τόσο για την ευρωπαϊκή ιστορία όσο και για την παγκόσμια.

Να μάθουν τα κύρια γνωρίσματα της νέας, μεταψυχροπολεμικής Ευρώπης.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτής πηγής

Ο τελευταίος ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Μιχαήλ Γκορμπατσόφ τονίζει την ανάγκη υιοθέτησης και άμεσης προώθησης της περεστρόικα, δηλαδή όλων εκείνων των μέτρων κατάργησης του αυστηρού κρατικού ελέγχου της οικονομίας και εκδημοκρατισμού των πολιτικών διαδικασιών, που ο ίδιος είχε ήδη εξαγγείλει. Ο Γκορμπατσόφ υπογραμμίζει ότι η σοβιετική κοινωνία, που παρέμεινε για πολλά χρόνια σε κατάσταση στασιμότητας, επιζητούσε από καιρό την αλλαγή και αφήνει σαφέστατους υπαινιγμούς για τις δεκαετίες αδράνειας που είχαν προηγηθεί. Τονίζει, επιπλέον, ότι, σε περίπτωση που η περεστρόικα δεν εφαρμοστεί άμεσα, το σοβιετικό σύστημα υπάρχει σοβαρή πιθανότητα να βρεθεί αντιμέτωπο με κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές κρίσεις.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Ένας σύγχρονος ιστορικός ερμηνεύει την κατάρρευση του κομμουνισμού

Ένα συγκεντρωτικό κόμμα κι ένας επίσης συγκεντρωτικός κρατικός μηχανισμός προωθούσαν την οικονομική ανάπτυξη μέσα από την επέκταση της βαριάς βιομηχανίας και τον αυστηρό έλεγχο του εμπορίου, της γεωργίας και των καταναλωτικών αγαθών. [...] Μια αναπτυξιακή στρατηγική που σιμείωσε σημαντική επιτυχία στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ξεπέρασε την όποια χρησιμότητα μπορεί να είχε κάποτε και προκάλεσε τελικά την κατάρρευση του κομμουνισμού στο σύνολό του.

Μ. Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 346.

2. Σοβιετική Ένωση: μια ιστορική αποτίμηση

Συνοπτικά, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την ιστορία του Σύντομου Εικοστού Αιώνα χωρίς τη Ρωσική Επανάσταση και τα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματά της. Τουλάχιστον διότι αποδείχτηκε ο σωτήρας του φιλελεύθερου καπιταλισμού. Κατέστησε δε τη Δύση ικανή να κερδίσει το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ενάντια στη Γερμανία του Χίτλερ και προμήθευσε το κίνητρο στον καπιταλισμό να αναμορφωθεί ο ίδιος. Κατά έναν παράδοξο τρόπο –διαμέσου της προφανούς ανοσίας της Σοβιετι-

κής Ένωσης απέναντι στη Μεγάλη Ύφεση-, προμήθευσε επίσης στον καπιταλισμό το κίνητρο για να εγκαταλείψει την πίστη του στην ορθοδοξία της ελεύθερης αγοράς.

E.J. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 115.

3. Μετά το 1989: η Ευρώπη μπροστά σε νέες προκλήσεις

Ο πραγματικός νικητής του 1989 δεν ήταν η δημοκρατία αλλά ο καπιταλισμός, και η Ευρώπη στο σύνολό της έχει σήμερα μπροστά της το έργο με το οποίο η δυτική Ευρώπη καταπιάστηκε από τη δεκαετία του 1930, να διαμορφώσει δηλαδή μια βιώσιμη σχέση μεταξύ των δύο. Η ύφεση του Μεσοπολέμου αποκάλυψε ότι η δημοκρατία μπορεί να μην επιζήσει από μια μεγάλη κρίση του καπιταλισμού [...]. Το τέλος της πλήρους απασχόλησης και η επιβολή περικοπών στις υπηρεσίες πρόνοιας κάνουν δυσκολότερη από κάθε άλλη φορά τη διατήρηση αυτού του επιτεύγματος, ιδίως σε κοινωνίες με γερασμένο πληθυσμό. [...] Η παγκοσμιοποίηση της εργασίας επίσης θέτει σε αμφισβήτηση τις κρατούσες αντιλήψεις περί εθνικής ιθαγένειας, κουλτούρας και παράδοσης. Απομένει να φανεί αν η Ευρώπη θα μπορέσει ν' ανοίξει ένα δρόμο ανάμεσα στον ατομικισμό του αμερικανικού καπιταλισμού και στον αυταρχισμό της ανατολικής Ασίας, διατηρώντας το δικό της μείγμα κοινωνικής αλληλεγγύης και πολιτικής ελευθερίας.

M. Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 379-380.

Επαναληπτικό διαγώνισμα στο ενδέκατο κεφάλαιο

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Ομάδα Α

A1. Να συμπληρώσετε τα κενά:

1. Το κοινωνικό σύστημα που επικράτησε στη Σοβιετική Ένωση και στις χώρες της Α. Ευρώπης ονομάστηκε (δύο λέξεις).
2. Το πρόγραμμα μεταπολεμικής οικονομικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Ευρώπη έγινε γνωστό ως (δύο λέξεις).
3. Το αξίωμα που σφράγισε την αμερικανική εξωτερική πολιτική κατά τη μεταπολεμική εποχή έμεινε γνωστό ως (δύο λέξεις).
4. Τα εκτός Ευρώπης φτωχά κράτη και οι τέως αποικίες αποτελούν τον (δύο λέξεις).

(μονάδες 4)

A2. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις είναι σωστές και ποιες λανθασμένες;

	Σ	Λ
α. Ψυχρός Πόλεμος ονομάστηκε η ένοπλη σύγκρουση ΗΠΑ-Σοβιετικής Ένωσης.	☐	☐
β. Οι περισσότερες χώρες του Τρίτου Κόσμου βρίσκονται στην Ευρώπη.	☐	☐
γ. Απαρτχάιντ ονομάστηκε η συστηματική επιβολή φυλετικών διακρίσεων σε βάρος των μαύρων στη Νότια Αφρική.	☐	☐
δ. Το τείχος του Βερολίνου άρχισε να κατεδαφίζεται το 1989.	☐	☐

(μονάδες 4)

Ομάδα Β

B1. Να παρουσιάσετε τους παράγοντες που οδήγησαν στη δημιουργία του κράτους πρόνοιας στη μεταπολεμική Δ. Ευρώπη.

(μονάδες 6)

B2. Ποιά η σημασία της κατάρρευσης των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.

(μονάδες 6)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 54

Ο εμφύλιος πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να κατανοήσουν τα αίτια του ελληνικού εμφύλιου πολέμου, να γνωρίσουν τα κύρια σημεία του και να προβληματιστούν σχετικά με τις συνέπειές του.

Να γνωρίσουν τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής μετεμφυλιακής πραγματικότητας.

Να μάθουν τα κύρια προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας της περιόδου 1949-1963.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

2. Σύμφωνα με τον ιστορικό Φίλιππο Ηλιού, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος –όπως και κάθε εμφύλιος πόλεμος στην ουσία του– υπήρξε, πρωτίστως, μια κοινωνική επανάσταση. Ήταν, δηλαδή, η οργανωμένη προσπάθεια ενός τμήματος της ελληνικής κοινωνίας να προωθήσει και να εφαρμόσει το δικό της όραμα για το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας. Με άλλα λόγια, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος ήταν, πρώτα απ’ όλα, μια κοινωνική και πολιτική σύγκρουση με επίδικο αντικείμενο την οργάνωση του πολιτικού μέλλοντος της Ελλάδας.

3. Η στρατιωτική επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων στον εμφύλιο πόλεμο, το 1949, ήταν απλώς ένα κρίσιμο ορόσημο της εμφύλιας σύγκρουσης· όχι το αληθινό τέλος της. Στα χρόνια που ακολούθησαν, η διατήρηση σε ισχύ σειράς έκτακτων κατασταλτικών μέτρων σε βάρος των πτημένων (συλλήψεις, φυλακίσεις, εξορίες, εκτελέσεις), καθώς και ο συστηματικός διαχωρισμός των πολιτών στην καθημερινή ζωή με κριτήριο τις πολιτικές τους πεποιθήσεις (πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων) ήρθαν να εδραιώσουν τη στρατιωτική νίκη του κυβερνητικού στρατοπέδου στον εμφύλιο πόλεμο.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Ο Νίκος Μπελογιάννης (1915-1952), στέλεχος του ΚΚΕ, εκτελέστηκε μαζί με τρεις συντρόφους του τον Μάρτιο του 1952. Οι εκτελέσεις αυτές, δύομισι χρόνια μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου, προκάλεσαν ιδιαίτερη αίσθηση τόσο στην ελληνική κοινή γνώμη όσο και στην ευρωπαϊκή. Η εικόνα του Μπελογιάννη στο δικαστήριο να κρατά ένα κόκκινο γαρίφαλο είχε ως αποτέλεσμα να μείνει γνωστός ως «ο άνθρωπος με το γαρίφαλο». Αυτή ακριβώς η εικόνα αποτυπώθηκε από τον μεγάλο ζωγράφο Πάμπλο Πικάσο σ’ ένα λιτό σκίτσο που δημοσιεύθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές εφημερίδες. Μετά την εκτέλεσή του, το όνομά του δόθηκε σε οικισμό Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην Ουγγαρία.

5. Η ελληνική κοινωνία παρακολουθούσε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις εξελίξεις γύρω από το κυπριακό ζήτημα κατά τη δεκαετία του 1950. Συχνές ήταν, μάλιστα, οι διαδηλώσεις υπέρ του αγώνα των Κυπρίων για ανεξαρτησία.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Τρεις Άγγλοι βουλευτές επισκέπτονται την Ελλάδα μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας και περιγράφουν την κατάσταση

Η Ελλάδα μεταβάλλεται γρήγορα σε φασιστικό κράτος. Πίσω από μια δημοκρατική πρόσοψη, υφίσταται μονομερής εμφύλιος πόλεμος, ασκούμενος από την άκρα δεξιά, εναντίον όλων των δημοκρατικών στοιχείων που τολμούν να διαφωνούν με την κυβέρνηση.

Τραγωδία στην Ελλάδα, Πώς είδαν οι Άγγλοι βουλευτές Νόρμαν Ντοντς, Στάνλεϊ Τίφφανυ και Λέσλυ Σόλλεϋ την κατάσταση στην Ελλάδα, Πανελλήνιος Ομοσπονδία Δημοκρατικών Συλλόγων, Αθήνα, Ιούνιος 1946.

2. Η καθιέρωση των «δηλώσεων νομιμοφροσύνης»

Τα συμβούλια νομιμοφροσύνης υποχρεούνται όπως απαιτήσωσι από πάντας τους υπαλλήλους, [...] όπως προβώσιν εις έγγραφον δήλωσιν περί της νομιμοφροσύνης των [...]. Η άρνησις της υπογραφής τοιαύτης δηλώσεως αποτελεί τεκμήριον περί της μη νομιμοφροσύνης του υπαλλήλου.

Σύνταγμα 1952, άρθρο 4, παράγραφος 3, εδάφιο β'.

3. Η μεταπολεμική μετανάστευση: θετικές και αρνητικές πλευρές

Τα μεταναστευτικά εμβάσματα, που δήλωναν πολλαπλού τύπου δεσμούς με την Ελλάδα και κυρίως ένα είδος μακροχρόνιας προσδοκίας επιστροφής, είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. [...] Διάχυτη ήταν και η άποψη ότι η παραμονή στις βιομηχανικές χώρες του βορρά θα λειτουργούσε και ως μηχανισμός συσσώρευσης γνώσεων και ικανοτήτων, με αποτέλεσμα η προοπτική επιστροφής να φέρει στην Ελλάδα αποταμιεύσεις και γνώσεις. Από την άλλη πλευρά, η αύξηση της μετανάστευσης είχε και αρνητικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Π.χ. [...] στερούσε τη χώρα από τα δυναμικότερα στοιχεία της.

Π. Καζάκος, «Η ελληνική οικονομία, 1949-1967: ανασυγκρότηση και ανάπτυξη», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ', σ. 233.

Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 (1963-1974)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τους βαθύτερους λόγους που προκάλεσαν τη σύγκρουση του βασιλιά Κωνσταντίνου με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου.

Να κατανοήσουν τους παράγοντες που υπονόμισαν τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, ώθησαν τη χώρα προς τη δικτατορία και τελικά οδήγησαν στην επιβολή της.

Να αποκτήσουν εικόνα της Ελλάδας της απριλιανής δικτατορίας και να κατανοήσουν ποιοι παράγοντες έφεραν την πτώση του καθεστώτος των συνταγματαρχών.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Μια πρώτη ανάγνωση των δύο αποσπασμάτων δείχνει ότι η σύγκρουση του Γ. Παπανδρέου με τον Κωνσταντίνο οφειλόταν στην απόφαση του πρώτου να αντικαταστήσει τον υπουργό Άμυνας δίχως να ζητήσει τη γνώμη του δεύτερου. Εξετάζοντας, ωστόσο, κανείς τα δύο κείμενα βαθύτερα διαπιστώνει ότι ο Κωνσταντίνος θεωρούσε αυτονόητο δικαίωμά του να ασκεί επιρροή στις ένοπλες δυνάμεις και με αυτή την έννοια απαιτούσε να έχει εκείνος –και όχι ο δημοκρατικά εκλεγμένος πρωθυπουργός της χώρας– την κυρίαρχη γνώμη για τον διορισμό του αρμόδιου υπουργού. Η μοναρχία θεωρούσε, στο ευρύτερο μετεμφυλιακό ελληνικό πολιτικό τοπίο, τις ένοπλες δυνάμεις χώρο προνομιακής άσκησης της εξουσίας της, με άλλα λόγια χώρο για τον οποίο ο εκάστοτε βασιλιάς αποφάσιζε δίχως να παίρνει υπόψη του τον όποιο πρωθυπουργό.

2. Ο δικτάτορας Παπαδόπουλος ξεκινά από τη διαπίστωση ότι οι Έλληνες κινδυνεύουν «να γίνουν θηρία κάτω από τα κομμουνιστικά κελεύσματα». Προκειμένου, λοιπόν, να μη συμβεί κάτι τέτοιο και το καθεστώς υποχρεωθεί «να τους τουφεκάζει», ο δικτάτορας δηλώνει ότι «κάθε ένας ο οποίος δεν κάθεται καλά, έστω και αν μου κοστίζει ως κράτος ακριβά, θα τον θέτω υπό περιορισμόν». Το απόσπασμα αποκαλύπτει την πολιτική λογική της απριλιανής δικτατορίας, σύμφωνα με την οποία οι «εθνοσωτήρες αξιωματικοί» είχαν αναλάβει αυτοβούλως το «εθνικό καθήκον» να συλλαμβάνουν ή ακόμη και να εξοντώνουν όποιον Έλληνα έκριναν αυτοί ότι είχε φύγει από τον «εθνικά σωστό δρόμο» έχοντας παρασυρθεί «από τα κομμουνιστικά κελεύσματα».

3. Η Συντονιστική Επιτροπή της κατάληψης του Πολυτεχνείου θέτει ως προϋπόθεση για την επίλυση των λαϊκών προβλημάτων την κατάλυση της δικτατορίας και την εγκαθίδρυση της λαϊκής κυριαρχίας. Προκειμένου να επιτευχθεί η τελευταία, απαραίτητη προϋπόθεση κρίνεται, από τους μαχόμενους φοιτητές, η ανεξαρτησία της Ελλάδας «από τα ξένα συμφέροντα». Σαφής είναι η αναφορά εδώ στον αμερικανικό παράγοντα, που στήριξε την απριλιανή δικτατορία.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

2. Η απόφαση του Κωνσταντίνου να εξωθήσει τον εκλεγμένο πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου σε παραίτηση, προκάλεσε εντονότερες λαϊκές αντιδράσεις. Το καλοκαίρι του 1965 η Αθήνα συγκλονίστηκε από διαδηλώσεις, που συχνά κατέληγαν σε βίαιες συγκρούσεις με την αστυνομία, με κύριο αίτημα τον σεβασμό της δημοκρατικής νομιμότητας από τα Ανάκτορα, τα γνωστά ως «Ιουλιανά».

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η σχέση της μοναρχίας με τον στρατό

Είμεθα νηωμένοι ενώπιον του Θεού, σας ανήκω και μου ανήκετε. Ελπίζω ότι εργάζεσθε όλοι προς αυτήν την κατεύθυνσιν.

Ο βασιλιάς Παύλος απευθυνόμενος σε αξιωματικούς, 19 Μαρτίου 1962.

Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος*, Καπόπουλος, Αθήνα 1974, τόμ. 4, σ. 55.

2. Ο Π. Κανελλόπουλος, αρχηγός της ΕΡΕ, κρίνει τη στάση του Κωνσταντίνου

Δεν είναι διόλου σωστό –δεν είναι σύμφωνο με το Σύνταγμα– να ελέγχονται οι Ένοπλες Δυνάμεις από τον Ανώτατο Άρχοντα. [...] Αλλά η παράδοση του οίκου του βασιλέως Κωνσταντίνου είχε δημιουργήσει μια εσφαλμένη –αντισυνταγματική– αντίληψη γύρω από τη σχέση του Ανώτατου Άρχοντος [...] προς «τας ενόπλους δυνάμεις».

Π. Κανελλόπουλος, *Ιστορικά Δοκίμια*, Αθήνα κ.κ., σ. 141.

3. Η πρεσβεία των ΗΠΑ για τη συνωμοσία των συνταγματαρχών

Περί το τέλος του 1963, αρχές του 1964, μια ομάδα δεξιών συνταγματαρχών [...] οργανώθηκε για να προχωρήσει σε πραξικόπημα σε περίπτωση που ο Γεώργιος Παπανδρέου δεχόταν την υποστήριξη της ΕΔΑ. [...] Στόχος της δεξιάς αυτής ομάδας είναι να εξουδετερώσει ή να αποτρέψει τη διείσδυση αριστερών στο στράτευμα και στην κυβέρνηση.

Έκθεση του κλιμακίου της αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (CIA) στην Αθήνα για τη δράση της συνωμοτικής ομάδας του συνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλου (αρχές 1966).

Πηγή: Αλ. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σ. 237-238.

ΕΝΟΤΗΤΑ 56

Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τις αρχές της δεκαετίας του '80 (1974-1981)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κύρια προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα μετά την πτώση της δικτατορίας, καθώς και τον τρόπο που τα έλυσε.

Να πληροφορηθούν τα σχετικά με την ανακήρυξη της *αβασίλευτης δημοκρατίας*, δηλαδή να γνωρίσουν τις καταβολές του σημερινού ελληνικού πολιτεύματος.

Να μάθουν τις αλλαγές που συντελέστηκαν κατά την περίοδο 1974-1981.

Να γνωρίσουν και να αποτιμήσουν τον ρόλο του Κ. Καραμανλή στην ομαλή μετάβαση της Ελλάδας από τη δικτατορία στη δημοκρατία, καθώς και στη θεμελίωση του σημερινού ελληνικού πολιτεύματος.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Κ. Καραμανλής απευθύνεται στον ελληνικό λαό εκθέτοντας τις προτεραιότητες της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας: πρώτον, προάσπιση της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας της Κύπρου (είχε προηγηθεί λίγο νωρίτερα η τουρκική εισβολή στο νησί) και, δεύτερον, θεμελίωση ενός αληθινά δημοκρατικού πολιτεύματος στο οποίο θα έχουν θέση όλοι οι Έλληνες (σαφής αναφορά στη μετεμφυλιακή-προδικτατορική πολιτική πραγματικότητα που σφραγίστηκε από τις πολιτικές διώξεις σε βάρος των ηττημένων του εμφύλιου πολέμου).

2. Σύμφωνα με τον σύγχρονο ιστορικό Ευάνθη Χατζηβασιλείου, η ομαλή μετάβαση της Ελλάδας από τη δικτατορία στη δημοκρατία υπήρξε ένα επίτευγμα, ένα «ελληνικό θαύμα» κατά μια άποψη, που οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στους επιδέξιους πολιτικούς χειρισμούς του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ο τελευταίος κατόρθωσε, όχι μόνο να οδηγήσει την Ελλάδα, αναίμακτα, στη δημοκρατική ομαλότητα, κατοχυρώνοντας τους δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά και να διαχειριστεί αποτελεσματικά σύνθετα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, όπως η κρίση του κυπριακού και η εμπέδωση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο Κ. Καραμανλής έφτασε τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου 1974 στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, όπου είχαν συγκεντρωθεί χιλιάδες πολίτες για να τον υποδεχτούν. Παράλληλα, οι δρόμοι της πρωτεύουσας και άλλων ελληνικών πόλεων είχαν πλημμυρίσει από ανθρώπους που πανηγύριζαν την πτώση της δικτατορίας. Λίγες ώρες αργότερα, στις 4.15' το πρωί, ο Κ. Καραμανλής ορκίστηκε πρωθυπουργός.

2. Η άμεση απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων –αριστερών στη συντριπτική τους πλειονότητα– και η αναγνώριση του Κομμουνιστικού Κόμματος, που είχε κηρυχθεί παράνομο από το 1947, ήταν δύο από τις πρώτες ενέργειες της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας που συντέλεσαν στην αλλαγή της πολιτικής ατμόσφαιρας στη χώρα.

3. Η κατάργηση της μοναρχίας είχε ήδη επέλθει στην Ελλάδα στη διάρκεια της δικτατορίας. Με το δημοψήφισμα που ακολούθησε, στις 8 Δεκεμβρίου 1974, λύθηκε οριστικά το ζήτημα της μορφής του πολιτεύματος της Ελλάδας, ένα πρόβλημα που είχε ταλαιπωρήσει και διχάσει τη χώρα για μεγάλο διάστημα.

4. Οι πρωτεργάτες της δικτατορίας βρέθηκαν στο εδώλιο κατηγορούμενοι για στάση και εσχάτη προδοσία. Άλλοι από αυτούς καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά και άλλοι σε θάνατο. Η κυβέρνηση Καραμανλή, ωστόσο, έκρινε ότι δεν θα ήταν σωστό να συνδεθεί το δημοκρατικό πολίτευμα, λίγο μετά την εγκαθίδρυσή του, με εκτελέσεις. Έτσι, κανείς από όσους καταδικάστηκαν σε θάνατο δεν εκτελέστηκε.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για τις εικόνες 2, 3 και 4.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Ο Κ. Καραμανλής και η ίδρυση του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η περί αυτόν ηγετική ομάδα έδειξαν από την αρχή ότι είχαν ξεκάθαρη πρόθεση να δώσουν νέο πολιτικό-ιδεολογικό στίγμα και εύρος στη συντηρητική παράταξη. Ιδρύοντας τη Νέα Δημοκρατία, επιδίωξαν με αποφασιστικότητα τη δημιουργία μιας αντιδικτατορικής εθνικής πολιτικής δύναμης, που θα υπερέβαινε το ιδεολογικό-πολιτικό προφίλ αλλά και τον ιστορικό πολιτικό χώρο της προδικτατορικής Δεξιάς. Ο στόχος εξέφραζε αφ' ενός τις βαθιές διεργασίες που είχαν συντελεστεί με την εμπειρία της δικτατορίας, αφ' ετέρου μια σαφή πολιτική αναγκαιότητα. Η δικτατορία είχε γεννηθεί μέσα από τα σπλάχνα του μετεμφυλιακού «κράτους της Δεξιάς». Χωρίς μια ριζική ανανέωση του κόμματος και του πολιτικού προσωπικού, η συντηρητική παράταξη θα πλήρωνε βαρύ κόστος.

Ο Καραμανλής συμπύκνωσε την ανανεωτική προσπάθεια και το επιδιωκόμενο ιδεολογικό στίγμα της ΝΔ με τον όρο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός. [...] Από την άποψη των πολιτικών αξιών και θεσμών, η ΝΔ αυτοπροσδιορίστηκε emphaticά ως η κατ' εξοχήν φιλελεύθερη παράταξη, η οποία επικάλυπτε πλέον τον κεντρικό χώρο [...]. Από την άποψη του οικονομικού-κοινωνικού προγράμματος, η ΝΔ τόνισε την προσήλωσή της στη μεικτή οικονομία δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο του κράτους, όπως επίσης και στην κοινωνική δικαιοσύνη [...]. Η σταθεροποίηση των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεσμών και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Ένωση αποτελούσαν τους δύο μείζονες εθνικούς στόχους του κόμματος.

Γ. Βούλγαρης, «Η δημοκρατική Ελλάδα, 1974-2004», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 10ος, σ. 17.

Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του '80 (1981-1989)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να πληροφορηθούν σχετικά με την κυβερνητική αλλαγή που έγινε στην Ελλάδα το 1981.

Να εντάξουν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση στο πολιτικό σκηνικό της μεταπολίτευσης, αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της ελληνικής μεταπολεμικής ιστορίας.

Να γνωρίσουν τις μεταρρυθμίσεις που έκανε η νέα κυβέρνηση και τα αποτελέσματά τους.

Να κατανοήσουν ότι η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης σήμανε το κλείσιμο ενός κύκλου που είχε ανοίξει με τον Εμφύλιο.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το κείμενο, γνωστότερο ως «Διακήρυξη της 3ης του Σεπτεμβρίου», υπήρξε το πολιτικό μανιφέστο με το οποίο συστήθηκε το ΠΑΣΟΚ στην ελληνική κοινωνία, αμέσως μετά τη μεταπολίτευση. Κύριο γνώρισμά του είναι ο ριζοσπαστικός του χαρακτήρας. Πρόκειται για μια δέσμη προτεινόμενων αλλαγών που η υλοποίησή τους θα σήμαινε τον ουσιαστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Έτσι, με το συγκεκριμένο κείμενο το ΠΑΣΟΚ παρουσιάστηκε ως μια ριζοσπαστική πολιτική δύναμη που έθετε ως κύριο στόχο της την οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Όπως φαίνεται από την προσεκτική μελέτη του αποσπάσματος, η ανάλυση του ΠΑΣΟΚ για την ελληνική κοινωνία της εποχής ξεκινούσε από την εκτίμηση ότι η Ελλάδα ήταν μια χώρα εξαρτημένη από τις ΗΠΑ και τα άλλα ιμπεριαλιστικά κέντρα. Σε αυτή την εξάρτηση αποδιδόταν και η «υπανάπτυξη» της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Με βάση, λοιπόν, τις παραπάνω παραδοχές, το ΠΑΣΟΚ έθετε ως κύριο και πρωταρχικό του στόχο την εξασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας, που εμφανιζόταν ως προϋπόθεση κάθε άλλης αλλαγής. Παράλληλα, όμως, διατυπώνονταν και μια σειρά άλλοι στόχοι, όπως οι εκτεταμένες εθνικοποιήσεις, η αναδιανομή του εισοδήματος ώστε να μειωθούν οι κοινωνικές ανισότητες, η οικοδόμηση ενός ισχυρού κοινωνικού κράτους, η διασφάλιση του δικαιώματος στην εκπαίδευση για όλους, καθώς και η κατοχύρωση της κοινωνικής και οικονομικής ισότητας των δύο φύλων. Όλες οι παραπάνω πολιτικές θέσεις συνοψίζονταν στο σύνθημα «Αλλαγή» και εκφράζονταν με το τρίπτυχο «λαϊκή κυριαρχία, εθνική ανεξαρτησία, κοινωνική δικαιοσύνη».

2. Σύμφωνα με το κείμενο, το ΠΑΣΟΚ στήριξε την πολιτική του επικράτηση κατά τη δεκαετία του 1980 σε τρεις, κυρίως, παράγοντες: πρώτον, στο ότι κατέθεσε μια πρόταση ριζοσπαστικών αλλαγών στην ελληνική κοινωνία τη στιγμή που η τελευταία ήταν ώριμη και αποζητούσε ένα τέτοιο πολιτικό όραμα· δεύτερον, στην προσωπικότητα και στις πολιτικές ικανότητες του ηγέτη του Ανδρέα Παπανδρέου· τρίτον, στη δημιουργία ενός μεγάλου, καλά οργανωμένου και πολιτικά αποτελεσματικού κόμματος.

3. Η πηγή αυτή καλό θα ήταν να μελετηθεί παράλληλα με την εικόνα 4. Επίσης, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι σχετικές παρατηρήσεις που γίνονται από τον πολιτικό επιστήμονα Γιάννη Βούλγαρη στο κείμενο που δίνεται στο πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

3. Κατά τη δεκαετία του '80 οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ θέλησαν να διαφοροποιηθούν από την παραδοσιακή μεταπολεμική ελληνική διπλωματία, που ήταν προσηλωμένη στη Δύση, και επιχειρήσαν να διευρύνουν τον ορίζοντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες προς τις χώρες του κινήματος των Αδεσμεύτων, τον αραβικό κόσμο και τις λαϊκές δημοκρατίες

της Α. Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκε και η οικοδόμηση σχέσεων με απελευθερωτικά κινήματα, όπως ήταν η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 2.
2. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 3.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Το ΠΑΣΟΚ και η σχέση του με τη μεταπολιτευτική πολιτική πραγματικότητα

Η εκκίνηση της κυβερνητικής δράσης του ΠΑΣΟΚ σηματοδότησε και πιστοποίησε με ιδιαίτερη έμφαση την ιστορικο-πολιτική στροφή που είχε επέλθει στις συνειδήσεις και στις νοοτροπίες της μεταπολιτευτικής Ελλάδας. Λίγο μετά την άνοδό του στην εξουσία, κατέργησε τα υπολείμματα της νομοθεσίας και των συμβόλων του Εμφυλίου, αναγνώρισε την εαμική αντίσταση και καθιέρωσε την 25η Νοεμβρίου ως ημέρα εθνικού εορτασμού της Ενωμένης Εθνικής Αντίστασης, σε ανάμνηση της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου από τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ το 1943. Το επίσημο κράτος διαμόρφωνε μια εναλλακτική «πολιτική μνήμη» υιοθετώντας έτσι μια διαφορετική «ανάγνωση» της μεταπολεμικής ιστορίας. Ήταν η ορατή κορυφή μιας βαθύτερης και μαζικότερης αλλαγής που γινόταν στο επίπεδο της κοινωνίας, ή καλύτερα, της μικροκοινωνίας. Οι πολίτες ξεπερνούσαν έμπρακτα τα υπολείμματα του «φόβου του χωροφύλακα», μια διαδεδομένη τότε έκφραση που συνόψιζε τη διάχυτη εξουσία των νικητών και τις φοβίες των ηττημένων του Εμφυλίου. Χωρίς αυτό το ορατό και αδιόρατο νήμα, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τις ρίζες που είχε ρίξει και την αντοχή της συναίνεσης που εξασφάλισε ο νέος πολιτικός φορέας ΠΑΣΟΚ και η αποκληθείς δημοκρατική-προοδευτική παράταξη.

Γ. Βούλγαρης, «Η δημοκρατική Ελλάδα, 1974-2004», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 10ος, σ. 27.

Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001)

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις ελληνικές εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1989-2001.

Να μάθουν ότι η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών της Α. Ευρώπης, ιδιαίτερα αισθητή στα Βαλκάνια, επηρέασε τόσο την εσωτερική κατάσταση όσο και τη διεθνή θέση της Ελλάδας.

Να γνωρίσουν, ειδικότερα, τους παράγοντες που μετέτρεψαν την Ελλάδα, από τα τέλη της δεκαετίας του '80, σε χώρα υποδοχής μεταναστών.

Να γνωρίσουν τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ελλάδα μετά την κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών των Βαλκανίων, αλλά και τις νέες δυνατότητες που απέκτησε.

Να σκεφτούν σχετικά με τον ρόλο της Ελλάδας στα μεταψυχροπολεμικά Βαλκάνια.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η θέση που υποστηρίζεται στο κείμενο είναι ότι η Ελλάδα ακολούθησε απέναντι στην ΠΓΔΜ, ιδίως κατά την περίοδο 1991-1995, μια ακραία και δογματική στάση, η οποία σφράγισε τελικά τόσο την εξωτερική όσο και την εσωτερική ελληνική πολιτική. Εκφράσεις αυτής της ελληνικής στάσης απέναντι στη γείτονα χώρα ήταν η εστίαση της όλης συζήτησης στο ζήτημα του ονόματός της και η επιμονή της Ελλάδας να καθορίσει αυτή το ακριβές περιεχόμενό του, καθώς και η άσκηση εκ μέρους της Ελλάδας ακραίων μορφών οικονομικής πίεσης (εμπάργκο) σε βάρος της ΠΓΔΜ. Αυτή η ελληνική στάση, πέρα από το ότι δεν συνέβαλλε στην εξεύρεση οποιασδήποτε λύσης, έφθειρε τη διεθνή εικόνα της Ελλάδας, ιδίως απέναντι στους λαούς και στις ηγεσίες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των ΗΠΑ. Έτσι, σε μια εποχή σημαντικών ανακατατάξεων στα Βαλκάνια, εποχή κατά την οποία η Ελλάδα θα μπορούσε να αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες ενισχύοντας τον περιφερειακό της ρόλο, δογματικές επιλογές στην εξωτερική πολιτική σαν κι αυτές που περιγράφηκαν παραπάνω έκαναν την Ελλάδα τμήμα του προβλήματος και όχι παράγοντα εξεύρεσης λύσεων.

2. Σύμφωνα με τον σύγχρονο ιστορικό Μαρκ Μαζάουερ, τα προβλήματα που ελκούνται να λύσουν σήμερα οι βαλκανικές χώρες είναι πανομοιότυπα με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Πιο συγκεκριμένα, τα βαλκανικά κράτη καλούνται στη μεταψυχροπολεμική εποχή να εξασφαλίσουν, πρώτα απ' όλα, εκείνες τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για την οικονομική τους ανάπτυξη. Στην οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει, στη συνέχεια, να θεμελιώσουν την οικονομική ευημερία των πολιτών τους, αποτρέποντάς τους κατ' αυτό τον τρόπο από το εύκολο και γρήγορο κέρδος που υπόσχεται η εμπλοκή με το οργανωμένο έγκλημα. Στην οικονομική ανάπτυξη και στην ευημερία θα πρέπει να βασιστούν, κατόπιν, υγιή δημοκρατικά πολιτικά συστήματα. Τέλος, θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα για την εξασφάλιση φτηνής ενέργειας με παράλληλο σεβασμό προς το περιβάλλον.

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο Κ. Μητσοτάκης διετέλεσε πρωθυπουργός κατά την περίοδο 1990-1993 και κλήθηκε να διαχειριστεί, ανάμεσα στα άλλα, τα σοβαρότατα προβλήματα προσαρμογής της Ελλάδας στη μεταψυχροπολεμική εποχή.

2. Οι κυβερνήσεις του Κ. Σημίτη έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη συμμετοχή της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Ο κύριος παράγοντας που έχει μετατρέψει την Ελλάδα από χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής μεταναστών είναι η σημαντική ανάπτυξη που έχει εμφανίσει η ελληνική οικονομία κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις πολιτικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν στα Βαλκάνια αλλά και γενικότερα στην Ευρώπη και στον κόσμο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 κι έπειτα, έκαναν την Ελλάδα ελκυστικό προορισμό για πολλούς ανθρώπους που αναζητούσαν καλύτερη τύχη.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Οι παλινοστούντες Έλληνες και τα προβλήματα προσαρμογής τους

[...] Περίπλοκα ήταν τα προβλήματα των επαναπατριζόμενων από τις ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες και την ΕΣΣΔ, τόσο των πολιτικών προσφύγων όσο –περισσότερο– των Ελλήνων που προέρχονταν από παλαιότερες μεταναστεύσεις σε περιοχές της Ρωσίας και της μετέπειτα Σοβιετικής Ένωσης. Όπως ήταν επόμενο, η γεωγραφική και χρονική απόσταση και ο νόστος των παλαιότερων γενεών είχαν προκαλέσει την εξιδανίκευση (ιδιαίτερα στα μάτια των νεότερων) της μακρινής και για χρόνια απροσπέλαστης πατρίδας· όταν η εξωραϊσμένη εικόνα της Ελλάδας ερχόταν σε σύγκριση και αντίφαση με την πραγματικότητα, τότε η απογοήτευση προκαλούσε στους αποδήμους νέα ατομικά και οικογενειακά τραύματα [...].

Ακόμα περισσότερα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης αντιμετωπίζουν οι ομογενείς που έρχονται στην Ελλάδα από διάφορες Δημοκρατίες και περιφέρειες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Υπάρχει καταρχήν για πολλούς από αυτούς το πρόβλημα της γλώσσας. [...] Το γεγονός αυτό τους απομόνωνε συχνά από το περιβάλλον που έβρισκαν μετά τη μετεγκατάστασή τους στην Ελλάδα. [...] Τελικά, η μετακίνηση των περισσότερων από τους Έλληνες των χωρών της πρώην ΕΣΣΔ προς το εθνικό κέντρο ισοδυναμούσε ουσιαστικά με μια νέα μετοικεσία.

Ι. Χασιώτης, «Η μεταπολεμική μετανάστευση και ο απόδημος Ελληνισμός», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ΄, σ. 537.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 59

Οι κυριότεροι σταθμοί στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001)

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να παρακολουθήσουν, σε γενικές γραμμές, την πορεία των προσπαθειών ευρωπαϊκής ενοποίησης κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Να μάθουν τα κύρια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη λειτουργία τους.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το άρθρο 2 της συνθήκης ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας έθετε, ήδη από το 1957, τους βασικούς άξονες στους οποίους θα έπρεπε να κινηθεί η διαδικασία ενοποίησης της Ευρώπης. Η πρώτη και κύρια επιδίωξη ήταν η εξασφάλιση μιας αρμονικής και ισορροπημένης οικονομικής ανάπτυξης που θα αγκάλιαζε όσο το δυνατόν περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και θα έθετε ως σκοπό τον υψηλότερο δυνατό βαθμό σύγκλισης των οικονομικών τους επιδόσεων. Ο στόχος αυτός θα έπρεπε να επιτευχθεί, ενώ θα λαμβάνονταν, παράλληλα, μέτρα για την εξασφάλιση υψηλού επιπέδου απασχόλησης (καταπολέμηση της ανεργίας) και ανάλογων κοινωνικών παροχών (κοινωνική ασφάλιση), τη γενικότερη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και τον σεβασμό του περιβάλλοντος. Το μέσο για να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι ήταν η καθιέρωση μιας κοινής αγοράς και μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης στο πλαίσιο των οποίων τα κράτη-μέλη θα αποφάσιζαν και θα υλοποιούσαν κοινές πολιτικές.

2. Ο Φερνάντ Μπροντέλ, πρωτεργάτης της ιστοριογραφικής σχολής των Annales και ένας από τους σημαντικότερους ιστορικούς του 20ού αιώνα, διατυπώνει στο κείμενο αυτό ρητά και με σαφήνεια μια σειρά επιφυλάξεων αναφορικά με τον χαρακτήρα και το μέλλον της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Υποστηρίζει ότι μέχρι τη στιγμή που μιλά (το κείμενο γράφτηκε το 1963) η διαδικασία ενοποίησης της Ευρώπης είχε κυρίως τεχνοκρατικό χαρακτήρα, ενώ, την ίδια στιγμή, δεν είχαν ληφθεί υπόψη οι «αρχέγονοι δυνάμεις που τη δημιουργήσαν, και που δουλεύουν στα κατάβασθά της», δηλαδή «όλοι οι ζωντανοί ουμανισμοί της». Κατά τη γνώμη του Μπροντέλ, αν η διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν αναπροσανατολιζόταν λαμβάνοντας υπόψη της σε μεγαλύτερο βαθμό τα προβλήματα, τις ανησυχίες και τις ανάγκες των ανθρώπων που κατοικούν την Ευρώπη, τότε κινδύνευε να ανατραπεί. Το μόνο όραμα για μια Ευρώπη του μέλλοντος είναι, κατά τη γνώμη του, αυτό της «Ευρώπης των λαών».

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (συνθήκη του Μάαστριχτ, 1992)

Άρθρο Α

Με την παρούσα συνθήκη, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα μέρη ιδρύουν μεταξύ τους μία Ευρωπαϊκή Ένωση, εφεξής καλούμενη «Ένωση».

Η παρούσα συνθήκη ανοίγει νέα φάση στη διαδικασία μιας διαρκώς στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στους πολίτες.

Η Ένωση βασίζεται στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, συμπληρούμενες με τις πολιτικές και τις μορφές συνεργασίας που θεσπίζονται με την παρούσα συνθήκη. Έχει αποστολή να οργανώσει συνεκτικά και αλληλέγγυα τις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών και των λαών τους.

Άρθρο Β

Η Ένωση θέτει ως στόχους:

– να προωθήσει την ισόρροπη και σταθερή οικονομική και κοινωνική πρόοδο, ιδίως με τη δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, με την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και με την ίδρυση μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης, η οποία θα περιλάβει εν καιρώ, ένα ενιαίο νόμισμα, σύμφωνα με τις διατάξεις της παρούσας συνθήκης,

– να επιβεβαιώσει την ταυτότητά της στη διεθνή σκηνή, ιδίως με την εφαρμογή μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης της εν καιρώ διαμόρφωσης μιας κοινής αμυντικής πολιτικής, η οποία μπορεί, σε δεδομένη στιγμή, να οδηγήσει σε κοινή άμυνα,

– να ενισχύσει την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των υπηκόων των κρατών μελών της με τη θέσπιση ιθαγένειας της Ένωσης,

– να αναπτύξει στενή συνεργασία στον τομέα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων,

– να διατηρήσει στο ακέραιο το κοινοτικό κεκτημένο και να το αναπτύξει με την προοπτική να μελετηθεί, [...] κατά πόσον οι πολιτικές και οι μορφές συνεργασίας που καθιερώνονται με την παρούσα συνθήκη θα πρέπει να αναθεωρηθούν, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα των μηχανισμών και των οργάνων της Κοινότητας.

Πηγή: www.europa.eu.int (ο δικτυακός τόπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

ΕΝΟΤΗΤΑ 60

Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις διάφορες φάσεις από τις οποίες πέρασε η σχέση της Ελλάδας με την ΕΟΚ, στην αρχή, και την Ευρωπαϊκή Ένωση, κατόπιν.

Να αποτιμήσουν τον ρόλο και τη θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Η συμφωνία ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, το 1979, αποτελούσε για τον τότε πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή τη φυσική συνέχεια και ολοκλήρωση της πολιτικής πρωτοβουλίας που ο ίδιος είχε αναλάβει το 1961, όταν είχε προχωρήσει στην υπογραφή συμφωνίας σύνδεσης της χώρας με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (βλέπε και παρακάτω, πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό, κείμενο 1).

Τώρα, μετά τη θλιβερή παρένθεση της επτάχρονης δικτατορίας, η Ελλάδα, με πρωθυπουργό και πάλι τον Κ. Καραμανλή, προχωρούσε στην ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα με την προσδοκία ότι έτσι θα εδραιώσει την εθνική της ανεξαρτησία, θα εμπεδώσει τους δημοκρατικούς της θεσμούς, θα ενδυναμώσει την οικονομική της ανάπτυξη και θα επιταχύνει την κοινωνική της πρόοδο.

Ο Κ. Καραμανλής, αν και δεν έθεσε ούτε στιγμή υπό αμφισβήτηση τη μεταπολεμική διπλωματική προσήλωση της Ελλάδας προς τη Δύση (έχει μείνει ιστορική η φράση του «Ανήκομεν εις την Δύσιν»), αναζήτησε, ωστόσο, στο εσωτερικό αυτής της πάγιας επιλογής νέους προσανατολισμούς. Στο πλαίσιο αυτό, οι επιλογές του Κ. Καραμανλή βασίστηκαν στην ανάδειξη της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ σε εθνικό στόχο υψηλού κύρους. Αυτό εξασφαλίστηκε χάρη και στη σύνδεση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της Ελλάδας με την εθνική ανεξαρτησία, τη δημοκρατική ομαλότητα και την οικονομική ευημερία της χώρας.

Παράλληλα, ο Κ. Καραμανλής εκτιμούσε ότι η ενεργός συμμετοχή της Ελλάδας στη διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως αντίβαρο στην ισχυρή αμερικανική επιρροή που είχε εμπεδωθεί μεταπολεμικά στη χώρα.

2. Ο Κώστας Σημίτης, που ως πρωθυπουργός ηγήθηκε της επιτυχημένης προσπάθειας της Ελλάδας να ανταποκριθεί στα κριτήρια που έθετε η Ευρωπαϊκή Ένωση προκειμένου ένα κράτος-μέλος να ενταχθεί στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, αναφέρεται στην την ομιλία του αυτή στις προοπτικές της Ευρώπης.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Κ. Καραμανλής: «Η Ελλάδα ανήκει και επιθυμεί να ανήκη εις την Ευρώπην...»

Η Ελλάδα ανήκει και επιθυμεί να ανήκη εις την Ευρώπην, όπου την έχουν τοποθετήσει η γεωπολιτική της θέση, η ιστορία της και η παράδοσής της, που είναι κοινή με την πολιτιστική κληρονομία των χωρών σας. Η σημερινή πρωτοβουλία της Κυβερνήσεώς μου αποτελεί την φυσική συνέχεια της πολιτικής που είχα χαράξει προ 15 και πλέον ετών... Η πραγματοποίησής της πολιτικής αυτής αναστάλη κατά την περίοδο της δικτατορίας. Ήδη, μετά την αποκατάστασιν της δημοκρατίας, η Ελλάδα εκφράζει την επιθυμίαν της να καταλάβη την θέσην που πιστεύει ότι της ανήκει μέσα στην δημοκρατικήν Ευρώπην.

Κ. Καραμανλής, Επίσημη αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ (απόσπασμα).

Πηγή: Κ. Σβολόπουλος, «Η εξωτερική πολιτικής της Ελλάδας, 1974-1981», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΣΤ', σ. 340.

2. Α. Παπανδρέου: Η σχέση της Ελλάδας με την ΕΟΚ

[...] Το ΠΑΣΟΚ, προεκλογικά, είχε δεσμευτεί για την προώθηση ειδικού καθεστώτος, μιας ειδικής σχέσης με την ΕΟΚ, που θα αναγνώριζε την ιδιαιτερότητα της χώρας μας [...]. Αυτόν ακριβώς το στόχο εξυπηρετεί το Μνημόνιο που υποβάλαμε στην ΕΟΚ, αμέσως σχεδόν μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας μας από το ΠΑΣΟΚ. Στα δύομισι χρόνια που πέρασαν, δώσαμε και δίνουμε σκληρή μάχη για τη διαμόρφωση της ειδικής εκείνης σχέσης που είχαμε προτείνει πριν την ένταξη στην ΕΟΚ. [...] Τον αγώνα στα πλαίσια της ΕΟΚ θα τον συνεχίσουμε και θα τον εντείνουμε. Μακροπρόθεσμα, η συμμετοχή μας θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα να εξασφαλίσουμε την αυτοδύναμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη για τη χώρα μας [...]. Η αποχώρηση της χώρας μας από την ΕΟΚ –κάτω από τις σημερινές συγκυρίες– θα είχε αρνητικές επιπτώσεις για την οικονομία μας.

Α. Παπανδρέου, Πολιτική εισήγηση στο Α' Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ, 10 Μαΐου 1984.

Πηγή: Χρ. Χαλαζιάς (επιμ.), *Ανδρέας Παπανδρέου, 31 χρόνια πολιτικής δημιουργίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 214-215.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 61

Επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις στον κόσμο τον 20ό αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κύρια επιτεύγματα των επιστημών και της τεχνολογίας κατά τον 20ό αιώνα.

Να κατανοήσουν την ιδιαίτερη σημασία που άρχισαν να αποκτούν τα επιστημονικά επιτεύγματα για τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων κατά τον 20ό αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν, κορυφαίος φυσικός του 20ού αιώνα, αναφέρεται εδώ στις τεράστιες δυνατότητες που έδωσε στον άνθρωπο η πυρηνική ενέργεια. Κατά τη γνώμη του, η ανακάλυψή της μπορεί να συγκριθεί, ως προς τη σημασία της, μόνο με την ανακάλυψη της φωτιάς από τον προϊστορικό άνθρωπο.

Παράλληλα, όμως, υπογραμμίζει τους κινδύνους που κρύβει μια ενδεχόμενη χρήση της πυρηνικής ενέργειας «στο ξεπερασμένο πλαίσιο των στενών εθνικισμών», δηλαδή από κράτη που επιδιώκουν την επιβολή σε άλλα κράτη.

Μόνο ένας τρόπος υπάρχει, κατά τη γνώμη του, για να αποφευχθεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο: να αφυπνιστούν οι συνειδήσεις των ανθρώπων και να ενεργοποιηθούν οι πολίτες ώστε να εμποδίσουν τέτοιες επιθετικές χρήσεις της πυρηνικής ενέργειας. Σε αυτή την αφύπνιση των συνειδήσεων καθοριστικός είναι ο ρόλος των επιστημόνων, οι οποίοι, γνωρίζοντας τα δεινά που μπορεί να προκαλέσει η αλόγιστη χρήση της πυρηνικής ενέργειας, οφείλουν να ενημερώσουν τους ανθρώπους, παροτρύνοντάς τους, με αυτό τον τρόπο, να κινητοποιηθούν.

2. Η Ρόζαλιντ Φράνκλιν υπήρξε μία από τις πρωτοπόρους στην έρευνα της δομής του ανθρώπινου γονιδιώματος. Το κείμενο που υπάρχει στο Βιβλίο του μαθητή είναι απόσπασμα επιστολής της προς τον πατέρα της, με την οποία απαντά στην επίκρισή του ότι η ζωή της είναι μονομερής, αποκλειστικά αφιερωμένη στην επιστήμη. Με αφορμή το θέμα αυτό, η Φράνκλιν υπογραμμίζει ότι «η επιστήμη και η καθημερινή ζωή δεν μπορούν και δεν πρέπει να είναι διαχωρισμένες», από τη στιγμή που «η επιστήμη εξηγεί εν μέρει τη ζωή», υπό τον όρο, βέβαια, «η εξέλιξη της επιστήμης να βασίζεται στο γεγονός, στην εμπειρία και στο πείραμα». Η θέση αυτή της Φράνκλιν συγκλίνει, αν και από διαφορετική οδό, ουσιαστικά προς την άποψη που διατυπώνεται από τον Αϊνστάιν, στην πηγή 1 του Βιβλίου του μαθητή: τόσο η Φράνκλιν όσο και ο Αϊνστάιν υπερασπίζονται τη θέση ότι επιστήμη και ζωή συνδέονται. Άρα, ο επιστήμονας οφείλει πάντα να αντιμετωπίζει το επιστημονικό του έργο έχοντας συνείδηση της κοινωνικής του ευθύνης.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Η διαμόρφωση της μαζικής κουλτούρας κατά τον 20ό αιώνα

Η μαζικοποίηση των ευρωπαϊκών κοινωνιών [ενν. κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα] επηρέασε ομοίμορφα την κοινωνική συμπεριφορά, καθώς η εξάπλωση των μεγαλουπόλεων και της μαζικής κατανάλωσης και η διάδοση του τύπου, του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου προωθούσαν σταδιακά την εξομίωση των ανθρώπων σε προτιμήσεις και τρόπο ζωής. [...] Ανάμεσα στην κουλτούρα της ελίτ που απευθύνεται σε λίγους προνομιούχους [...] και στην παραδοσιακή λαϊκή κουλτούρα (ιδιαίτερα της υπαίθρου), που τείνει να εξαφανιστεί [...], αναπτύσσεται μια μαζική κουλτούρα που αντλεί από τον σκανδαλοθηρικό τύπο, τα εικονογραφημένα περιοδικά, [...] τις ραδιοφωνικές εκπομπές ποικίλης ύλης. [...]

Η διάκριση [...] ανάμεσα στη «μαζική κουλτούρα», που εκφράζεται κατά βάση με τα κυρίαρχα μέσα της σύγχρονης επικοινωνίας, και την καθαυτή «κουλτούρα» με την κλασική έννοια του όρου, γίνεται πιο έντονη αλλά και πιο περίπλοκη στις δεκαετίες που μας χωρίζουν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τα μέσα παραγωγής και διάδοσης πολιτιστικών προϊόντων [...] γνωρίζουν πράγματι εδώ και περίπου μισό αιώνα πρωτόγνωρη ανάπτυξη και ανανέωση. [...] Χάρη στο τρανζίστορ η ραδιοφωνία έγινε για πολλούς βασικό στοιχείο της καθημερινής ζωής, ηχητικό υπόστρωμα που εκπέμπει μια ομοίμορφη και βιομηχανοποιημένη υποκουλτούρα, αλλά συνάμα και πηγή κάθε είδους πληροφοριών, που πολλές φορές επιδρούν άμεσα στα ίδια τα γεγονότα. [...] Το τρίπτυχο ραδιόφωνο-δίσκος-σινεμά, παντοδύναμο στον οπτικοακουστικό τομέα ως τα τέλη της δεκαετίας του 1950, αρχίζει στη συνέχεια να υποχωρεί μπροστά στην εκπληκτική επέλαση της τηλεόρασης. [...] Μια τρίτη φάση ξεκίνησε εδώ και περίπου δεκαπέντε χρόνια και χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία αξιοποίηση και διάδοση πολλών καινοτομιών [...] με την εμφάνιση του γουόκμαν και του CD [...].

Το φαινόμενο είναι παγκόσμιο και οι επιπτώσεις του δεν περιορίζονται –μάλιστα θα περιορίζονται όλο και λιγότερο– στα στενά σύνορα της ηπείρου μας. Κατά τ΄ άλλα, η Ευρώπη εξακολουθεί να τείνει πάντοτε σε μία πολιτιστική ισοπέδωση [...]. Στις [ενν. αρνητικές πλευρές αυτής της ισοπέδωσης] θα εντάσσαμε μια αυξημένη τυποποίηση στις κοινές αντιλήψεις, ταυτισμένη μ΄ ένα πρότυπο που στάθηκε [...] το πρότυπο της βορειοαμερικανικής υπερδύναμης.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3ος, σ. 159-161, 309-310.

Τέχνες στον κόσμο τον 20ό αιώνα

I. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις κύριες εξελίξεις που σημειώθηκαν στους χώρους της ζωγραφικής, της αρχιτεκτονικής, της μουσικής και του κινηματογράφου κατά τον 20ό αιώνα.

Να κατανοήσουν τη στενή σχέση των εξελίξεων που συντελέστηκαν στα διάφορα πεδία της τέχνης με τις ιστορικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Πρόκειται για ένα από τα έργα-εμβλήματα του φοβισμού, καθώς καταγράφονται σε αυτό με σαφήνεια όλα τα γνωρίσματα του συγκεκριμένου κινήματος: διαφοροποίηση μέχρι παραμόρφωσης του περιγράμματος του θέματος, ελεύθερη χρήση του χρώματος σε καθαρή μορφή. Οι φοβιστές δεν απέδιδαν, συνήθως, τα θέματα που ζωγράφιζαν με τα χρώματα που αυτά συναντώνται στην πραγματικότητα (π.χ. το πράσινο για τα φύλλα των δέντρων, το κόκκινο για τα κεραμίδια κτλ.). Έτσι, στα έργα τους το χρώμα κέρδισε την πλήρη αυτονομία του και κυριάρχησε στα άλλα στοιχεία της ζωγραφικής σύνθεσης (σχέδιο, περίγραμμα, βάθος) με στόχο την έκφραση των συναισθημάτων του καλλιτέχνη αλλά και με έντονα διακοσμητική διάθεση.

2. Ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δημιουργήματα του κυβισμού. Το έργο βασίζεται στο ότι πολλές μικρές επίπεδες επιφάνειες συντίθεται είτε σε σχέση γωνίας ή μία με την άλλη είτε παράλληλα προς τη ζωγραφική επιφάνεια, με συνέπεια να μην είναι σαφές πού σταματούν τα αντικείμενα και πού αρχίζει ο χώρος, σε ποιο επίπεδο κινούνται ή πόσο απέχουν μεταξύ τους.

3. Το έργο που άνοιξε τον δρόμο προς την αφηρημένη ζωγραφική. Τα στοιχεία του εξωτερικού περιβάλλοντος δεν παίζουν κανένα ρόλο. Ζωγραφική τέχνη είναι η ίδια η καλλιτεχνική σύνθεση, τα χρώματα, ο τρόπος με τον οποίο συμπλέκονται μορφές και χώρος.

4. Ένα από τα πιο γνωστά έργα του σουρεαλισμού. Ο Νταλί καταθέτει με το έργο αυτό μια εκπληκτική ερμηνεία του προβλήματος του χρόνου. Τα ρολόγια αποδίδονται μαλακά, σχεδόν ρευστά, κολλημένα σε διάφορα ανόργανα αντικείμενα και έχοντας πάνω τους μύγες και μυρμήγκια ως σύμβολα του θανάτου. Έτσι ο χρόνος παρουσιάζεται πανίσχυρος.

5. Βλέπε παρακάτω, πρόσθετο υποστηρικτικό υλικό, κείμενο 1.

6. Χαρακτηριστικό έργο του αφηρημένου εξπρεσιονισμού. Ο Πόλοκ ζωγράφιζε γύρω από τους πίνακές του, που ήταν στο πάτωμα (action painting, ζωγραφική της δράσης). Χρησιμοποίησε μη συμβατικά υλικά (αποσιγάρα, γυαλιά), εφαρμόζοντας την τεχνική του dripping (στάξιμο του χρώματος σταγόνα σταγόνα από ένα περιφερόμενο με το χέρι τρίπιο δοχείο).

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Η σχολή του Μπαουχάους (Bauhaus)

Η σχολή [ενν. του Bauhaus] χτίστηκε για ν' αποδείξει πως η τέχνη και η μηχανική δεν έπρεπε να μείνουν αποξενωμένες μεταξύ τους, όπως ήταν τον δέκατο ένατο αιώνα· αντίθετα, η μια θα μπορούσε να ωφελήσει την άλλη. Οι σπουδαστές της σχολής έπαιρναν μέρος στη μελέτη κτιρίων και στοιχείων εσωτερικού εξοπλισμού. Τους ενθάρρυναν να χρησιμοποιούν τη φαντασία τους και να

πειραματίζονται με τόλμη, να μην απομακρύνονται όμως ποτέ από το σκοπό που θα εξυπηρετούσε το κτίριο. Σ' αυτή τη σχολή επινοήθηκαν οι καρέκλες από ατσάλενιους σωλήνες κι άλλα παρόμοια έπιπλα, που σήμερα τα χρησιμοποιούμε καθημερινά. Οι θεωρίες του Μπαουχάους συμπυκνώνονται καμιά φορά στον όρο «λειτουργικότητα» – την αρχή πως, αν κάτι σχεδιαστεί για να εξυπηρετήσει το σκοπό του, η ομορφιά ακολουθεί από μόνη της. Υπάρχει σίγουρα πολλή αλήθεια σ' αυτό το δόγμα. Οπωσδήποτε, μας βοήθησε ν' απαλλαγούμε από πολλά περιττά και κακόγουστα μπικλιμπίδια με τα οποία οι αντιλήψεις του δέκατου ένατου αιώνα για την τέχνη είχαν γεμίσει τις πόλεις και τα σπίτια μας.

Ε.Η. Gombrich, *Το χρονικό της τέχνης*, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, σ. 557, 560.

2. Κινηματογράφος και «νουβέλ βαγκ»

Η μεγάλη στροφή του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού κινηματογράφου πραγματοποιείται γύρω στο 1960 με επίκεντρο τη Γαλλία [...]. Εκδηλώνεται με το φαινόμενο της «νουβέλ βαγκ» (νέο κύμα) [...]. Πρόκειται για μια αντίδραση ενάντια στην εμπορευματοποίηση της κινηματογραφικής παραγωγής, η οποία επιχειρεί να καθιερώσει έναν «κινηματογράφο των δημιουργών», στηριγμένο σε χαμηλούς προϋπολογισμούς παραγωγής, στη θέση των τυποποιημένων, βιομηχανικών και ως επί το πλείστον ψυχαγωγικών παραγωγών, που έμοιαζαν προορισμένες να κυριαρχήσουν στην καταναλωτική κοινωνία.

S. Berstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3ος, σ. 328.

Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κύρια λογοτεχνικά ρεύματα του 20ού αιώνα.

Να εξοικειωθούν με την ιστορική αντιμετώπιση της λογοτεχνίας, να κατανοήσουν δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους οι θεαματικές μεταβολές που συντελέστηκαν κατά τον 20ό αιώνα αποτυπώθηκαν στη λογοτεχνική δημιουργία.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Η επίτευξη του παραπάνω διδακτικού στόχου προϋποθέτει ότι οι εκπαιδευτικοί θα λάβουν υπόψη τους κατά τον σχεδιασμό του μαθήματος και θα τονίσουν στους μαθητές τους κατά την έναρξη της διδακτικής προσέγγισης ότι διδακτικό αντικείμενο της ενότητας δεν είναι απλώς «η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα» αλλά η προσέγγιση με ιστορικά κριτήρια της ποίησης και της πεζογραφίας του 20ού αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Το κείμενο είναι απόσπασμα από το πρώτο μανιφέστο του σουρεαλισμού που δημοσιεύθηκε το 1924. Εδώ, ο Αντρέ Μπρετόν, ηγετική φυσιογνωμία του κινήματος, εξηγεί πώς αντιλαμβάνονταν οι σουρεαλιστές τη διαδικασία της λογοτεχνικής γραφής. Σύμφωνα με τη σουρεαλιστική αντίληψη, ο άνθρωπος που επιθυμεί να γράψει θα πρέπει πρώτα να προσπαθήσει να αφαιρέσει οποιοδήποτε δεδομένο έχει στον νου του ή του απαγορεύει το περιβάλλον. Το ζητούμενο είναι η «αυτόματη γραφή», δηλαδή εκείνη η γραφή που δεν καθορίζεται από τις συναισθηματικές, αισθητικές και κοινωνικές αφορμές του συγγραφέα, αλλά πηγάζει κατευθείαν από το υποσυνείδητο, μέσω του ίδιου μηχανισμού που δημιουργεί τα όνειρα ως προβολές του ασυνείδητου. Μόνο έτσι, κατά τους υπερρεαλιστές, μπορούν οι άνθρωποι να αρχίσουν να προσεγγίζουν την αλήθεια και κατ' επέκταση να την εξωτερικεύουν αποτυπώνοντάς τη στο χαρτί.

2. Ο Τζον Στάινμπεκ, ένας από τους σημαντικότερους μυθιστοριογράφους του 20ού αιώνα, εκφράζει εδώ με απλότητα και σαφήνεια τη στάση του απέναντι στο ζήτημα της ελευθερίας. Έχοντας αφυπνισμένη κοινωνική ευαισθησία ο ίδιος, δηλώνει, σε αυτό το απόσπασμα από το έργο *Ανατολικά της Εδέμ*, που γράφτηκε το 1952, την απόλυτη πίστη του στην αξία και στη δύναμη της ανθρώπινης ελευθερίας. Επιπλέον, δηλώνει ότι θα αγωνιστεί εναντίον οποιασδήποτε ιδέας, θρησκείας ή κυβέρνησης επιχειρήσει να περιορίσει την ανθρώπινη ελευθερία.

3. Ο Αλμπέρ Καμί υπήρξε ένας από τους κύριους εκπροσώπους της λεγόμενης λογοτεχνίας του παραλόγου. Το εξεταζόμενο απόσπασμα προέρχεται από το φιλοσοφικό του έργο *Ο μύθος του Σίσυφου*. Δοκίμιο πάνω στο παράλογο που δημοσιεύτηκε το 1942 στη Γαλλία κι ενώ η χώρα βρισκόταν υπό ναζιστική κατοχή· ο Καμί δούλεψε τότε για την παράνομη αντιστασιακή εφημερίδα *Μάχη*. Κύριο θέμα του δοκιμίου είναι το παράλογο, που προκύπτει, κατά τον Καμί, από τη ρήξη του ανθρώπου με τον κόσμο στον οποίο ζει. Καθώς, λοιπόν, ο άνθρωπος νιώθει ότι όλα γύρω του του είναι ξένα, βιώνει το παράλογο. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Καμί θα επανέλθει στη διαπραγμάτευση του ίδιου θέματος στο έργο του *Πανούκλα*. Σε αυτό ο ρόλος του παραλόγου, που το εκφράζει μια επιδημία, είναι και πάλι καίριος. Εμφανίζεται, ωστόσο, και η δυνατότητα υπέρβασης και αντιμετώπισής του μέσα από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αλληλεγγύη.

Επισημάνσεις για την αντιμετώπιση των ασκήσεων – δραστηριοτήτων

1. Βλέπε παραπάνω, σχόλια για την πηγή 1.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Επισημάνσεις ενός θεωρητικού της λογοτεχνίας για τον ρεαλισμό στην τέχνη

Τι είναι ο ρεαλισμός για τον θεωρητικό της τέχνης; Είναι ένα καλλιτεχνικό ρεύμα, το οποίο έθεσε ως σκοπό να αναπαραγάγει την πραγματικότητα με τον πιστότερο δυνατό τρόπο, επιζητώντας τη μεγαλύτερη δυνατή αληθοφάνεια. Χαρακτηρίζουμε ρεαλιστικά τα έργα τα οποία μας φαίνονται αληθοφανή, πιστά στην πραγματικότητα. Ο διφορούμενος χαρακτήρας του είναι ήδη φανερός:

1. Πρόκειται για έντονη επιθυμία, για τάση, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι καλείται ρεαλιστικό το έργο το οποίο προτείνεται από τον δημιουργό του ως αληθοφανές (σημασία Α).

2. Καλείται ρεαλιστικό το έργο το οποίο προσλαμβάνεται από εκείνον ο οποίος το κρίνει ως αληθοφανές (σημασία Β).

Στην πρώτη περίπτωση, είμαστε υποχρεωμένοι να κρίνουμε με τρόπο εσωτερικό. Στη δεύτερη, καθοριστικό κριτήριο είναι η εντύπωσή μου. Η ιστορία της τέχνης συγχέει απελπιστικά τις δυο αυτές σημασίες του όρου «ρεαλισμός». Στην ατομική άποψη αποδίδεται μια αντικειμενική και απολύτως αυθεντική αξία. [...] Υποκαθίσταται ανεπαίσθητα η σημασία Α από τη σημασία Β.

Ρομάν Γιάκομπσον, «Για τον ρεαλισμό στην τέχνη», *Θεωρία Λογοτεχνίας. Κείμενα των Ρώσων Φορμαλιστών*, επιλογή-παρουσίαση Τσβετάν Τοντόροφ, πρόλογος Ρομάν Γιάκομπσον, μτφρ. Η.Π. Νικολούδης, Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σ. 113.

Τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τα κύρια λογοτεχνικά ρεύματα στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Να εξοικειωθούν με την ιστορική αντιμετώπιση της λογοτεχνίας, να κατανοήσουν δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους οι δραματικές εξελίξεις που σφράγισαν την ελληνική ιστορία κατά τον 20ό αιώνα αποτυπώθηκαν στη λογοτεχνική δημιουργία.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Η επίτευξη του παραπάνω διδακτικού στόχου προϋποθέτει ότι οι εκπαιδευτικοί θα λάβουν υπόψη τους κατά τον σχεδιασμό του μαθήματος και θα τονίσουν στους μαθητές τους κατά την έναρξη της διδακτικής προσέγγισης ότι διδακτικό αντικείμενο της ενότητας δεν είναι «τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα» αλλά η προσέγγιση με ιστορικά κριτήρια των Γραμμάτων στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός γραπτών πηγών

1. Ο κριτικός λογοτεχνίας και λογοτέχνης Κώστας Στεργιόπουλος υποστηρίζει την άποψη ότι, σε αντίθεση με τον Παλαμά, που υπήρξε «ποιητής του καιρού του και του γένους του», ο Κωνσταντίνος Καβάφης ήταν «πιο πολύ ποιητής του δικού μας παρόντος». Αυτό σημαίνει ότι, με κριτήριο τα θέματα με τα οποία καταπιάστηκαν και τις ποιητικές τεχνικές που εφάρμοσαν, ο Παλαμάς θα πρέπει να προσδιοριστεί ως ένας «ποιητής του 19ου αιώνα», ενώ ο Καβάφης είναι σαφέστατα ένας «ποιητής του 20ού αιώνα». Η διάκριση αυτή δεν αποτελεί υποκειμενική εκτίμηση του Κ. Στεργιόπουλου, αλλά υιοθετείται σήμερα από τους περισσότερους κριτικούς λογοτεχνίας που ασχολούνται με το θέμα. Τα στοιχεία που μπορούν να τεκμηριώσουν την παραπάνω εκτίμηση προκύπτουν από την εγκατάλειψη εκ μέρους του Καβάφη τόσο των τεχνικών τρόπων της παραδοσιακής ποίησης (ομοιοκαταληξία, μέτρο) όσο και της θεματολογίας της. Στη θέση τους ο Καβάφης τοποθέτησε τον ελεύθερο στίχο και την ιστορική, ψυχολογική ή πολιτική οπτική. Επιπλέον, χρησιμοποίησε λόγο σχεδόν πεζό και ύφος ειρωνικό, στοιχεία και τα δυο που φέρνουν την ποίησή του πιο κοντά στη σύγχρονη εποχή. Δεν αποτελεί, άλλωστε, σύμπτωση το γεγονός ότι ο Καβάφης μελετήθηκε διεθνώς κατά τον 20ό αιώνα, όσο κανείς άλλος Έλληνας ποιητής.

2. Ο Δημήτρης Τζιόβας υιοθετεί εδώ μια θέση που λειτουργεί ως κλειδί για την ερμηνεία και την αποτίμηση της γενιάς του '30. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, μια από τις σημαντικότερες συμβολές της γενιάς του '30 στη νεοελληνική ιδεολογία ήταν ότι συμμετείχε ενεργητικά και ουσιαστικά στην ανανέωση του «εθνικού οράματος του ελληνισμού». Αυτό σημαίνει ότι η γενιά του '30 ήρθε, λίγο καιρό μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, να προτείνει ένα νέο όραμα: την πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού, ώστε να κερδίσει μια θέση ανάμεσα στα εξελιγμένα κράτη του κόσμου και κάποια στιγμή να επιδιώξει, γιατί όχι, και να πρωταγωνιστήσει. Προκειμένου να κάνουν τις θέσεις τους πιο σαφείς, οι διανοούμενοι της γενιάς του '30 διατύπωσαν και καλλιέργησαν την έννοια της «ελληνικότητας», με την οποία εμπλούτισαν και ανανέωσαν την ελληνική εθνική ιδεολογία.

II. ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Οι ιδεολογικές επιδιώξεις της γενιάς του '30

Η γενιά του '30 προσπάθησε να κινήσει μια αμφίδρομη διαδικασία και να προβάλλει δύο πρόσωπα, έτσι ώστε να γεφυρώσει το χάσμα της εθνικής ταυτότητας. Από τη μια πλευρά πρόβαλε την αστικο-κοσμοπολίτικη εικόνα της: αρκετά εξωστρεφή, εκσυγχρονιστική και συνάμα ανταγωνιστική προς την Ευρώπη και από την άλλη παρουσίασε ένα λαϊκιστικό πρόσωπο ανακαλύπτοντας τον Μακρυγιάννη και τον Θεόφιλο. [...] Όταν λοιπόν η Μεγάλη Ιδέα, μαζί με τους αυτοκρατορικούς πόθους, είχαν ξεθυμάνει και η Δύση κατά κάποιο τρόπο είχε απομυθοποιηθεί, αυτή προετοιμάζεται για ένα νέο ουμανισμό, που θα άμβλυε το νεοελληνικό δίλημμα [ενν. Ανατολή ή Δύση], θα ισοροπούσε τον πολιτισμικό ισολογισμό με την Ευρώπη και θα μείωνε την εθνική μειονεξία.

Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 52-53.

2. Ένα σχόλιο για την ποιητική γενιά του '70

Οι νέοι ποιητές, λοιπόν, εισήγαγαν μια ποιητική γλώσσα που αξιοποιούσε τη σύγχυση και τις παρανοήσεις των καιρών. Αναζήτησαν νέες μορφές κειμενικής αντίστασης, χρησιμοποιώντας [...] το παράλογο, για να προβάλλουν την ασυνάρτητη συμπεριφορά και τα ετερόκλητα μηνύματα του αυταρχικού καθεστώτος [ενν. της δικτατορίας 1967-1974]. Εκμεταλλεύτηκαν τεχνικές των μέσων μαζικής επικοινωνίας, όπως ο κινηματογράφος και τα κόμικς και έδωσαν έμφαση στην οπτική και αφηγηματική διάσταση της ποίησης. Χρησιμοποίησαν λέξεις και όρους της διαφήμισης και της κατανόησης ενώ εκφράζονταν ελεύθερα και προκλητικά γύρω από τη σεξουαλικότητα. Διέθεταν χιούμορ που καγχάζει τις ηθικές αξίες και τα πρότυπα της αστικής κοινωνίας ενώ παρώδησαν σύμβολα και στίχους των παλαιότερων ποιητών.

Β. Αποστολίδου, «Μεταπολεμική λογοτεχνία, 1949-1974», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 9ος, σ. 215-216.

Οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα

Ι. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι

Οι μαθήτριες και οι μαθητές επιδιώκεται:

Να γνωρίσουν τις σημαντικότερες εξελίξεις που συνέβησαν στα καλλιτεχνικά πεδία της ζωγραφικής, της μουσικής και του κινηματογράφου στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Να εξοικειωθούν με την ιστορική αντιμετώπιση της καλλιτεχνικής δημιουργίας, να κατανοήσουν δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους η ελληνική ιστορία του 20ού αιώνα αποτυπώθηκε στη ζωγραφική, στη μουσική και στον κινηματογράφο.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Η επίτευξη του παραπάνω διδακτικού στόχου προϋποθέτει ότι οι εκπαιδευτικοί θα λάβουν υπόψη τους κατά τον σχεδιασμό του μαθήματος και θα τονίσουν στους μαθητές τους κατά την έναρξη της διδακτικής προσέγγισης ότι διδακτικό αντικείμενο της ενότητας δεν είναι «οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα» αλλά η προσέγγιση με ιστορικά κριτήρια της ζωγραφικής, της μουσικής και του κινηματογράφου στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Κύριες διδακτικές επισημάνσεις

Σχολιασμός εικονιστικού υλικού

1. Ο πίνακας βασίζεται στη σχηματοποίηση των μορφών, στην έμφαση στις μεγάλες επιφάνειες και στον δημιουργικό συνδυασμό θερμών και ψυχρών χρωμάτων. Το πρώτο επίπεδο, όπου εντοπίζονται επιδράσεις του φοβισμού, συγκροτείται από τη μια αποβάθρα και τα δύο παγκάκια· το δεύτερο επίπεδο από την άλλη αποβάθρα και το ιστιοφόρο· το τρίτο, τέλος, επίπεδο από τα βουνά που αχνοφαίνονται. Στα δύο τελευταία επίπεδα είναι φανερές οι επιδράσεις του ιμπρεσιονισμού. Έτσι, το λιμάνι της Καλαμάτας εικονίζεται σαν μια σύνθεση στοιχείων στατικών και στοιχείων κινητικών.

3. Ο Γκίκας, από τους εισηγητές του κυβισμού στην Ελλάδα, αξιοποιεί με σαφήνεια σε αυτή τη μεγάλη σύνθεση τις κυβιστικές αναφορές και τους γεωμετρικούς τύπους. Δεν περιορίζεται, όμως, σε αυτό. Συνδυάζει, παράλληλα, μια χρήση του χρώματος δανεισμένη από τον φοβισμό και τη συνδυάζει με τον κυβισμό για να δώσει το θέμα του: την αρχιτεκτονική άρθρωση και τον φυσικό χώρο, τον ανοδικό χαρακτήρα της περιοχής και το φως.

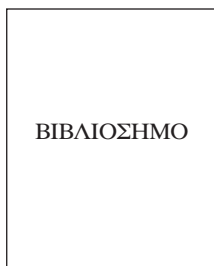
4. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά έργα του Εγγονόπουλου και του ελληνικού ζωγραφικού σουρεαλισμού. Στο κέντρο του πίνακα δεσπόζουν δύο μορφές που συνδέονται με ένα είδος ακοντίου, το οποίο έχει διαπεράσει τη μία προς την άλλη. Εκτός από αυτό το τελευταίο στοιχείο, τίποτε άλλο εξωτερικά δεν αναφέρεται άμεσα στον εμφύλιο πόλεμο· πολλά νοήματα, όμως, υποβάλλονται με τη διαφορετική χρησιμοποίηση των παραπληρωματικών τύπων: η μία μορφή έχει κόκκινα μαλλιά, η άλλη πράσινα, η μία φοράει γαλάζια, η άλλη κόκκινα, η μία έχει το στήθος γυμνό, η άλλη μισόγυμνο. Όμως πρόκειται για αδερφές, πράγμα που φαίνεται από το ότι αυτή που φοράει γαλάζια φούστα φοράει κάλτσες με κόκκινα και γκριζα χρώματα, αυτή που φοράει κόκκινα φοράει κάλτσες με γαλάζια και γκριζα χρώματα. Έτσι, υπογραμμίζεται η αδελφοκτόνος διάσταση του εμφύλιου πολέμου.

6. Δημιουργώντας σχηματικές ανθρώπινες μορφές που επαναλαμβάνονται, ο Γαϊπης επιδίωκε να υπογραμμίσει την επιβολή του πλήθους στο άτομο, την εξαφάνιση κάθε προσωπικού στοι-

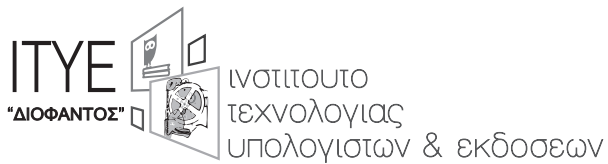
χείου. Αυτό διαπιστώνουμε και στον *Πατινέρ*, με τα ανθρώπινα κεφάλια στο πρώτο επίπεδο, τη φτερωτή μορφή με τα πατίνια στο δεύτερο, τις μορφές σαν στήλες στο τρίτο, με όλα, επομένως, τα τυπικά χαρακτηριστικά της εκφραστικής του γλώσσας: την έμφαση στο τυπικό και στην επανάληψη, το αποσπασματικό και την ειρωνική διάθεση, τη μετατροπή του ανθρώπου σε μια ύπαρξη δίχως πρόσωπο.

8. Πρόκειται για σύνθεση που συνδυάζει στοιχεία ζωγραφικά με στοιχεία πραγματικά. Ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί πέτρες, που άλλες βρίσκονται έξω από το ζωγραφισμένο τμήμα, δηλαδή είναι πραγματικά αντικείμενα, και άλλες αποδίδονται μόνο ζωγραφικά. Έτσι, οργανώνει μια «συνέυρεση», μια «συνομιλία» πραγματικού και ζωγραφικού με πλούσιο εκφραστικό περιεχόμενο. Με αυτόν τον τρόπο, το πραγματικό και το ζωγραφικό σχεδόν παύουν να διαφοροποιούνται. Παράλληλα, ο τονισμός του χρώματος, εδώ του γαλάζιου, καλλιεργεί μια ρομαντική διάθεση φυγής από το συγκεκριμένο.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιοσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιοσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης δώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, ΑΔ)

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Κωδικός βιβλίου: 0-21-0152
ISBN 978-960-06-2775-6

(01) 000000 0 21 0152 1